

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

· TÜRK ORTODOKS ·

YAKUP AYGİL

MERKEZ PANAYİA KİLİSESİ
KARAKÖY

HRİSTİYAN TÜRKLER'İN KISA TARİHİ

www.cizgiliforum.com
kutuphaneci

ANT

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

YAKUP AYGİL

HRİSTİYAN
TÜRKLERİN
KISA TARİHİ

kutupyıldızı

Bu konudaki ilk yapıtı aydınlarımıza sunan,
devlet adamlarımızdan Abdulkadir Baykurt Cami'nin anısına...

1. Baskı: İstanbul Mayıs 1995

Geçmiş doğru ve önyargısız öğrenilmeden bugüne ve yarına ilişkin söylenenler yazılanlar eksik olmak zorundadır. Bu eksikliği-gidermenin yolu ise tarihimizin nesnel bilinmesinden geçer.

Anadolu'nun ve Türklerin tarihlerinin doğru öğrenilmesinde önemli bir eksikte, adı geçen coğrafyada önce Hristiyan tarihini sonra da Türk Hristiyanların tarihini öğrenmektir. Bu ülkemiz sosyolojisinin öğrenilmesi açısından da önemlidir.

Ülkemizde bazı kesimlerde köklü bir önyargı ve hatalı bilgilenme var. Oda şu: Türkler adeta İslamla hatta Sünni İslamın bir mezhebi olan Hanefilik ile özdeş sayılmaktadır. Sanki Türkler oldum olası İslamlaşmış gibi algılanmaktadır. Halbuki bu özdeşleştirme çok hatalıdır.

Türklerin İslam'la tanışmadan önce yaklaşık yazılı tarihe göre 10 bin yıllık bir tarihi var. Çünkü Türklerin İslamla yoğun tanışmaları ve İslamı din olarak seçmeleri 9.10. yüzyıla rastlar.

O yıllardan önce Türkler dinsiz değillerdi. Önceleri çok tanrılı dinler olarak kabul edilen dinlere inanıyorlardı. Daha sonra ise Budist, Maniheizm v.s. ve Hristiyan Türklerden söz etmek olası.

Türklerin Hristiyanlıkla tanışmalarını ise tarihçiler 2. yüzyıl olarak kabul etmektedir.

Yani Türkler İslam'la tanışmadan yaklaşık 8 yüzyıl önce Hristiyanlık ile tanışmış ve o dini kabul etmişlerdi. İslamla Türklerin tanışmasından sonra Türklerin eski inançları ve bu arada Hristiyan Türkler'de dinlerini sıfırlayıp, "Hoş geldin İslam" diyemezdi. Türkler kaynakların yazdıklarına göre; bazı kesimlerin ısrarla iddia ettikleri gibi güle, oynaya kafiler halinde İslamı seçmediler. Bu sosyolojik olarak mümkün değildir.

Türkler sosyolojik ve tarihsel özelliklerinden İslam'a karşı çok yabancı idiler. Türklerin İslamlaşma Tarihi çok acılı ve kanlı olmuştur. İslamı seçen Türklerde öncelikle İslam içindeki muhalif akımları kendilerine daha yakın bulmuş olacaktı ki o akımlar içinde uzun süre yer aldılar.

Bugünkü dünyamızda yaşanan sosyolojik ve tarihsel gerçeklere baktığımızda; Türkleri İslamla özdeşleştirmek ve bundan hareketle "Türk-İslam Sentezi" gibi çıkarsamalar yapmak kafamızı devekuşu misali kuma gömmektir.

Anadolu ve Türkistan tarihte önemli Hristiyan merkezleri sayılıyor. Buradaki Türk Hristiyanların tümünden İslama geçtiğini savunmak hiç

inandırıcı olamaz. Bu sav o toplumların buhar olup yokolduklarını savunmakla aynı anlama gelir.

Ayrıca, İslam adı bugün bazı kesimlerce sadece Hanefi İslamla çağrıştırılmaya çalışılmaktadır. Diğer mezhepler ve özellikle de İslam içinde ayrı bir seçenek olan bir anlamda İslamın Anadolulaşması olarak kabul edilen Alevilik yok sayılmaya çalışılmaktadır.

Kültürel mozaïği andıran Anadolu'da mozaïyin bir karesi de Hristiyan Türkler'dir. Bu olguyu da aynı nedenle görmezlikten gelemeyiz. Yine bu anlamda Hristiyan Kürtlerden de söz etmek gerekiyor.

İşte bu kitap Anadolu'nun çok renkli bahçesindeki bir başka renge parmak basıyor. Bize onu tanıtmaya çalışıyor. Değerli araştırmacı ve din bilgini Sn. Yakup Aygıl'e bu anlamlı çalışması için teşekkür borçluyuz.

Bugün ne yazık ki hâlâ ulus ve ümmet kavramları arasındaki ayrım bazı kesimlerce netleşmiş gözüküyor.

Millet kavramından hareketle milliyetçilik yapmaya çalışanlar pratikte ümmetçilikle karışık milliyetçilik yapmaktadır Milliyetçilikle din ve mezhep ayrımı olmaz. Olursa bu ümmetçilik olur. Bizim milliyetçilerimiz ne yazık ki hâlâ milliyetçi olamadılar. Çünkü onların milliyetçiliğinde sadece Türk ve İslam var. İslam içinde ise Sünni-İslam yer alıyor.

Milliyetçilerimizin Türk milliyetçiliği kavramları içinde İslam içindeki farklı mezhepler veya Türk Hristiyanlar henüz yer almıyor. Tabii böyle olunca bu milliyetçilik olmaz. Yani bizce bizim vatan, millet sevgisini kimseye bırakmayan tekeline almaya çalışan milliyetçilerimiz aslında gerçek anlamda türk milliyetçisi de değiller. Örneğin onlar Türk Hristiyanların varlığı karşısında bocalayıp durmaktadır. Çünkü milliyetçilikte milliyet, ulus tayin edicidir. İnanç, dinsel tercih tayin edici değildir. Ama bizimkiler "ne yardan ne de serden" vazgeçmemektedirler. O zaman da yapılan Türk milliyetçiliği değil, milliyetçilik etiketli ümmetçiliktir.

Ayrıca milliyetçilikte; kendi milliyetini sevmek, saymak, değer vermek ne denli doğal bir gereksinme ise diğer milliyet mensuplarının da bu haklarına saygı duymaktır.

Kendi milliyetçiliğimizi göklere çıkarıp başka milliyet mensuplarının kendi milletini vatanını sevmelerini yadırgamak milliyetçilik konusundaki eğitimimizin hayli yetersiz olduğunu gösterir.

Elinizdeki çalışma kendi tarihimizi nesnel öğrenme açısından belirtmeye çalıştığımız açılardan geçmişe minik bir pencere açabilirse mutlu olacağız.

Bu çalışmada bu amaç dışında başka niyetler aranmaya kalkılırsa önce eserin yazarını sonra da yayıncısını üzecektir.

Sevgi ve Saygılarımızla
Ant Yayınları

ÖNSÖZ

Üniversite yıllarıındaydım. Dersi izlemekteydik. Ders ko-numuz Karaman yöresinde bulunan "Binbirkilise" yapıları idi. Karanlık salonda dikkatlerimiz, diapozitifle sunulan kili-se görüntülerindeydi. Birkaç kilise yapısı incelendikten son-ra, yeni bir kilise yapısı gelmişti ekrana. Hocamız bu yapının Türklerce yapıldığını söyleyince bir uğultu koptu.

Bu bir yanlışlık değildi, gerçektir. Kiliseyi yapanlar Hristiyan Türklerdi.

Dersin konusuna koşut olarak Anadolu Hristiyan-Türk topluluğuna ilişkin bilgi veren hocamız, 1922 yılına dek Orta Anadolu'da Hristiyan Türkler bulunduğunu, bunların Türk adlarıyla anıldıklarını, Türkçe hristiyan tapınışı sunduk-larını, Türkçe konuştuklarını, ancak karşılıklı değişime tabi tutularak Anadolu'dan göçtürüldüklerini söyledikten sonra, dersinin ana konusunu sürdürdü.

O an düşünce dünyamda bir dönem noktası oldu. Çünkü genelde toplumumuzda, özellikle de toplumumuzdaki tarih-sel hristiyan topluluklar içinde, yüzyılımızın başlarında ege-men olmaya başlayarak, yüksek öğrenimli en aydın dinsel kişilerden, en bilgisiz dinsel kişilere, ayrıca aynı türdeki eğitimsel aşamalarındaki laik kişilerin zihinlerine sanki ça-kılmışçasına konmuş ve tartışılmayan bir dogma imiş-çesine, ne sorulan ne de eleştirilen, Hristiyan Türklere ilişkin olarak "Onlar Rumdur ve Rumlardan kopmuşlardır" türündeki toplumsal yanlış düşün ve kavram, o an içimde yıkılmış bulunuyordu.

"Rum" sözcüğüyle belirtilmek istenen "Helen-Grek-İon" kavramı bütünlüğüydü, oysa "Rum" bir ırk ya da ulus adı olmayıp, bir imparatorluk adıydı. İnanç sistemi olarak hristiyanlığı benimsemiş olan toplumsa Turanlılar olup, Türk'tüler.

O günden başlayarak bu önemli konuyu irdelemeye koyuldum. Uzun yıllarımı alan bu araştırma ve inceleme çalışmalarım içinde yabancı dillerdeki birçok yayınların yanı sıra, daha çok Türk bilim adamlarımızca ve Türkçe bilimsel yapıtlarda bu konunun ele alındığını görerek sevindim. İ.S.2.yüzyılın sonundan başlayarak günümüze kadar Turanlı hristiyanlar var olmuşlar ve şimdi de varlıklarını sürdürmekteydiler.

Bu inceleme ve araştırmamı genelde Türkçe kaynaklardan yaptım.

Yazılı kaynakların elde edilmesi konusunda yardımcı olan tüm dostlarıma özellikle teşekkür ediyorum.

Araştırmalarımın çerçevesi içinde özel bir yer tutan Anadolu Türk Ortodoks Patrikliği'nin arşivlerinden yararlanma yardımcı olan yetkililere, araştırmamı bastırmadan önce okuyup, bana düzeltme yönergeleri sunan Tarih Doktoru Sayın Özdemir Çobanoğlu'na, kendisiyle ve Türk Ortodoks Patrikliği ileri gelenleriyle birlikte bir araya gelip, genişçe konuşma ve düşünce alışverişinde bulunduğum, Gököğüz Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Stefan Topal Mihailoğlu'na, yardımlarından dolayı burada sevgi, saygı ve teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Geçtiğimiz yaz aylarında konferans olarak sunduğum bu konuyu izleyen, başta Azerbaycan olmak üzere, yurt dışından ve yurt içinden gelen dostlarıma, ayrıca bu konunun kitap olarak basılması için beni yüreklendiren dostum Sayın Mesut Ertan'a de özellikle teşekkür ederim.

Dünya tarihi içinde özel ve görkemli bir yere sahip olan Türk toplumunun tarihinin bir bölümünün özeti niteliğindeki bu yapıt, Türklerin dinsel tarihinin bir sayfasını

kutupyıldızı

Geçmişte ve Günümüzde TÜRK HIRİSTİYAN TOPLULUKLAR

Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve Atatürk'ün önderliğinde çok yönlü devrimler gerçekleştirilmeye başlanmıştı.

Atatürk bu etkinlikler zinciri içinde, Türk toplumunun tarihini de bilimsel yöntemlerle incelemiş ve 2 Temmuz 1932'de, I. Türk Tarih Kongresini toplatmıştı.

Bu kongre salt Türk asıllı bilim adamlarınca oluşturulmuş ve çalışmalarını sürdürmüştü.

İkinci Türk Tarih Kongresi, birincisinden ayrıcalıklı olacaktı ve olmuştu da. Buraya salt Türk asıllılar değil, yabancı asıllı Türkologlar da katılmışlardı.

Her iki kongrenin toplanmasını sağlayan Atatürk'ün 1931'de Ankara'da söylediği, Türk ve yabancı bilim adamları için gerçek bir ışık olmuştur. "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Eğer yazan yapana sadık kalmazsa, değişmiş olan gerçek kuşkuyla bir şekil alır ki, insanlığın yolunu değiştirir".¹

Bu sözlere dayanarak birçok yabancı Türkolog ve tarihçi, Türk tarihini irdeleyen bildirilerini 2. Türk Tarih kongresine sundular.

Yabancı asıllı bu araştırmacılardan olan Francis Psalty ise, Türk tarihindeki önemli bir konuyu ele alarak 2. Türk Tarih kongresine sundu.

Araştırmacının sunduğu konu "Orta Asya'daki Hıristiyanlık'tır. Araştırmacıya göre Türk ırkının ana toprağı olan Orta Asya'da, İ.S. 2. yüzyılda başlayan Hıristiyanlığın varlığı, yüzyıllarca sürmüş ve günümüze dek de sürmektedir.

I- ORTA ASYA TÜRK HIRİSTİYANLIĞI

Orta Asya'da hristiyanlığın varlığının incelenmesi, 19. yüzyılın sonlarına doğru bazı Avrupalı araştırmacıların atılımlarıyla olmuştur. Bu araştırmacıların en önemlileri Von Harnack ve Sachan'dırlar.

Birincisinin yapıtı "Die Entwicklung des Christiadums", ikincisininse "Die Gesichte des Manichoer"dir.

Elimizde bulunan tarihsel verilere göre Hristiyanlık inancı Orta Asya'da İsa'nın 2. yüzyılının sonunda yayılmaya başlamıştır. Hristiyanlığın Batı Kilisesinin babalarından olan ve Kutsal Kitabı Latinceye eviren Eren Jerom (4. yüzyıl), kendisinin kaleme aldığı "Latin Patrolojisi"nin 12. cilt, 870, sayfasında yer alan 107. mektubunda şöyle demektedir.

"Hunlar (Türkler) Zeburu ğrenerek, Schythiade'nin kırgılarını, inancın sıcaklığıyla eritiyorlar"².

Dünyaca nl bu kilise düşünürünün bu sözleri Schytia-de'de, yani günümüz Azerbaycan yöresindeki Türkler arasında hristiyanlığın yaygın olduğunu göstermektedir. Yazar bu sözlerini, Kuzey doğusu Asya havasının sertliğine karşı, inanan sıcaklığını göstermek için söylemektedir. Bu arada şu ek bilgiyi de göz önünde tutarak tarih akışı içindeki ilerlemeleri ele almalıyız, şöyle ki, Orta Asya'daki hristiyanlığın ekolü Nestoryen olup, genellikle Nestor inancı doğrultusundaki hristiyanlık yaygın bir durum göstermiştir burada.

Buna bağılı olarak Orta Asya Türklerinin bağılı oldukları Bağdat Nestoryen Patrikhanesi evrakları da bu konuda bizlere ışık tutar niteliktedirler. Bu Patrikhanedeki evraklar özel olarak, Manchester John Rylands kitaplığı el yazmaları koruyucusu ve aynı kent üniversitesi Arapça öğretmeni Alphonse Mingana'ca ele alınıp araştırılmış ve kitap halinde yayınlanmıştır.³

Kitabında şöyle bir bölüm dikkat çekicidir.

"Yazgının bir alayı olarak "Türk" sözcüğü, "Müslüman" sözcüğünün anlamdaşı olarak tanınmıştır Avrupa'nın çağdaş dillerinin sözlüklerinde: Oysa Anadolu, üstelik İstanbul Türklerinin ataları, Hz. Muhammed'in doğumundan önce etkin hristiyanlardı".⁴

Nestoryen bu verilerin dışında Süryani kökenli verilerin de Orta Asya Türk hristiyanlığı konusunda ışık tutar nitelikli olduklarını çekinmeden söyleyebiliriz. Söz konusu kişi, Edessa (Urfa) doğumlu Bardesane olup, İ.S. 210 yıllarında yaşamış Süryani asıllı bir tarihçidir. Bu kişinin İ.S. 196 yıllarında Hazar denizinin güney batısında bulunan Gılani, Bactrian ve Oksus yörelerinde ve daha kuzeydeki Hindikuş Hristiyanlarına yönelik şöyle bir önerisi vardır.

"Gılanilerle Bactrianlar yanında bulunan hristiyan kız kardeşlerimiz, yabancılarla ilişkide bulunmasınlar".⁽⁵⁾

Bardesan'ın bu önerisi İ.S. 196 yıllarında olduğuna ve İslamlığın çıkmasına daha 500 kadar yıl varken, putataparlığın egemen olduğu Türk topraklarındaki hristiyan genç kızlara yönelik bu önerinin, o yörede hristiyanlığın bulunduğunun bir başka kanıtıdır.

Yine Süryani yazını kökenli bir başka bulgu da bizlerin dikkatini Orta Asya hristiyanlığına" çevirmektedir. Bu belge de Londra British Museum'da bulunan ve Süryani yazınının

bir el yazmasından alıntılar içeren, ek olarak da İ.S. 5-6 yüzyıl tarihli "Havariler Felsefesi" adlı belgedir. Bu belge ilk kez 1864 yılında M. Cureton'ca yayınlanmış olup, bunun 34-35. sayraklarında Addai adlı hristiyan tinsel önderin öğrencilerinden Haggay adlı misyonerce atanan dinsel önderlerin, İsa'nın 2. yüzyılı başlarında ve ortalama 120-140 yıllarında, Gılanilerle, Gog ve Magog⁶ ülkesinde hristiyanlık etkinliklerinde bulunduklarını ortaya koymaktadır.

"Gog ve Magog" sözcükleri Tevrat ve İncil'de geçmekte, ayrıca Kuran'da da "Yecüc ve Mecüc" şekliyle yer almaktadır.

12. yüzyılda yaşamış olan Antakya'lı Süryani rahip Yakubi, kendi yazdığı Vakayinamesinde bu konuya değinir ve Türk ırkı konusunda şöyle bir yorumda bulunur.

"Türkaye milleti Yasef soyuna dayanır, çünkü bunların soyları Magog'dan gelmektedir."⁷

İ.S. 644 yıllarında Merv metropoliti Elizah Türklerin pek çoğunu hristiyanlığa çevirmiştir⁸, Süryani belgelerinde şu öykü aktarılmaktadır.

"Oksus yöresinin padişahı, düşmanına karşı savaşmak için yola çıktığında kar fırtınasına yakalanarak yolunu yitiriyor. Yolda Episkopos Elizah'a raslıyor. Bu sonuncusuysa bir çarmıh simgesi yaparak fırtınayı durduruyor. Böylece padişah kolaylıkla düşmanını yeniyor. Çok etkilenen padişah hristiyanlığı benimseyip yanındakilerle birlikte vaftiz oluyor".⁹

Bu metin İ.S. 680 yıllarında yazılmış olup, bundan çok sonraları yani 781 yılında Nasturi Patriği Timothe, bir başka Türk Hanının da tüm halkıyla birlikte hristiyanlığı benimseyişini Marunilere yazarak şöyle diyor.

"Türklerin padişahı, ülkesinin tüm halkıyla putataparlığı bırakarak hristiyan oldu".¹⁰

Aynı patrik Rabban Serge'ye yazdığı mektubunda Türkler için bir episkopos kutsadığını, Tibetliler için de kut-sayacağını belirterek şöyle diyor:

Üç günde, Kutsal Ruh Türkler için bir metropolit kutsadı, Tibet-liler için de bir başkasını hazırlamaktayız".¹¹

Sözü geçen patrik yine Rabban Serge'ye yazdığı bir başka mektubunda da, pek çok rahibin İncil'i yaymak için Hindis-tan, Çin ve Türkeli'ye gittiklerini kaydediyor. Bu konuyla bağlantılı olarak Thomas da Marga da mektuplarının birinde şu sözlere yer veriyor:

"Bize verilen bilgiye göre Patrik Timothe, iletişimde bulunduğu Türk ve öbür kağanları hristiyanlığa çevirmiştir".¹²

Thomas da Marga İ.S. ortalama 840 yıllarında yaşamış, Patrik Timothe'ye 823'de ölmüştür, yani çağdaşıdır. İslamın hicret çağındaki bu gelişmeler içinde islam dininin Orta Asya'ya daha girmemiş olduğu da gerçeğin bir başka yanıdır.

Bundan iki yüzyıl sonraysa Merv metropoliti Addiş-ho, Bağdat patriği Yuhanna'ya, Orhun ırmağı ve Baykal gölü .yörelerinde yaşayan Keraits'ler padişahının 200.000 nüfusla birlikte hristiyanlığı benimsediğini bildiriyordu.

Ab'ul-Farac olarak da bilinen Bar Hebraeus yazılarında, Türk ırkından olan Samarkant metropolitinden söz etmişti.¹³

Aynı tarihçi, kitabının bir başka yerinde de, İ.S. 1281 yılında Katolikos Mar Denha'nın Bağdat'a giderken hasta-landığını ve aynı yılın 24 Şubatında öldüğünü yazar. Ölmeden önce Kubilay Han'ın buyruğuyla Çin'den iki Uygur (Türk) rahibinin Yerusaleml'e tapınmak için geldiklerini, ileri-ye gitmek için araç bulamadıklarından Mar Denha'nın ya-nında konukladıklarını,¹⁴ Mar Denha'nın düşmanı olan Bar Kaligh'in Çin'e gitmesine engel olmak için de, yanında ko-

nuk kalan bu iki Türk hristiyan rahibinden birini Çin'e metropolit olarak atadığını ve ona "Yahbh-Allaha" adını verdiğini, bu iki Türk rahibinin Çin'e dönecekleri sırada Mar Denha'nın öldüğünü, Emir Asmut'un Hanlar Hanı'na Yahbh-Allaha'dan sözederken şunları söylediğini kaydediyor:

"Hristiyanlar onu katolikos olarak getirmek istiyorlar. Bağdat halkı da ırk ve dil bakımından Moğollara yakınlığı nedeniyle onu istemektedirler. Çünkü ondan yardım göreceklidir".¹⁵

Bundan sonra Uygur-Türk hristiyanı olan Yahbh Allaha'yı Katolikos atamak ve kutsamak için gerekenler yapılmış ve 24 episkoposla birlikte yola çıkılmıştır.¹⁶

İ.S. 2. yüzyılın sonlarında başlayan Orta Asya Türk Hristiyanlığı, bu başlangıç çağından bir süre sonra, yani 3. yüzyıldan başlayarak, Maniheizm inancıyla koştut (paralel) olarak Türkler arasında yayılmaya başlamıştır. Bu arada Zerdüş inancı da egemen olmaya yüz tutmuştu. Bunun doğal sonucu olarak Türkler arasında Maniheizm inancını Hristiyanlık ve Zerdüş manayla uyuşturmak düşüncesi de ortaya çıkmıştır. Şunu da bilmekte yarar vardır ki Maniheizm, Orta Asya'da Hristiyanlıktan çok önceleri yayılmıştı. Dinlerin bu çokluğu sonucu Türkler arasında inanç ve dil farklılıkları da kendisini gösteriyordu. Maniheistler kendi alfabelerini kullanırken, Hristiyan Türkler de Süryani yazısını kullanmaktaydılar. Bunların yanısıra Soğd yazısıyla yazılmış bazı Mani ve Hristiyan metinlerine de raslamak olasıdır.¹⁷

Bunun dışında bazı Türk maniheist metinlerin her iki dil ile yazılanlara da raslanıyor, bu dillerden biri "Mani" öbürü de "Ulusal Soğdca"dırlar. Bu iki yazıların dışında maniheistler, tapınış kitaplarının bazısında Uygur yazısını da kullanmışlardır.¹⁸

Uygur Türkleri arasındaysa, sırasıyla Maniheizm, Bu-

dizm ve Hristiyanlık 10. yüzyılda güçlenmeye başlamıştır.
¹⁹

İslam dininin yayılışının başlangıcınadek, Hristiyanlık inancının Orta Asya Türk'leri arasında yandaşları çoktu.²⁰ Hristiyanlık inancı Orta Asya'da salt Uygur Türkleri arasında değil, Peçenek ve Oğuz'ların arasında da yayıldığına ilişkin pek çok tarihsel belirtiler vardır. Peçenek Türklerine daha sonra değineceğimizden, kısaca Oğuz Türklerine değinelim.

OĞUZLAR (Uzlar)

İ.S. II. yüzyıla doğru Musevi-Türk devleti olan HAZAR DEVLETİ'nin çöküşünden sonra, İdil ırmağı üstünden geçen Oğuzlar, soydaşları olan Peçeneklerle mücadele etmişler, onları kovalayarak Balkanlara dek varmışlardır. Bunun sonucu Bizans da Türk akınları karşısında payına düşeni almıştır. Bu konuyu kitabımızın ikinci bölümünde genişçe ele alacağız. Ancak burada bizleri ilgilendiren göç ve kovalama davranışı içinde bulunan Oğuz Türklerinin, İslam din ve uygarlığıyla hiç ilişki içinde olmadıklarıdır. Buna göre 13. yüzyılda yaşamış olan Zekeriya Kazvini, kendisinden önceki zamanlardan kendisine varan bir söylentiye dayanarak Oğuzlar arasında Hristiyanlığın bulunduğunu kaydetmektedir.²¹

Oğuzların ilk önce Hristiyanlıkla, daha sonra da İslamlıkla tanışmış olmaları, onların sıkı bir ticari ilişkide bulundukları uygar saha olan "Harizm" aracılığıyla olanaklı oluyordu. Harizmlilerin içinde de hristiyanların bulunduğunu yine II. yüzyıl Harizm alimlerinden Biruni bizlere bildiriyor.
²²

Şu ana dek Orta Asya Türk Hristiyanlığına ilişkin açıklamalarımızda özellikle Nasturi mezhebinden söz ettik, çünkü erken çağlardan başlayarak egemen olan ekol buydu. Ancak şimdi hristiyanlığın bir başka mezhebini de konumuzda sunuyoruz, bu da "Bizanten-Ortodoks" mezhebidir.

Bunun nedeni olarak da Harizm ve Oğuz Türklerindeki

hristiyanlığın öz yapısını söz konusu ediyoruz. Çünkü şu konu dikkate alınmalıdır ki, Harizm ve Oğuz Türk Hristiyanları, İran ve Türkistan Hristiyanları gibi „Nasturi değil, Ortodoks inancını benimsemiş hristiyanlardılar.²³

Zaten konumuzun akışı içinde ve sonucunda "Türk-Ortodoks Hristiyanlığı" kavramına varacağız.

Orta Asya Türk Hristiyanlığı için önemli bir kaynak olan "Sources Syriaques'i de göz ardı edemeyiz. Sachan, bu yapıtı 1925'te "Abhandlingen d. Preuss. Akad. d. Wiss" adıyla Almancaya çevirmiştir. Bu yapıtta da Hristiyanlığın Orta Asya'ya yayılışına ilişkin geniş bilgiler veriliyor.²⁴

Sachan, bu yapıtı içinde tanınmış Arbela Kroniki'ni araştırmaktadır. Bu kronik, aynı yayın içinde yar alan "Zur Aubsieitung des Christendums" adlı araştırmanın ana kaynağıdır.²⁵

Hristiyanlığın Orta Asya'ya yayılmasıyla, doğal olarak hristiyan topluluğun salt "organizm" değil, "organizasyon" olarak da özyapılanması söz konusu olmaktaydı. Bunun doğal sonucu olarak da gözetmenlik (episkoposluk) ve metropolitlik orunlarının (makam) görülmeleri doğaldır. Buna bağlı olarak Samarkant metropolitliğinden daha önce söz ettiğimiz gibi, bununla birlikte üç metropolitlik orununun kurulduğunu, bunlardan ikincisinin Kaşgar, üçüncüsünün de Tankut metropolitlikleri olduklarını burada belirtebiliriz.²⁶

Bunlardan Samarkant orunu, önceleri sade bir episkoposluktu ve tüm Buhara kazalarını içeriyordu. Daha sonraları Nasturi Patrik Sliba-Zkla'ca (İ.S. 712-728) metropolitlik aşamasına yükseltilmiştir.²⁷

Bu metropolitlikler yanında tarikat düzeyiyle birlikte yaşayan dinsel kişilerin varlıkları da yadsınamaz. Buna bağlı olarak Süryani Patriği Timothe, mektuplarında Orta Asya'deki Türk ırkı rahiplerinin kurdukları tarikattan da söz etmektedir.²⁸

Kaşgar metropolitlik orununa gelince, Patrik Eliza'nın İ.S. 1170-1190 yıllarında, bu tinsel orun için 1180'de bir episko-

pos kutsayarak atadığı, bunun ölümünden sonra da "Sabris-ho" adlı bir başka dinsel kişiyi, aynı orun için episkopos olarak kutsayıp atadığını bir başka tarihsel veriden anlıyoruz.²⁹

Tankut metropolitlik orunuysa Çin'de bulunmakla birlikte gerçek Türk soyundan gelen hristiyanlara da hizmet veriyordu.³⁰

Bu orunsa 790 yıllarında metropolitliğe yükseltilmiştir. Tibet Hristiyanlarının da bu tinsel orun yetkesi içinde olduklarını biliyoruz. Ayrıca Orta Asya Hristiyanlığıyla tarih bilimine ışık tutan tanınmış "Si-ngnan-fu" anıtı da bu metropolitlik sınırları içinde yer alıyordu.

Kaynaklara göre İsa'nın II. ve 12. yüzyılları, Hristiyan inancının Orta Asya'ya yayılması çabaların harcandığı yüzyıllardır. Türkler yanında birçok Moğol topluluklarının, bu yüzyıllar içinde Hristiyanlığı benimsedikleri bilinmektedir. Moğolistan'ında oturan Naymanlar ve Kereitlerinde hristiyanlığı benimsediklerini de, Prof. Peliot'un bulgularından öğreniyoruz.³¹

Barthold'a göre Cengiz Han, Naymanların ülkesinde bunların bir Uygur tamgacısına raslamış ve ondan Uygur, A,B,C'sini öğrenmiştir.³²

Bunun sonucu olarak hristiyanlığı yayma etkinliklerine Uygur Türklerinin özellikle katıldıkları anlaşılıyor.

Yedisu vilayetinde, Çu ırmağı yöresinde yer alan Süryanice ve Türkçe yazılı hristiyan anıtlarının varlığı bugüne dek araştırma konusu olmuşlardır. Bunların 13. ve 14. yüzyıllara ait oldukları sanılmaktadır. Bunlar üstüne araştırmalarda bulunan Rus Akademisi üyelerinden Kokovcov, Yedisu hristiyan anıtlarını, Turfan hristiyan yapıtlarıyla karşılaştırarak, Turfan hristiyanlarının Yedisu hristiyanlarına göre daha uygar olduklarını, buradaki hristiyanların birbirlerine etkilerinin Turfan'dan Yedisu'ya, yani doğudan batıya doğru olduğu sonucuna varıyor.³³ Yedisu'da bulunan hristiyan gömüt taşlarında "II" yerine, "bir 20", yani Orhun yazıtlarında ve Uygur metinlerinde kul-

lanılan geleneğin var olmasından, Yedisu hristiyanlarının da Uygur Türkleri oldukları sonucu çıkmaktadır.³⁴

Uygur hristiyanlarının merkezi Turfan'ın doğusundaki "Bulayık" kasabası olmuş ve burada hristiyanlıkla ilgili birçok yazma yapıtlar bulunmuştur. Bunlar sırasıyla Süryani, Soğd ve Türk dilleriyle yazılmış yapıtlardır.³⁵

Orta Asya'ya ilişkin toplumsal ve siyasal bakışlar açısından ele alınan hemen hemen tüm bilimsel yapıtlarda az ya da çok, Hristiyan Türklere değinen bölümler bulmak olasıdır.

E.H. Parkir'in bir yapıtında³⁶ Tzsi adlı bir Türk generalin öyküsü bulunuyor. Bu general, Maryoncho adlı bir başka generalin yardımıyla Amreshar başkaldırmasına karşı çıkarılan güçlerin komutasını ele alıyor. Genel Maryoncho'ysa Çin-Moğol güçlerinin önderi olarak Cathayan'lara karşı savaşı yönettikten sonra, kendi buyurmanı olan Çin imparatoruna karşı kendisi başkaldırıyor. Bu Türk generali- nin Nasturi Hristiyan olduğu kaydediliyor.

Diyarbakır Kıldanileri episkoposluğu kitaplığında Gana- tu-Uriyang (Hristiyan Uygurlar) padişahı Corc'un kızkardeşi olan Orangul Sultan için Süryanice yazılı İncil yaprakları bulunmuştur.³⁷

Blocket de ve 13. yüzyılda "Yrıyan-gakit" denilen Hristiyan Türklerin ne denli çoğaldıklarını yapıtında belirtiyor.³⁸

Aynı tarihçi kendi yazdığı "Catalogue Persan des Manuscrits de Paris" adlı yapıtında, 1374 yıllarında Samarkant'ta Türkçe olarak yazılmış olan bir Nasturi dua kitabından da söz ediyor.

Psalty'ye göre Orta Asya kökenli ve öz Türkçeyle yazılmış birçok Türk yazını örnekleri de vardır. Bunlar 4. yüzyıla dek çıkmaktadır. Tarihçi bunlardan bazılarını şöyle sunuyor:

12. yüzyılın sonlarında Hive Hanı olan Süleyman Bekir Han, Nasturi yazılarından esinlenerek Meryem Ana'nın

ölümüne ilişkin³⁹ bir şiir yazmıştır. Şiirin öz Türkçe yazılmış olması dikkat çekicidir.

İ.S. 523 yılında Paphlagonia'nın Gangra kentinde ölmüş olan ve Philoxenus adıyla tanınmış olan Nabbug episkoposu Akhsua'ya dayandırılan bir Süryani dokümanında, Hristiyan Türklere ilişkin çok anlatımlar vardır. Sözü geçen dokümanın ilk bölümünde Türklerin eski boş inançlarından, ikinci bölümündeysse hristiyanlığın etkilerinden söz edilmektedir.

Ayrıca bu dokümanda dört Türk-Hristiyan önderinin adları da geçmektedir. Bunlar sırasıyla: Gawirk, Gark, Tasahs ve Langu'dur. Dokümanın içinde bu dördünün yaşadıkları ülkeye "Sorikon" denilmiştir. Ülkenin sınırında Karagur adlı bir kentin bulunduğunu anlıyoruz.⁴⁰

Kaydedilen dokümandaki bu dört Türk-Hristiyan önderin yaşadıkları çağı saptamak da, bu konuda yetke sahibi bilim adamlarına düşmektedir. Bazı bilim adamları Saoki⁴¹ olarak bilinen Hristiyan Uygurlarla, önceden sözü edilen Hristiyan Türk Generali Tzsi'nin çağdaş olduklarını ileri sürmektedirler. Ayrıca bu Türk Hristiyanlar, her ne kadar şeklen hristiyan inancını benimsemişlerse de, günlük yaşam ve görenekleri pagan soydaşlarından pek ayrıcalıklı değildi. Kullandıkları genel dil Çağatay dialekti olup, bunun böyle olduğunu, kullandıkları tinsel ezgi (ilahi) kitaplarının içeriğinden anlaşılmaktadır.

Bu kitaplara ilişkin herhangi bir bulguya daha raslamadığımızı burada belirtiyoruz. Ancak bu konuda çalışmalarımızı sürdürmekte kararlıyız. Konumuzun bu ilk bölümünü bitirmeden önce, Psalty'nin şu görüşünü de yansıtmak istiyoruz. Ona göre, birçoklarının "Tatar" olarak bildikleri Hristiyan Türkler genellikle çadırlar altında yaşamaktalar ve kendileri gibi soydaş olan hristiyan rahipleri, diakonları ve keşişleri vardır. Sayıları da 400.000 kişi kadardır.⁴²

2- GÖÇ YOLLARI YA DA KAFKAS-DOĞU AVRUPA TÜRK HİRİSTİYANLIĞI

Türk tarihi akışı içinde en göze çarpan gerçek, Türk toplumunun yüzyıllar boyu süren göçleridir. Bu göçler İ.Ö. 3500 yıllarında başlamış ve İ.S. 14. yüzyılda son bulmuştur.⁴³

Göç dalgaları içinde Türk boyları, ya önceden edindikleri hristiyanlığı birliklerinde taşımışlar, ya bırakarak başka inançlara geçmişler, ya da göçler sırasında hristiyanlaşarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Öncelikli olarak Trakya ve Anadolu'ya gelen hristiyan-Türk topluluklarının hangi yollardan buralara geldiklerini araştırmak, konumuzun temel ve ana basamağıdır.

Göçler zinciri içinde Orta Asya-Batı bağlantılı başlıca iki yol olmuştur. Birincisi Aral Gölünün doğusunda bulunan Sirderya (Jexartes) ve Amuderya (Oxus) ırmakları üstünden geçerek İran'a varan, ikincisiyse Aral Gölü ve Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçerek günümüz Rusya'sının güneyi, ve Karadeniz'in Kuzey kıyısıyla Tuna yöresine varan istekler yoludur.⁴⁴

Bu göç yolları üstünden batıya doğru devinen Turanlı Türk toplulukları, Tuna boylarına vardıklarında, Bizans İmparatorluğunu bulmuşlar, orasını çekici buldukları için, akınlar düzenlemeye koyulmuşlar, açıkçası ister istemez kaynaşmaya başlamışlar.

Kuzey Karadeniz ve Tuna boylarında yerleşen Turanlı Türk toplulukları şunlardır: Hunlar, Ogur Türkleri, Sabarlar, Avarlar, Tuna Türkleri, Volga Türkleri, Hazar Türkleri, Ma-

carlar, Peçenekler, Avrupa Oğuzları, Kumanlar, Bulgarlar. Türklerin Doğu Avrupa'ya göçleri sırasında Orta Asya'dan birlikte getirdikleri, ya da geçtikleri yerlerde karşı karşıya gelerek benimsedikleri hristiyanlıkla ilgili irdelemelerimizi ele alalım.

Türklerin, göçler içinde sıkça geçtikleri geçit, Orta Asya'nın istekler yöresinden başlayıp Hazar Denizi'nin kuzeyine dek sürer. Buraları milyonlarca hayvanın beslenebileceği otlaklar hattıdır. Bu yol Ural (Yayık), Volga (İdil), Don, Dinyeper ve Dinyester ırmaklarını geçerek kuzeyde Karpas ve Transilvanya dağlarıyla, güneyde Balkan dağları arasında doğuya açılan aşağı Tuna bölgesine girer. Tuna hattıysa, Macaristan ovalarına girmek için bir geçit hizmeti görmüştür. Orta Asya'dan batıya göç eden Turanlı topluluklar için, bu yolun önemi her zaman büyük olmuştur. Bunlar Tuna boylarına vardıklarında, güneyde Taçini⁴⁵, yani Bizans İmparatorluğuyla yüz-göz oldular, oradaki görkem ve zenginlik kendilerini oralara çekip bağlamıştır.

HUNLAR

Doğu Avrupa'ya ilk göç eden Turanlı Türk toplulukları Hun'lardır. Bunlar ikiye bölündükten sonra bir bölümü batıya göç ederek, Kazak bozkırı güney eteğiyle Çu ırmağı koyağında (vadi) olan Doğu Kangkü'de kısa yaşamli bir siyasal birlik kurarlar. (İ.Ö. 43-36)

Sonraları (İ.S. 91) bunların Kazak bozkırına çekildiklerini, İ.S. 350'de doğudan gelen ve Türk-Möğöl karışımı olarak bilinen Uar-Hun'ların baskısıyla batıya doğru akarak İ.S. 370'de Avrupa'da göründüklerini, Attila döneminde Rusya ve Avrupa'da büyük bir siyasal birlik kurduktan sonra dağıldıklarını, tarihsel kaynaklardan anlıyoruz.⁴⁶

Avrupa'ya gelen Hunların, hristiyanlığı benimsediklerine ilişkin herhangi bir veriye raslanamamıştır.⁴⁷

Doğu Avrupa istekleri topraklarında birçok toplulukların

önce var oldukları, sonraları da tarih sahnesinden silindikleri görülmektedir. Bunun böyle olması, o toplumun tümüyle yok olmasıyla değil, ancak egemenlik gücünün yitirilmesiyle açıklanır.

Çoğu kez aynı ırktan bir başka topluluğun egemenliği eline almasıyla, bir önceki soydaş topluluk, sonrakinin egemenliği altına girer.⁴⁸ Bu durum tarihle birçok Türk toplumlarında görüldüğü gibi, birçok Hristiyan Türk toplumlarında da görülmektedir. Örneğin günümüzde Uygur, Peçenek, Kuman gibi Türk Hristiyan toplulukları, yerlerini Gökoğuzlara (Gagauz) bırakmışlardır.

Doğu Avrupa istepeleri yöresinde oturan ve konumuzla bağlantılı olan Turanlı Türk topluluklarından birisi de "Kumanlar"dır.

KUMANLAR

Bunlar tarihin en eski zamanlarından başlayarak Kafkasya dağlarının kuzeyinde yer alan istepeler ülkesinde oturmaktaydılar. Plinius (İ.S. I yüzyıl)'un kayıtlarından buraya "Kumanya" denildiği görülür, Teofanos da, İstanbul Patriği Eren Altınağzılı Yuhanna'nın "Kumanya'da öldüğünü (İ.S. 398) kaydetmiştir.⁴⁹

Önceden bulundukları istepeler ülkesinden güneye doğru yayılan Kumanlar, İ.S. 1067'de Dinyeper ırmağı kıyısına vararak Peçeneklerle komşu olmuşlardır. Bu yayılmaları içinde doğal olarak Ruslarla da savaşları olmuştur. Bu sıralarda Azak denizinin her iki yanında, doğu ve batı olarak iki Kumanya oluşmuştur. Tuna hattını geçerek Balkanlar'a giren Turanlı topluluklar arasında yer alan Kumanların, Bizans'la tanışmaları da bu devreye raslamaktadır.

Türk Hristiyan olan Kumanlarla tanışmadan önce Bizanslılar, Selçuk Türkleriyle zaten tanışmış bulunuyorlardı. Çünkü Aleksi Komnenos zamanında Küçük Asya, Marmara kıyılarına dek Selçukluların eline zaten geçmişti.⁵⁰ Ruslar

ve Bizanslılarla türlü ilişkiler içine giren Kumanların, ilişki içinde bulundukları bir başka toplum da, yine Turan kökenli olan Macarlardır. Macarlarca "Künlar" diye çağınlan ve Kıpçak Konfederasyonunun batı kolunu oluşturan Kumanlar için 12. yüzyıl, büyük bir göç yılı olmuştur. Bunun da ana nedeni Moğol akınlarıdır (İ.S. 37)⁵¹

Moğollar, İran üstünden Karadeniz'in kuzey bozkırlarına geldikleri zaman Kumanlar, Bulgarlar ve Ruslar el ele verecek Moğollar karşı direnirler. Bu üç ortak toplumun yanısıra Alanlar da rol alırlar. Ancak Moğol orduları karşısında yenik düşen Kumanların bir kısmının, Kuzeydoğu Romanya'da olan "Comania" bölgesine yerleşerek hristiyanlığı benimzediklerini görüyoruz. Üstelik İ.S. 1227 yılında kendileri için bir episkoposluk orunu kurulmuştur.⁵²

Ancak kurulan bu episkoposluğun Orta Aşyadakilerden farklı olduğunu görüyoruz. Şöyle ki Orta Asyadaki Nasturi ve Bizans Ortodoks Özyapılı Türk Hristiyan toplulukları ve gözetmenlikleri (episkoposluk) yanında, Türk Hristiyan dünyasında artık Romen-Katolik özyapılı bir toplulukda tarih sahnesinde görülür. (İ.S. 1221)

Buna bağılı olarak Romen-Katolik misyonerler İncil'i ve katolik tinsel ezgilerini Türkçeye çevirirler. Tarihçi Barthold'a göre bu çeviriler çok başarılı çevirilerdir. Böylece Romen-Katolik olan Kuman Türkleri Papalık orununca da değerli görülür. Roma episkoposu (Papa) Greguar'ın 1234 yılında Kuman episkoposuna yazdığı bir mektupta, ona "Saygıdeğer Kardeşim" sözlerini yönelttiğini ve aynı mektupta, Kuman episkoposunun yolladığı dinsel kişileri kabul etmeyen "ismen hristiyan" Uhlalardan yakındığını da tarihsel verilerden anlıyoruz.

Kuman episkoposluğu daha sonraları Moğollar'ca yıkılır. İbni Batuta, Kırım'da Kerç ve Kefe arasında hristiyan Kumanlara rasladığını yazmaktadır. Moğollara yenilen Don-Doneç bölgesi Kumanları da Macaristan'a göçerler ve hristiyanlaşırlar.⁵³

Topluca hristiyanlaşan Kumanlara ilişkin bir başka olay da Transilvanya'ya (Erdel) Kumanlarca düzenlenen akınlardan sonra görülür. 1227 yılında Kuman prensi Bare, kendisine bağlı 15.000 kişiyle birlikte hristiyanlığı benimser.⁵⁴

Kuman-Kıpçaklar, bazı tarihçilerce, Kuzey Türk topluluklarının tipik atlı göçebelerinin son temsilcileri sayılmışlardır. Kumanlar sayesinde kuzey Türk toplulukları yeni bir döneme girmişler ve yeni bir konglomerayla (karmaşık topluluklar) Tobol ırmağından Macaristan'a dek tüm Doğu Avrupayı etkileri altına alarak, ardıllarıyla birlikte Türk-Rus toplulukları arası yaşam kavgasına etken olmuşlardır.⁵⁵

Daha Batıya göçen Kumanlar, Bulgar ve Macarlarla sıkı ilişkiler içine girmişler. Orta Volga'daki Bulgar bölgesine de geçerek kendi soydaşları olan Bulgar Türklerine kendi öz dillerini de benimsetmişlerdir.⁵⁶ Daha sonra söz konusu edeceğimiz Gökoğuz (Gagauz) Türklerinin yerleşim bölgelerinden olan Dobruca'ya adını vermiş olan Dobrotiç'in de "Kuman" ya da "Anadolulu Türk" olduğu da bazılarınca ileri sürülmektedir.⁵⁷ Anadolu Türk Hristiyanlığı üstünde daha sonra durulacağından, yine Karadeniz'in kuzey bozkırlarına dönelim. Bu yörede Moğolların egemenliği altında kalan Kumanların zamanla Moğolları Türkleştirdikleri de ayrı bir tarihsel gerçektir.⁵⁸

Kuman-Kıpçak Türklerine ilişkin tarihsel bilgiler aktaran bir başka önemli kaynağın da "Kartel Kroniki" olduğu söylenir.⁵⁹

Bu kronik ışığında, Kuman- Kıpçakların, Apkaz kralı IV. David'e yaptıkları yardımlarla, İran (Selçuklu) güçlerine büyük darbe vurulduğunu, krala yardım etmiş olan 40.000 savaşçı Kuman-Kıpçakla, 5000 seçkin kölenin görgülü ve değerleri denenmiş kişiler olarak hristiyanlığı benimsediklerini, bunların yanı sıra da Kuman-Kıpçaklardan hergün hristiyanlığa dönenlerin sayıca kabarık olduğunu öğreniyoruz.⁶⁰

Yine Kral David'in Tiflis'i kuşattırıp bunalttığını, buna

koşut olarakda Hazar Denizi doğusu ve Sirderya boylarında bulunan Türkmenleri, Hristiyan Kıpçaklar sayesinde kaçtırttığını, ve böylece Kür ile Çoruk boylarına egemen olmaya çalıştığını, aynı kaynaktan anlıyoruz.⁶¹

Hristiyan Kıpçak-Kumanların bir başka askeri başarısı da Tiflis kentinin hristiyan bir kent olmasıdır. Şöyle ki 400 yıl boyunca müslümanların ve 1068'den bu yana da Selçukluların elinde olan Tiflis, 1125 yılında Kıpçaklar sayesinde hristiyan kent durumuna getirildi.⁶²

İlginç ve dikkatimizi çeken, İ.S. 2. yüzyıldan bu yana inanç sistemi olarak hristiyanlığı benimseyen Türk toplulukları arasında egemen olan "Nasturilik", "Bizans Ortodoksluğu", "Roma Katolikliği" gibi hristiyan mezheplerine bir yenisini daha eklenmektedir. Bu da "Gregoryanlık" olarak bilinen "Monofizit-Apostolik" mezhebidir.

1118-1185 yılları arasında tarih sahnesinde görülen Yeni Kıpçakların çoğunun, Bizans Ortodoksluğu riti içinde yer alan Gürcü-Ortodoks kilisesine bağlı oldukları halde, bunlardan bazılarının İ.S. 1200'de fethettikleri Ani-Şeddadlı Emirliği ülkesindeki "Monofizit-Apostolik" kilisesine girdikleri de biliniyor.⁶³

Kuman-Kıpçak Türklerinden günümüze dek gelen en önemli belge, bir sözlük ve metin derlemesi olan "Codex Cumanicus"tur.⁶⁴

Kuman-Kıpçakların dili ve yaşam biçimine ilişkin önemli bilgiler, tinsel ezgiler ve dualar aktaran bu yapıttan bazı örnekleri ekler bölümünde sunuyoruz.

Rusya bozkırlarındaki Kumanlar zamanla Moğollar, Bulgarlar ve Hazarlarla karışarak günümüze dek gelmişler, ancak Macaristan, Balkanlar ve Gürcistan'daki Kuman-Kıpçaklar hristiyan çerçeve içinde eriyip tarihten silinmişlerdir.⁶⁵

Göç yolları Türk tarihini, özellikle Hristiyan Türklerin tarihini incelediğimizde, bu konu içinde özel yere sahip olan "Peçenekler"i ele almadan geçemeyiz.

PEÇENEKLER

Peçenekler Kırım yarımadasının kuzeyinde İ.S. 6-12. yüzyıllar arasında egemenlik sürmüşlerdir. Göçebe ve savaşçı olan Peçenekler. Yayık (Ural) ve İdil (Volga) akarsuları arasındaki ülkelerde komşu oldukları soydaş Hazar ve Uzlarla (Oğuzlar) birçok savaşlar yapmışlardır.⁶⁶

Peçeneklerin sürekli ilişkide oldukları bir başka soydaş toplum da Kıpçak-Kumanlar olmuştur.

Hazarlar 9. yüzyılın ortalarında doğudan gelen bir başka Türk topluluğu akınıyla karşılaştıkları zaman zorlukla bu akınları batıya çevirmeyi başarırlar. Kıpçak demlen önderin buyruğu altına giren bu Türk topluluğu, o zamana dek oralarda oturan Peçenekleri yerlerinden kovarak, kendileri yerleşirler. Daha sonra bunlar Uzlarla birleşerek, Rus tarihçilerinin "Pölovşer" adına verdikleri siyasal bir birlik kurarlar.⁶⁷ Peçenekleri yerlerinden eden bu toplum daha sonra Hazarlara yüklendiklerinde, bu sonuncular da, soydaşları olan Hun-Ugorlarla birlikte yurtlarını akıncılara karşı korumaya çalışırlar. Ancak Hun-Ugorlar (Macarlar) uzun süre dayanamazlar. Don'la Bog akarsuları arasında olan yurtlarını bırakarak batıya göç ederler. Bu arada Kıpçak Türkleri Doğu Avrupa bozkırlarına girerler. Bunun sonucu yerleşik topluluklar arasında dalgalanmalar olur. Bu topluluklar birbirlerini sıkıştırırlar ve batıya doğru devinerek yerlerini değiştirirler. Böylece yeni ve çok devinimli bir göç dalgası, salt batıya doğru etkili olmaz, Bizans'ı da sarsar. Dinyeper ırmağının her iki yakasında sekiz oymakla birlikte yerleşmiş olan savaşçı Peçenekler tüm komşu topluluklar için ve özellikle Bizans için tehlike olmaya başlar. Bunun sonucu İmparator IV. Leon zamanından başlayarak Peçenekler tarih sahnesinde gözde olmaya başlarlar.⁶⁸

Peçeneklerin savaşçı bir topluluk olduklarını, Bizans İmparatoru Konstantin'in ünlü "De Admisitrando" adlı yapıtında görmekteyiz. İmparator orada kendi oğluna "her

ne pahasına olursa olsun Peçeneklerle iyi geçin" öğüdünü vermektedir.⁶⁹

Peçenekler arasında hristiyanlığın başlaması ve egemen olması şu gelişmelerle oluşur:

Başlangıçta Volga ve Ural ırmakları arasında yaşayan Peçenekler, 9. yüzyılda Türklerin Hazar ve Oğuz boylarının kendilerine saldırmaları sonucunda batıya göç ederler. Böylece Macarları Karpatlar bölgesine iterek, Rus topraklarına akınlar düzenlerler. Ancak Rus ve Macarlardan direniş gördüklerinden, Trakya'ya yönelirler.

Bu arada Bulgaristan'ın Bizansça alınmasından sonra akınlarını daha da sıklaştırırlar. Dağınık olan Peçenekleri tek yönetim altında birleştirmek isteyen Başbuğ Turak ve rakibi Kegen arasında bir mücadele başgösterir. (İ.S. 1048)

Mücadele sırasında Kegen Bizans'a sığınır. Turak'sa Bizans'a tutsak düşer.⁷⁰

Turak'ın bundan sonra hristiyanlığı benimsediğini ve bu inancın Peçenekler arasında hızla yayıldığını görüyoruz.⁷¹

Bizans toplumu içinde, yerleşen Peçeneklere karşı İmparator Monomakhos (1042 - 1055) çok iyi davranır ve Si-listre çevresindeki iç kalenin korunması görevini onlara verir. Bu Peçeneklere sınırları koruma görevi de verilir. Ancak bu Peçenekler sınırların dışında olan öbür Peçeneklere karşı da Bizansı korumakla yükümlü olurlar.

"Peçenekler Tarihi" yazarı Prof. Akdes Nimet Kurat'a göre; kitle halinde hristiyanlığı benimseyen Peçenekler, bu Peçeneklerlerdir.⁷²

Turak'a ve Kegen'e bağlı Peçenekler arasındaki saldırılar sonucu, Turak'ın güçleri de Bizans'a yenik düşerler ve İstanbul'a götürülerek hristiyanlığı benimserler.⁷³

Bizans'ın sınır bekçiliği görevini üstlenen Peçenekler, bu görevlerini uzunca zaman sürdüremezler. 1049 da Peçenek başbuğu Bizansla savaşa tutuşur ve yener, sonra Edirne'ye kadar ilerlerler, ancak kenti alamazlar. Ancak Bizans ordusunda uzun bir süre görev yapan Peçenekler, soydaşları olan

Uzlar ve Hazarlarla birlikte, Türklere Anadolu kapılarını açan Malazgirt savaşında (İ.S. 1071) Alp Aslan'a büyük destek verirler.

Ancak bu Hristiyan Peçeneklerin bir bölümü sonradan İslamı seçerler.⁷⁵

Malazgirt savaşının sonucunda sarsılan Bizans içinde Peçenekler yeniden güçlenerek, önceden alamadıkları Edirne'yi ikinci kez kuşatırlar. Daha sonralarıysa dinsel görünümlü bir halk devinimi olan "Bogomil" (İ.S. 1086) devinimine katılırlar. Bunlar soydaşları olan Kumanlarla birlikte Bogomilleri desteklerler.

İ.S. 1087 deyse Macar Kralıyla birlikte İstanbul'a yürüyen Peçenekler İmparator Aleksios komutasındaki Bizans ordusunu yenerler, ancak Kumanlarla ganimet paylaşılması kavgası yüzünden zayıflarlar ve Bizansla barış yaparlar.

Bundan sonra Bizans, Peçeneklere karşı Kumanları kullanma siyasetine soyunur. Bunu gerçekleştirmek amacıyla Kuman Beyleri olan Bönek ve Togurtak'ı İstanbul'a çağırarak, ordusundaki Kuman kökenli subayları da parlak biçimde ağırlayarak Peçeneklere saldırtırlar.

Bu büyük yenilgi Peçeneklerin sonunu hazırlar. Bunlar 1122-1197 yılları arasında Bizans'a altı akın daha yaparlar, ancak sonuçlar önemsizdir. 1197'den sonra Bizans kaynaklarında artık adları geçmez olur, bir bölümü Macaristan'a yerleşirken, bir bölümü de Rusya'da kalır.

Uz ve Kumanlarla birlikte görülen ve göçebiliği bırakıp yerleşik bir konuma geçen da bilinen tarihsel gerçekler arasındadır.⁷⁶

Göç yolları ve Anadolu toprakları dışında tarihten günümüze dek bozulmadan kalmış bir başka Hristiyan Türk topluluğu da Çuvaş Türkleri'dir.

ÇUVAŞLAR

Çuvaşistan'da yaşayan Çuvaşlarla birlikte, Ruslar ve Kazan Türkleri de aynı ülkede yaşamaktadırlar.⁷⁷

Çuvaş Türkleri kendilerine "Çıvaş" adını vermektedirler? Bu sözcüğün Tatarca "Yavaş" anlamına geldiği biliniyor.

Bu topluluk Orta Volga bölgesinin en eski haklarından biri olarak kabul edilmekte ve kökenleri yönünden eski Bulgarlarla, yerli etnik grupların karışmasından oluşmuşlardır⁷⁸

Bu nedenle eski Bulgar dilini korumaktadırlar.

Prof. Kurat'a göre bunlar İslam olmayan Bulgar köylülerinin ardılları sayılmaktadırlar. Ancak yine aynı kişiye göre bu görüşü destekleyen yeterli kanıtlar bulunmamaktadır.⁷⁹

Barthold'sa, Çuvaş Türklerini, Bulgarların İslam dini ve Arap A, B, C sinden habersiz kalan, Rus, A, B, C sinin kabulüne kadar da yazıya sahip olamayan Bulgarlar olarak düşünmektedir.

Önceleri Şamanist olan Çuvaşların daha sonraları toplum olarak Hristiyanlık inancını benimsediklerine tanık oluyorumuz.⁸⁰

Siyasal yönden Çuvaşlar, 10. yüzyıl başlarında Volga (İdil) Bulgarlarının, 13. yüzyıl ortalarında Moğolların, 14. yüzyılda Kazan Hanlığının, 16. yüzyılda da Rusların egemenliği altına girmişlerdir, korkunç İvan çağında (1530-1584), Çuvaşların büyük bir bölümünün, Hristiyanlığın Bizans-Ortodoksluğu inancını benimsedikleri⁸¹, ancak bir bölümünün de Şamanist kaldığı bir başka gerçektir.⁸²

Çuvaşların kullandığı dil öbür tüm Türk dillerinden ayrıcalık göstermektedir. Konuştıkları dil "Yüksek Çuvaşça" (Viryal) ve "Aşağı Çuvaşça" (Anatri) olarak iki kümeye ayrılır.⁸³

Dil yönünden Çuvaş dilinin Batı Türkleri kümesini oluşturan Hunlar, Peçenekler, Hazarlar, Tuna ve İdil Bulgarları dilleri kümesine girdiği de bir başka gerçektir.⁸⁴

Hristiyan Çuvaş Türklerinin Çuvaşistan'da yaşayanları Bizans Ortodoksluğu, Litvanya'da yaşayanları da Romen Katolik inancındadırlar.⁸⁵

YAKUTLAR

Aralarında Hristiyanlığın egemen olduğu bir başka Türk topluluğu da "Yakut Türkleri"dir.

Kuzeydoğu Sibirya'da yaşayan Yakutlar kendi topluluklarını "Saha" olarak adlandırmaktadırlar. Çok geniş bir alan ve dağınık bir şekilde yaşayan Yakut Cumhuriyetlerinin sahası batıda Natanga'ya, ortalama olarak aşağı Tunguska'ya, güneydeyse Amur ortalarına dek uzanmaktadır. Yerleşim yeri olarak görülen toprakların tümü de Buz Denizi'ne dökülen ırmakların yanlarında yer almışlardır. Yakutların buralara yerleşmeleri yarım yüzyıldan çok zaman öncedir.

Hristiyanlık yönünden Bizans Ortodoks olan Yakutların içinde Şamanist eğilim ve sapmalara da raslanmaktadır.⁸⁶

Hristiyanlıkla ilintili görünüm sergileyen daha küçük Türk topluluklarını da bu kesime ekleyebiliriz.

TATARLAR, MOĞOLLAR, KRYAŞENLER, NOGAY BAKLARI

Genelde Tatarlar A) Kazan Tatarları, B) Kırım Tatarları ve C) Batı Sibirya Tatarları olarak üç kümeye ayrılmaktadırlar. "Tatar" adının ilk kez Orhun yazıtlarında geçtiğini görüyoruz.⁸⁷

Bu dönemdeki Tatarlardan, Yenisey bölgesinde bulunanları Moğolca, Çin Seddi yakınlarında oturanları da Türkçe konuşmaktaydılar. Batıdaysa "Tatar" adı, Moğollara ve azınlıkta olan Moğol tabakasına giren Türkler için kullanılıyordu. Bazılarına göre "Tatar" adı, Moğol birliği içindeki bir Türk oymağının adıdır.⁸⁸

Gerçekteyse Tatarlar, Altınordu'yu kuran Türk boylarının torunları olup, "Kıpçak" olarak da bilinen ve kısmen 8-9. yüzyıllardan başlayarak Moğol çağından daha sonra Ukrayna'nın ve Volga bölgesinin geniş bozkır alanlarında yerleşmiş bulunan bir kuzeybatı Türk boyunun yığılmasından oluşmuşlardır.⁸⁹

Avcioğlu'na göre Türk ve Moğollar, aynı benzer yaşam biçimini paylaşan topluluklardır.⁹⁰

14. yüzyıla gelindiğinde Tatarların salt adlarının kaldığını görüyoruz. Bu sıralarda Altınordu'da gelişen tarım ve ticarete dayalı uygarlıkla birlikte İslamlık da gelişir. Bunun nedeni de Orta Volga bölgesinde tarım ve ticarete dayalı bir uygarlık kuran Bulgar Türkleri ve Harizm İslam tüccarlarıdır.

İslamlaşan tabaka arasında yazınsal bir Türk dilinin gelişmesi, Volga kıyısında Eski Saray ve Yeni Saray gibi Türk-İslam kentleri de kurulması, bu gelişmenin sonucudur.

Hristiyanlıkla ilintili olan Tatarlarsa, Kazan Tatarları olup, 14. yüzyılda kurulan Kazan kenti içinde yerleşik yaşama geçerler. Burada eski Bulgar uygarlığını geliştiren Kazan Türkleri, Baltık denizi ve Orta Asya ticaretinin, öncelikle Haçlı Seferleri ve Kıpçak akınları sonucu Akdeniz'e kayması üstüne, Kiev'den Moskova'ya ve Kuzeydoğu'ya göçeden Ruslara da uzun bir süre yol gösterici olurlar.

Macar asıllı araştırmacı L. Ligeti, Tatarların hristiyanlığıyla, başka ve yerinde bir deyişle "Hristiyanlıkla ilintili Tatarlar'a ilişkin yaklaşımda bulunurken, yapıtı içinde şu soruyu sormaktadır:

"Tarihin ışığı altında, Tatar hanlarından hristiyanlığı kabul etmiş olanlar var mıdır?"⁹¹

Bu sorusu sonucunda sırasıyla Nasturiliğin çıkışı ve Orta Asya'ya yayılışını açıklarken Nasturiliğin Çinlilerin yanında Türkler ve Moğolların içinde de genişçe yayıldığını kaydetmektedir.⁹²

Aynı kişiye göre İ.S. 845'te kökünden yıkılan Çin Nasturiliği, daha sonraları Moğol İmparatorluğunun misyonerlere kapılarını açmasıyla yeniden canlanma göstermiştir.

Moğol egemenliği sırasında oymak olarak tümünden hristiyan olan Türk-Kereitlerden Hristiyanlık inancı, Moğol Hanının ailesine de geçer. Mangu, Kubilay ve Hülagü Han-

ların annesinin bir Kereit prensesi olup aynı zamanda gayretli bir Nasturi Hristiyan olduğu da tarihsel verilerden anlaşılmaktadır. Bunlardan başka Moğol Hanlarının danışmanları arasında da çok sayıda hristiyan bulunduğu gerçeğin bir başka yanısıdır.⁹³

Kereit-Moğol ilintili Hristiyanlık olgusu ve gerçeği yanında "Mogol-Ak Tatar" ilintili gerçek de görmezlikten gelinemez. Göçebe oymaklar arasında ünlü olan Kereitlerden başka "Ongut" ya da "Öngüt" oymağı da özel yere sahiptir.

Öngüt oymağı Batı Göktürk İmparatorluğundan ayrılmış Şa-to Türklerinden oluşmaktaydı. Çin İmparatorluğunda çok hizmetler vermiş olan Şa-to Türklerine Moğollar "Çağan-Tatar" yani "ak-Tatar" diyorlardı.⁹⁴

Kazan-Tatar Türklerine gelince, bunlar 16. yüzyılda Kazan bölgesinin Rusların egemenliği altına girmelerinden sonra hristiyanlaşırlar. Bunlardan bir bölümü de "Kreşin" (Kryaşen) adıyla hristiyanlaşır.⁹⁵

Kryaşen'lerle birlikte anılan bir başka Türk Hristiyan topluluğu da "Nogay Bakları"dırlar.

Volga Türklerinin çoğunun Sünni-Müslüman olmalarına karşın hristiyanlığı seçmiş olan Tatar Kryaşenler yanında Nogay Bakları da Çkalov eyaletindeki Yukarı Ural bölgesinde beş ayrı Türk-Hristiyan köylü oturmaktadırlar.⁹⁶ Yakut Türklerine gelince bunların "Saha" olarak adlandırıldıklarını daha önce söylemiştik.⁹⁷

Bu terim de bugün kullandığımız "Yaka" sözcüğü anlamındadır. "Yakut" sözcüğüyse dilimize Rusçadan geçmiş olup kimi araştırmacılara göre Tunguzca "Yako" sözcüğünden gelmektedir.

Bugün yaşadıkları yerlere 13. yüzyılda gelen Yakutlar büyük bir olasılıkla Orhun yazıtlarında görülen ve Baykal Gölü çevresinde yaşadıkları bilinen "Kurıkan" Türklerinin soyundan gelmektedirler.

Dinsel inanış yönünden Hristiyan Ortodoks olan Yakut Türkleri arasında Şamanist gelenekler de geçerliliklerini korumaktadırlar.

Konuştukları Yakutça da Genel Türkçeden kopmuş bir dil olarak şu öğelerden oluşmaktadır:

% 32,5 Türkçe sözcükler

% 26 Moğolca

%5 Tunguzca ve Samoyetçe sözcükler

% 36,5 Kökenleri bilinmeyen sözcükler⁹⁸

Öbür az sayıdaki Hristiyan-Ortodoks topluluklar içinde yer alan "Beltirler"⁹⁹ Müslüman-Sünni, Şamanist ve Hristiyan-Ortodoks inançlarının aralarında yaygın olduğu "Çolimerler"¹⁰⁰, Yalnız Hristiyan Ortodoks olan "Tubalar"¹⁰¹, içlerinde Şaman, Lama ve Hristiyan Ortodoks inançlarının yaygın olduğu "Telengetler"¹⁰² de sayabiliriz.

Konumuzun bu bölümü içinde sırasıyla Hazarları, Bulgarları, Macarları ve Finleri de söz konusu ederek Anadolu Türk Hristiyanlığına geçeceğiz. Bu bölümde ilk ele alacağımız Turanlı Türk topluluğu "Hazarlardır".

HAZARLAR

Genel kanı olarak "Hazar Türkleri" Tevrat inancını benimsemiş olan Musevi-Türk topluluğudurlar. Bunların yanında yer alan ..öbür Musevi-Türk topluluğuysa "Karay Türkleri'dir.

Musevi Türklerin tarihini ele almak konumuz dışındadır. Ancak Kazar Türklerinin genelde Musevi inancında olmalarına karşın bir bölümünün Müslüman, bir bölümünün Şamanist ve bir bölümünün de Hristiyan oldukları göz önünde bulundurularak, bunları "Türk-Hristiyan" kapsamında ele alacağız.

Hazarlar, doğu Avrupa'da ilk düzenli devleti kurmuş olan bir Türk topluluğu olarak tarih sahnesinde kendilerine özgü yerlerini almışlardır.¹⁰³

Uygurlık yönünden de tüm bozkır Türklerinden daha çok "Uygur ve övgüye değer" sayılmaktadırlar.

Yahudi Ansiklopedisine göre Hazarlar uygar ulusların

tüm ayrıcalıklarına sahiptirler. Onların iyi kurulmuş hoşgörülü bir hükümeti, canlı bir ticareti, iyi disiplinli orduları, tüzeli ve geniş görüşlü bir yönetimleri vardır.¹⁰⁴

Hazarların etnik kökenlerine ilişkin tartışmalar her zaman için olagelmıştır. Bunun nedeni Hazarların İsrail oymakları dışında Museviliği benimseyen tek topluluk olmalarıdır.¹⁰⁵

Üstelik birçoklarınınca bunların İsrail kökenli oldukları da savunulmuştur. Ancak tüm bunlar Hazarların Türk kökenli oldukları gerçeğini ortadan kaldıramamıştır.¹⁰⁶

Prof. Kurat'a göre Hazarların köken olarak Türk olup Orta Asya'dan geldikleri kesindir,

Bunlar bir süre Hun Devletine bağımlı topluluklar olarak varlıklarını sürdürmüşler ve Attila'nın ölümü sırasında Aşağı İdil boylarında bulunmuşlardır.¹⁰⁷

Aslında Hazarlar Gök-Türk Devleti'nin en batı ucunda bir Konglomera (Karma topluluğu) görüntüsündedirler. Egemen oldukları alanlar içinde Hunlar, Avarlar, Bulgarlar gibi Türk kökenli ve Slavlar gibi Türk olmayan toplulukların da yaşadıkları bilinmektedir.¹⁰⁸

Etnik köken yönünden de Ogurlar, Onogurlar ve Kazarlardan oluşmuşlar, kan bakımından da Sabirlerin ardılları sayılmışlardır.¹⁰⁹

İstahri, Hazarları "Ak Hazar" ve "Kara Hazar" diye iki kümeye ayırır.¹¹⁰ Hazarların kullandıkları diller Nemeth'in saptamalarına göre Bulgarca, Macarca, Sabirce ve başka diller olup, yazı türleri de Rünik, Yunan, Arap, İbrani ve Kiril alfabeleri idi.¹¹¹

Hazarların dinsel yaşamına gelince, Hazar kağanlığının özelliklerinden birinin de, ülkenin tam bir din hoşgörüsüne sahip olduğudur.¹¹²

Hazar Türklerinin esas ve eski dinleri olan Şamanlıktan başka şu üç dinin de zamanla aralarına yerleştiklerini görmekteyiz.

Halkın üst tabakasıyla Kağan ve çevresindekiler Karaim mezhebini kabul ettiler.¹¹³

Ticareti elinde tutan bölüm arasında İslamlık egemendi.
¹¹⁴ Üçüncü önemli ve konumuz kapsamına giren din de Hristiyanlıktı. Bizans episkoposlarının 8. yüzyıldan kalma kayıtlarına bakılarak (Notitia Episcopatum), hristiyanlığın bu zamandan önce aralarında yayıldığını düşünebiliriz.¹¹⁵

Bunun böyle olduğunu Slav Havarisi Konstantin Kirill'in 860-861'lerde "dinsel tartışma" için Hazarların başkenti olan İdil kentine gönderilmesinden anlıyoruz.¹¹⁶

Birkaç dinin yaygınlık gösterdiği Hazar ülkesinde, Museviliğin daha çok ağır basmasıyla sonuçlanan ilginç durum öncesi Hazarlar gerçekte Hristiyanlık ve Musevilik arasında sallanmışlardır.¹¹⁷

İ.S. 677-703 yıllarında görev yapan Haran metropoliti İsrail'in çalışmalarıyla, Varasan kentinde yaşayan Hazarlar arasında hristiyanlığın yayıldığını görüyoruz.¹¹⁸

Daha sonraları Hristiyanlık, Slav elçisi Kirill'in çalışmalarıyla Hazarlar arasında daha da yayılır (İ.S. 851-863). Bu sırada genellikle Bizans sınırında ve Kırım'daki Hazarlar hristiyan olurlar. Dağıstan ve aşağı İdildekilerse islamlığa geçerler.¹¹⁹

Musevilik ve Hristiyanlık arasında sallanan Hazarlar içindeki iki dinsel ağırlıklı devinim şu tabloyla oluşur: Rus-Bizans savaşı sırasında Hazar kağanı İstanbul'a elçiler yollayarak kendi halkını hristiyanlığa yöneltmek için dinsel önderlerin gönderilmesini ister. Kağanın Bizans İmparatoruna yazdığı mektup, Bizans kaynaklarına göre şu sözleri içerir:

"Tüm varlıkların yaradanı olan Tanrı'yı eski çağlardan beri tanıyoruz. Şimdiye Yahudiler bizleri kendi din ve gelenekleri için zorluyorlar. Araplar da barış önerip armağanlar vererek bizi kendi dinlerine çekmeye çalışıyorlar".

Bizans imparatorunun kızdığı zamanlarda kendisini "Hazar suratlı" diyerek aşağıladığı ve belki de Hazar soyundan geldiği sanılan Bizans patriği Photius da bu çağrıya dayanarak, Slav alfabesinin yapıcısı ünlü Konstantin Kirill'i Hazar ülkesine yollar.

861 yılı yazında Hazar ülkesine varan Kirill, Hristiyanlığın üstünlüğünü savunarak Yahudi ve İslam din bilginleriyle tartışmaya girer. Yahudi din bilginleriyle olan tartışmasında üstün gelen Kirill, tüm çabalarına karşın Hazar Kağanına hristiyanlığı kabul ettiremez. Ancak kağanın yakınlarının da içinde bulundukları 200 kadar kişiler vaftiz olarak hristiyan olurlar.

Kağan daha sonra Bizans İmparatoruna, şu sözleri içeren bir mektup yollar:

"Majesteleri bize soylu bir kişi yolladı. O, sözleri ve davranışlarıyla bize hristiyan inancının kutsal olduğunu gösterdi. Hristiyanlığın gerçek din olduğunu anladık. Vaftiz olmak isteyenleri özgür bırakıyoruz. Biz de yakında hristiyan olacağımızı umut ediyoruz."

Ancak Hazar Kağanının hristiyanlığı kişisel olarak benimsemediğini, ve Yahudi kaynaklarına göre 740'da Museviliği benimsediğini görüyoruz. Hazarların komşusu Bizans'ta da Hristiyanlık-Musevilik ikilemli sallantılar vardır. Bu sırada, Bizans İmparatorları, Justinianus I döneminden başlayarak (527-565) yahudilere karşı dinsel baskılar uyguladılar. İmparatorlardan Leo III 720 yılında Bizans'ta oturan Yahudilerin tümünün zorla vaftiz edilmelerini buyurınca başkaldıran yahudiler Hazar ülkesine sığınıp, Museviliğin orada etkin ve yaygın olmasına katkıda bulunurlar.¹²⁰

Hristiyanlık, Hazarlarla bir aşamaya dek yayılmış olup, geniş bir alana yayılamamıştır. Buna karşın Kutsal Kitabın salt Eski Antlaşmasına bağlı olan Musevilik inancı genel ve etkin din durumunu almıştır..

El-Bekri, Hazarların bir dinsel tartışma sonucunda hristiyanlığın yerine museviliği seçtiklerini söyler. El-Bekri'ye göre Kağan, önce hristiyanlığı benimsemiştir. Ancak dinsel kuşku içine düştüğünden üç tek tanrılı dinin önderlerini yanına çağırarak inançlarının ana yönlerini sorar ve sonunda Musevi inancının benimsemeye karar verir.¹²¹

Hazar ülkesinde yayılmış olan Musevilik esas Ortodoks Musevilikten ayrı bir görünüm sergilemektedir. Bu inanış biçimi bir yerde Museviliğin "sanki Protestanlığı" öz yapılı olup, inanç temeli olarak salt eski antlaşma kitabını (Tevrat) benimseyip, başta Talmud olarak tüm Rabbuni yazılarını reddeder. Buna Museviliğin "Karait" inancı denmektedir. Ancak İ.S. 800'lü yıllarda bu ikinci aşamadaki kaynaklara eğilimli reformların da oluştuğunu görüyoruz.¹²²

Konumuzun bu bölümünün başlarında Hazarlarla her ne kadar Museviliğin önde gelen ve yaygın din olduğunu söylemişsek de gerçekte Hazarlarda dört ayrı inancın ege-men olduğu apaçıktır.

İbn-Rusta, (10. yüzyıl başları) Hazarların üst tabakalarının Musevi, geri kalanların Şamanist olduklarını söylerken, Mes'udi, Hazar başkenti İdil'deki halkın arasında İslamlık, Musevilik, Hristiyanlık ve Putatapıcılık inançlarının yaygın olduğunu yazar. Yine Mes'udiye'ye göre İdil'deki yedi yargıçdan ikisi musevi, ikisi hristiyan, biri Şamanist, ikisi de müslümandır.

Mes'udinin gözlemine göre:

"müslümanlarla Hristiyanlar söz birliği ederlerse,
Kağan kesinlikle bunlara karşı gelemmez".

Bu gözlem sonucuna göre her iki inancın da yaygın ve oturmuş olduğu görülüyor.¹²³

Hristiyanlığın, öbür dört din yanında güçlü olduğunu, ülkedeki gözetmenlik (episkoposluk) orunlarının çokluğundan anlıyoruz. 9. yüzyıldan kalma olduğu sanılan "Notitia Episcopatum" belgesine göre Hazar ülkesinde şu episkoposluklar vardır: Hazar (Karasu-Bazar), Astil (İdil), Hvalis (Harizm), Onuger (Kuban), Retig (Terek, Dağıstan), Hun (Semender), Tamatarh (Tamatarhan).¹²⁴

Oldukça güçlü ve dinsel hoşgörünün yaygın olduğu Hazar Devleti, bir yandan Rus, öbür yandan müslüman ve

müslüman almayan Oğuzlar (Selçuklular) ve Kıpçaklarca (Kuman) kendisine yöneltilen darbeler sonucu çöker.¹²⁵ İ.S. 965'te Ruslar, başkent İdil'i yerle bir ederler. Bu devletin yıkılmasında Peçenek ve Oğuzların katkısı da büyüktür.¹²⁶

Siyasal bir göç olmaktan çıkan Hazarlar varlıklarını sürdürürler. Üstelik Rus kaynaklarına göre 986'da Vladimir'i musevi yapmak için Kiev'e misyoner bile gönderirler. Yine Rus kaynaklarına göre Kuman saldırısına karşı Kiev yakınındaki bir Rus kentinin Hazar asıllı İvan'ca savunulduğunu öğreniyoruz. Bu bilgiden sonra Rus kaynaklarında bir daha Hazar adı geçmez olur.

1170-1245 villan arasında sırasıyla bir Hahamın, bir Moğol çobanın, Caprini'nin sözleri ve verdikleri bilgilere göre "Hazar" sözü kayıtlarda geçmeye devam eder. Ceneviz ve Venedik tüccarları da Kırım'dan söz ederken ona "Gazaria" derler. Daha da önemlisi Orta Asya'nın batısında yer alan ve Türk soyunun doğal simgelerinden biri olan Hazar Denizi de, bu Türk devletinin adıyla anılmaktadır günümüze dek.¹²⁷

Hazarlardan günümüze dek gelmiş yazılı kaynaklar olarak, İbranicceyle yazılmış olan iki mektup vardır. Bunlardan ilki Hazar Hakanı Yusuf Harun'ca 960'da yazılarak, Endülüslü Yahudi bilim ve devlet adamı Hasday B. İshak B. Şaprut'a gönderilmiş, ikincisiye adı bilinmeyen Hazarlı bir Musevice yazılıp, Mısır (Fustat'ta) Kanisat al-Şami'de saklanmaktadır.

MACARLAR

Doğu Avrupa'da yerleşmiş olan Macarlar, gerçekte Türk soyundan gelen bir topluluktur. Bunlar tarihçilere göre Türklerle akraba sayılmaktadırlar.¹²⁸ Macar topluluğunun esas çekirdeğini oluşturan öğeler, Türkler ve Fin-Ugorlar'dır. Açıkçası Türkler Macarların babası, Fin-Ugor'larda Macarların anasıdır.¹²⁹

Macarlar uzun süre Avrupa'da Türk kültürünün temsilcileri olarak Türk tarihinin bir ögesi olmuşlardır.

En son araştırmalara göre Macarların Fin-Ugor boylarından Mansy'ler ve Onogur'ların karışmalarından doğan bir ulus oldukları ortaya çıkmıştır. Kendilerine günümüzde verilen "Macar" adı da "Mansy-eri Agaçeri" adından türeyerek zamanla "Magyeri" ve sonra da "Magyar" yani Macar'a dönüşmüştür.¹³⁰

Yine günümüzde Avrupalılarca kendilerine verilen "Hungar" adı Slavcadaki "Ongur", Latincedeki "Hungarus", Yunancadaki "Ungros" şekilleriyle, kuşkusuz Onogur'dan türemiş bir terimdir.¹³¹

Bir Türk topluluğu olan Macarlar, Ural çevresindeki ana yurtlarını bırakarak Doğu Avrupa'ya doğru göç etmişlerdir. Bu göç 460 yılları sırasında, Avar-Sabir darbesinin Ogur topluluklarını Kafkaslara doğru sürdüğü zaman olmuştur. Böylece onlar Onogurlarla birlikte Kuban çevresinde bulunan Onoguria'ya, daha sonralarıysa (830 yıllarında) Kafkasya'nın kuzeyinde bulunan bu çevreden Don ve Dinyeper arasına göç etmişlerdir. 889 yılındaki Peçenek saldırıları sırasında Macarların Dinyeper, Dinyester ve Prut çevresinde sıkıştıklarını görüyoruz.

Soydaşları olan Peçeneklerle karışmaları sonucu Macar oymaklarının adlarının birçoğunun Türkçe kökenli oldukları görülmektedir. Türk kökünden gelen Macar oymak adlarından bazıları şunlardır:

Yormatı (Yorulmayan), Kürt (Kar çığı), Ker (Dev)
Kesi (Parça), Tarhan ve Ynag (Ünvanlar)

Ayrıca en eski Macar kişi ve yer adlarının da çoğunun Türkçe olmaları ilginçtir, şöyle ki 10. yüzyılda Macarların iki dil konuştukları biliniyor. Bizans imparatoru Konstantin Porfirogennetos'a göre Macarlar Türkçe de konuşmaktaydılar.¹³²

Daha sonra Macarların Doneç akarsuyu sahasında olan Etelközü denilen yerde Arpad adlı bir başbuğun başlarında olarak devletlerini örgütlediklerini görüyoruz. Başbuğ Arpad'ın yönetimindeki Macarların doğudan gelen Peçenek saldırılarına dayanamayarak yeni yurt bulmak amacıyla batıya doğru ilerlediklerini de anlıyoruz.¹³³

Bu amaçla Macarlar yola çıkıp 890 yıllarında Kiev Rusya'sının güneyinden geçerek Tissa ve Tuna akarsularıylar Bataton Gölü çevresine yerleşmişlerdir. Daha sonra Macarlar Pannonya, Kuzey İtalya ve Frank devletinin içlerine dek ilerleyerek Avrupa için "Müthiş bir kırbaç" durumuna geldiler. Bu yerleşme sonucunda Avrupa'nın ortasında yarı Asyalı bir topluluk olarak yerlerini aldılar ve göçebelikten yerleşik yaşama geçtiler.¹³⁴ Yerleşik yaşama geçen Macarlar önceleri Avrupa için bir yıkım unsuru oldular. İki kuşak süresince oralara Kiev'den Madrid'e, Hamburg'dan Napoli'ye, Paris'ten Atina'ya dek sürekli akınlarda bulundular. Avrupa kiliselerinde Macarların akınlarının durması için dualar yükseltilirken, Almanlar 955'te Macarları durdurdular.

Bu tarihten sonra Hristiyanlığın Macarlar arasında yayıldığını görüyoruz.

Kral İştvan'ın (997-1038) Hristiyanlığı benimseyerek onu devletin resmi dini olarak duyurması, Macar toplumu için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bunun sonucu tüm Türk topluluklarının ortak özelliği olan dinin ve kültürün en ateşli koruyucuları ve yayıcıları olma gerçeği, burada da açıkça görülmüş oluyor. Çünkü aynı durum ve özelliği Türkler için Budizm, Mani ve İslam dinleriyle ilişkili olarak görebiliyoruz. Şöyle ki Rasonyi'ye göre:

"Türklük İslamlığın kılıcı olduğu gibi, Macarlar da kendi deyimleriyle Hristiyanlığın kalkanıdır".

Ayrıca Türk soyundan gelen Arpad sülalesi de Hristiyanlığa en çok erenler (aziz-saint) veren aile durumundadır.¹³⁵

Avrupa içinde yerleşik duruma gelen Macarların arasında, anayurtları olan Ural'larda soydaşlarının kaldıkları na değgin anılar sürekli olarak yaşıyordu. Kardeşleriyle ilişki ve bağ kurmak isteğinde olan Macarlar, önce 1232 ve sonra da 1235'te, kralları Bala IV. zamanında Dominiken tarikatı rahiplerini oraya gönderdiler. Oraya varan rahip Yulianus onları gerçekten buldu ve meslektaşı olan Rahip Ricardus da bu misyon ve ilişkiyi yazarak tarihe mal etti.

Macarlarm sonradan buldukları bu Büyük Macaristan (Magna Hungaria) birçok bilgine göre bugünkü "Başkirt" toprağıdır.¹³⁶

Macarların Avrupa'daki yurtlarının bir başka ve üstünde durulacak özelliğı de, Devletleri yıkılan Kuman Türkleri'nin kitle halinde yerleştikleri ülke oluşudur.¹³⁷

BULGARLAR

Yanıbaşımızda komşumuz durumunda olan Bulgarların "Türk kökenli bir topluluk" oldukları da zamanımızda hiç kuşkuyla yer vermeyen bir gerçek olarak bilinmektedir.¹³⁸

Bu görüşü destekleyen tarihsel veriler sırasıyla: Yakın zaman arkeolojik kalıntılar, Proto-Bulgar dil kalıntıları ve İdil Bulgarlarına ilişkin gömüt (mezar) taşları yazıtlarıdır.

Bulgarlara ilişkin en eski yazılı kaydın, İ.S. 3. yüzyılda yaşamış olan Suriyeli Mar Abas Katinu'ya ait olduğu ve bu kayıt verilerine göre Bulgarların İ.Ö. 149-127 yıllarında Kafkasların kuzeyinde yaşadıklarını öğreniyoruz. Bu en eski kayıttan sonra Bulgarlara ilişkin ikinci kayıt Bizans kaynaklı olup, İ.S. 482 yılına aittir.

Bazı tarihçilere göre Bulgarlar, Çin kaynaklarındaki "Ting Ling'lerden çıkmışlardır. Bu Ling'lerin, Bulgarların ataları sayılan "Onogur'lar olmaları sanılmaktadır. Onogurlar'ın 2. ve 3. yüzyıllarda Hun kitlesine karışarak Büyük Göçe katıldıkları, bilinenler arasında.

Büyük Hun imparatorluğu zamanında Bulgarlar Karade-

niz'in kuzeyinde bulunmuşlar, Hun devleti dağıldıktan sonra da iki topluluk olarak (Utigurlar ve Kutrigurlar) yaşamalarını sürdürmüşlerdir.

"Bulgar" terimi, her iki topluluğun ortak adı olup "karışık" anlamına gelen "bulgamak"tan çıktığı sanılmaktadır.⁽¹³⁹⁾

Bulgar toplumunu oluşturan Utigur ve Kutrigur'ların arasındaki sürtüşmeler de çoğu kez göze çarpmaktadır tarihinde¹⁴⁰

Her iki toplum önceleri İdil ırmağından Tuna boyuna uzanan alanda bulunurlarken, Bizans imparatorlarının bağlaştığı olarak 6. yüzyılda Balkan Yarımadasında bulunan Slav ve Got boylarına karşı savaştıktan sonra, 530, 547 ve 549 yıllarında Tuna boyunda ve Trakya'ya yerleşmeye başladılar.¹⁴¹

Bulgarların iki uzun ömürlü devlet kurduklarını da tarihsel kaynaklardan anlıyoruz. Bunlardan birincisi, Tuna boyundaki Küçük Bulgaristan, ikincisiyse İdil Bulgar Devleti.

Bulgarların Bizansla da çok yönlü ilişkileri olmuştur. Onlar İmparator Konstantin Porfirogenetos IV'ü yenilgiye uğratarak 713'de İstanbul'a doğru ilerlediler. 716'da Bizansla antlaşma imzaladılar. 717'de Bizansı kuşatan Müslüman Araplara karşı Bizanslı savundular.

Bulgarlar, Türk soyundan olmalarına karşın benliklerini yitirmiş bir toplum oldular sonraları. Çünkü çevrelerinde bulunan Slavlarla evlenerek iki kuşak içinde Slavlaştılar.

Daha sonralarıysa Balkanlara göçen Kuman, Peçenek ve Uzlari da aralarında eriterek Slav dili ve bilincinde bir ulus durumuna geldiler.¹⁴²

Bulgarların hristiyanlığı benimsemeleri konusunda da şunlar söylenebilir:

Tüm Türk toplulukları gibi Bulgarların da ilk inançları Şamanlık olmuştur. Şamanlıktan hristiyanlığa geçişleriye pek kolay olmamıştır.

Bulgarlar, hristiyanlığı benimseme doğrultusunda Roma

Katolikliği ve Bizans Ortodoksluğu arasında sanki bir seğıim deneyimi geçirdiler. Yeni inancın benimsenişı başlangıcında öldürme ve öldürölme olayları bile oldu. şÖyle ki Bizans, Krum Han'ın Trakya'yı almasından sonra kendi stratejilerinin komutasında bıraktığı hristiyan Bizans köylü savaşçılarını ayaklandırmaya çalıştığında, hristiyanlara karşı kırım uygulandı. Krum ve Omurtag, hristiyanlığın yayılmasına engel olmaya çalıştılar. Üstelik Omurtag'ın hristiyan olan oğlunu, kardeşi Melemir Han öldürmek zorunda kaldı. (143)

Boris Han'da hristiyan olmaya karar kıldı. Ancak inanç yolu olarak Roma Katolikliğini yeğledi. Amacıysa, Bizansın, yani Bizans Ortodoksluğunun politik amaçlarla kulanılmasından ekinmesiydi. Ancak mezhep seğıiminde politik unsurlar her zaman için büyük etken olmuşlardır. Böylece Bulgarların Roma'ya bağlanmasından Bizans çok rahatsızlık duyar. Bunun sonucu olarak Bizans Bulgarların üstüne ordu gönderir. Bu sıralarda Bulgar ordusu Alman iç savaşlarında rol aldığından, ülkesinin uzağındadır. Bu durumda Boris Han Ortodoks kilisesi yandaşı olur. O'nun İstanbul'a yolladığı elçiler de hristiyanlığı benimserler. 864-865 yılları içinde imzalanan barış antlaşması sonrasında Bizans İmparatoru, Boris Han'ın vaftiz babalığını bile üstlenir.

"Mişel" adını alan Boris Han da Bulgar kilisesini, Bizans kilisesine bağlar.

Kral'ın buyruğuyla hristiyanlığa geçen Bulgarlarda, şamanist ruhu daha ölmediği için, iç karışıklıklar süregelir. şamanist eğilimli dinsel görönüm ve uygulamalar da her yerde belli olur. Hristiyan-Ortodoks olan Boris Hansa, Roma Katolikliğiyle ilişkisini kesmiş değildir. 866'da kendisinin Papaya ve Alan kralına elçiler göndererek misyon için dinsel kişiler gönderilmesini ister. Bu arada şamanlıkla Hristiyanlık arasında bocalayan halkla ilişkili olarak, Papa'ya 106 soru yöneltten mektubunu da yollar. Papa da bu mektubu yanıtlar ve kendisine gönderir.¹⁴⁴

Bu arada Romen Katolik misyonerlerin çalışmaları da pek başarılı olmaz, çünkü Bizansın baskısıyla Ortodoksluk ağır basar. Üstelik Boris Hanın da Ortodoksluğu yeğlemesi sonunda, Ortodoksluk üstün gelir, Boris Handan sonra tahta geçen krallar Simeon (893-927), Kloyan (1187-1207) ve Asden II (1218-1241) zamanında da Roma'ya bağlanma çalışmaları bir sonuç vermez. Bulgar hristiyanlar böylece Bizans Patrikliğine bağlanır, daha sonraları da tüm Ortodoks etnik topluluklar gibi ulusal-bağımsız kilise durumuna gelirler.¹⁴⁵

Şamanlık etkilerinden kurtulamadan Ortodoks Hristiyanlığı benimseyen Bulgar toplumu içinde bu kez de bir sapkınlık (herezi) olan "Bogomilizm" ortaya çıkar. Kurulu sosyal ve klerikal düzene bir tepki özyapısıyla çıkan ve gelişen Bogomil inancı, kilise örgütü ve inancına karşı gelişmeyle kendini belli ederken, tapınak, çarmıh, vaftiz, kilise evliliği, kilise bayramları ve pazar gününü reddetmektedir. Temel olarak iyi ve kötü ayırımından kaynaklanan Bogomilizm, aslında Anadolu ve İran kökenli olup, çıkışı eski düalist devinimlere dayanmaktadır.

Bir Şaman-Türk toplumuyken hristiyanlaşan, ancak bir bölümüyle de Bogomillğe eğilim gösteren Bulgarların bir bölümü de İslam inancının benimser.

Volga (İdil) Bulgarları olarak bilinen bu Bulgar toplumu, 10. yüzyılda Abbasi Halifesi İbn Fadlan İslamlığı yaymak için 922'de geldiğinde, onların arasında zaten İslamlığın yayıldığına tanık olur. İslam Bulgarları konumuzun dışında olması nedeniyle bir başka Hristiyan Türk toplumu olan Fin-Ogor'lara geçiyoruz.

FİN-OGORLAR

Bugün Finlandiya olarak bilinen topluluğun kökeninin de Turanlı Türk olduğu herkesçe bilinmektedir.¹⁴⁶

Göçler sonucu Rusya topraklarını geçerek Orta Avrupa'ya kadar sokulan Turanlılar Fin-Ogor adı ile Ural çevresinden Avrupa'ya gelmişlerdir.¹⁴⁷

Volga ve Oka çevresinin eskiden tümüyle Fin topluluk-larmca oturulur olması da bilinenler arasında.¹⁴⁸

Orhon yazıtlarının yazınsal değeri ve orada yer alan şiirsel yazıların özelliklerinin ve ölçülerinin Kuzey-Eurasya'da yaşamış, ya da oradan çıkmış Türk, Moğol ve Fin-Ogorların eski şiirlerinin ortak özellikleri taşıması da, Fin-Ogor yazınının Türk damgası taşıdığı gerçeğini ortaya koymaktadır¹⁴⁹

Gerçekte Fin-Ogorlar eski bir Türk topluluğu olup, Macarların annesi olarak bilinmektedirler. Fin-Ogorların hiçbir zaman büyük bir devlet kuramadıkları ancak atılgan savaşçılar oldukları bilinmektedir. 30 yıl savaşları içindeki etkinlikleri ve Ruslara karşı olan savaşlardaki direniş ruhlarıyla haklı bir ün kazanmışlardır.

Finlerin çok geniş bir yöreye yayılmaları ve Doğu Avrupa'nın kuzey kısmına yerleşerek oranın otokton topluluğu olarak tarih sahnesinde görünmeleri ve kuzey Rusya'daki akarsulara bile kendi dillerindeki adlarını vermeleri (Volga, Oka, Vetluga, Kama gibi), onların etkilerinin üstünlüğünü gösterir.¹⁵⁰

Fin-Ogorların 8-9. yüzyıllarda başka birçok Türk toplulukları gibi Hazarların egemenlikleri altına girdikleri¹⁵¹, Kumanların 1087'de Tuna boyuna inmelerinden sonra da Kumanlara bağımlı bir duruma geldikleri anlaşıyor.¹⁵²

Finlerin Kazan Hanlığı içinde de II. yüzyıldan başlayarak, başka birçok din ve ırktan gelen topluluklarla birlikte bir bütün oluşturdukları da bir gerçektir.¹⁵³

Bugün Avrupa'nın kuzeyinde yer alan bu Türk kökenli insanların yurtlarında genellikle Hristiyan-Protestan inancı egemendir.

3- ANADOLU TÜRK HİRİSTİYANLIĞI

Anadolu topraklarının yüzyıllardan bu yana pek çok uygarlığa beşiklik ettiği tarihsel bir gerçektir.

Kendilerine özgü uygarlıklar kurmuş olan Sümer, Hitit, Asur, Urartu, Med, Part, Karduk, Luwi, Aka, Frig, Grek, Lidya, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı¹⁵⁴ gibi uygarlıkların yanında, günümüzde Genç Türkiye Cumhuriyeti'miz de kendine özgü görkemiyle uygarlık yolunda ilerleme çabası içindedir. Anadolu toprakları aynı zamanda Hristiyanlık inancının da yayılma alanıdır.

Kutsal Kitabın inanç temeline dayalı olan Hristiyanlık, Yerusalemler (Kudüs) kökenli olmasına rağmen Anadolu topraklarından yeryüzüne yayılmıştır. Yerinde bir anlatımla Hristiyanlık, bir Yahudi topluluğu inancı olarak Yerusalemler'de çıkmış ancak baskılar sonucu Antakya kenti merkez seçilerek ve bir uluslararası inanç olarak tüm yeryüzüne Anadolu'dan yayılmıştır.

Bugün yurdumuzun güneyinde yer alan ve Atatürk'ün "Kırk asırlık Türk Yurdu" olarak betimlediği ve 1939'da Anavatanımıza bağlanan Antakya, gerçekte dünyadaki tüm hristiyanların ana kenti durumundadır. Bu gerçek, İncil'deki şu bölümde açıklanmaktadır:

"Stefanos'a çektirilen acı sonucunda darmadağın olanlar Finike'ye, Kıbrıs'a ve Antakya'ya kadar gittiler. Tanrı sözünü Yahudilerden başka hiç kimseye bildirmiyorlardı. Ama onlardan Kıbrıslı ve Kirineli bazı kişiler Antakya'ya gelip Yunanlılara da

Rab İsa'nın sevindirici haberini bildirdiler. Rab'bin eli onları destekliyordu.

Çok sayıda insan inanarak Rab'be döndü.

Bu olaylara ilişkin haber Yerusaleml'deki kilise topluluğunun kulağına gitti. Barnabası Antakya'ya gönderdiler. O da varıp Rab'bin kayrasını görünce sevinç duydu. Tümüne yüreklerinde Rab'be bağlı kalmayı kararlaştırmaları için öğüt verdi. Çünkü kendisi iyi bir insandı, Kutsal Ruh'la ve inançla dolu biriydi. Böylece büyük bir topluluk Rab'ba katıldı.

Barnabas Saul'u aramak için Tarsus'a gitti. Onu bulunca Antakya'ya getirdi. İki bir yıl süreyle bir araya gelerek o büyük topluluğa öğretiler. Öğrencilere İLK KEZ ANTAKYA'DA HİRİSTİYAN ADI VERİLDİ"

İNCİL, Elçilerin İşleri II:19-25

Ana inançları Kutsal Kitabın Eski Antlaşma bölümünden kaynaklanan ancak İsa Mesih aracılığıyla yeni bir inanç olarak ortaya çıkan Hristiyanlık, evrensel bir inanç niteliğiyle Anadolu topraklarından yayılarak şu yörelere yerleşmiştir: Galatya (Ankara-Konya'yı içeren alan), Kilikya (Adana-Mersin'i içeren alan), Kapadokya (Kayseri-Nevşehir'i içeren alan), Pontus (Sivas-Trabzon'u içeren alan), Bitinya (Kadıköy-Sinop'u içeren alan), Pisidia (Antalya-Alanya'yı içeren alan), Asya (Truva-İzmir-Kütahya-Bodrum'u içeren alan).

Anadolu'nun bu yörelerine yayılan ve yerleşen Hristiyanlık kendine özgü göksel kitabı olan Yeni Antlaşmayla (İncil), yine çok yönlü bağlantı içindedir Anadolu toprağıyla. Şöyle ki İncil'i oluşturan kitaplardan Galatyalılar Mektubu; Galatya bölgesinde oturan, Efesliler Mektubu; Efes kentinde oturan, Koloseliler ve Filimon Mektupları; Denizli-Honaz'da oturan, Petrus I Mektubu da Pontus, Galatya, Kapadokya, Asya, Bitinya'da oturan hristiyanlara gönderilmiş olup, göksel açınlanmanın kapanışı ve tümleşmesi durumunda olan "Yuhanna'nın Açınlanması" da, Batı Anadolu'da yer alan sırasıyla Efes (Efesos-Selçuk), İzmir (Smirna), Bergama (Per-

gamon), Tiyatira (Akhisar), Sardis (Sart Mustafa), Filadelfia (Alaşehir), Laodikya (Eskihisar) kilise topluluklarına yöneltilen yazılar durumundadırlar

Uluslararası ve evrensel nitelikli Hıristiyanlık inancının yayılış yerinin Anadolu toprakları ve yayılış merkezinin de Antakya kenti olması sonucu, Hıristiyan Kilise Tarihi içinde, Hıristiyanlığın erken çağlarında oluşan birçok tarihsel kilise topluluklarının ana kürsüleri de bu yönden adlandırılıp ünvanlandırılmışlar ve bugüne dek bu ünvanlarla çağırılmaktadırlar. Örneğin: Meliki (Arap) Ortodoks Antakya Patrikliği, Meliki Katolik Antakya, Yerusalemler ve Yakın Doğu patrikliği, Süryani Kadim Antakya Patrikliği, Süryani Katolik Antakya Patrikliği, Maronit Katolik Antakya Patrikliği.

Antakya kentinin tüm hıristiyanlar için birinci aşamada önem taşıdığı, Kalkedonya (Kadıköy) Kilise konsilinin kararları içinde de yer almıştır. İ.S. 451'de Kadıköy'de toplanan Genel Hıristiyanlık Konsili önderleri Roma İmparatorluğu toprakları üstünde özel yere sahip olan ve gözde Hıristiyanlık merkezleri görünümünü veren şu beş kenti "Patriklik Kürsüleri" olarak saptamışlar ve adlandırmışlardı: Roma, İstanbul, Yerusalemler, İskenderiye, Antakya.¹⁵⁵

Antakya başta olmak üzere tüm Anadolu toprakları üstünde ilk hıristiyanlığı yayanlar, İsa'nın irdemen (şakirt) ve elçilerinden (havari) olan Petrus ve Pavlus olmuşlardır.

Bunlardan Petrus'un, ilk Antakya gözetmeni (episkopos) olduğu tarihsel kiliselerin çoğunca benimsenirken, en gözde Hıristiyanlık yayıcısı olan "Ulusların elçisi Pavlus'un" da Tarsus doğumlu; Anadolu kökenli olması, Anadolu'nun Hıristiyanlık açısından önemini daha da arttırmaktadır.

Antakya kentimizde yer alan "Sen Piyer Mağara Kilisesinde her yıl yapılan "Sen Piyer Bayramı" kutlamaları yurt içi ve yurt dışından binlerce turist tarafından izlendiği gibi 1992 yılında ilki yapılan "Tarsus Sen Pol Sempozyumu" etkinlikleri de Antakya'nın ve Tarsus'un önemini Yurt içinde ve Yurt dışında kamuoyuna yansıtmakta ve bu türdeki tarih-

sel gerçeklerin kamuoyunda güncel değerini korumalarını sağlamaktadır.

Birinci yüzyılda Hristiyanlığın ilk yayıldığı ve ilk kilise topluluklarının kurulduğu toprak olan Anadolu'da Kilise topluluklarının belirli bir etnik topluluk olmayıp, genel ve yöresel oldukları gözleniyor. Daha mezheplerin ortaya çıkmadığı değişik ulusal kilise topluluklarının daha tarih sahnesinde görülmediği Anadolu Hristiyanlığı, nc yüzyıldan başlayarak Milan buyrultusuyla (İ.S. 313) resmi devlet dini olarak imparatorluğun dini kimliğine brnnce, pagan ve yersel ögeler hristiyanlığa giriyor ve imparatorluğun başkentinde bulunan İstanbul Patriklik orunu da tek egemen tinsel (ruhani) krs oluyor.

"Roma" teriminin Osmanlıca karşılığı olarak uzun süre ve birçok kaynaklarda geçen "Rum" sözcüğünün gerçekte "Romalı" anlamına geldiğini bunun bir imparatorluk adı olduğu, bir ulusun ya da bir ırkın adı olmadığını belirtmekte yarar vardır. Çünkü Grek-Helen dil ve kültürünün egemen olduğu Anadolu topraklarında birçok etnik topluluk olduğu gibi, her zaman için Turanlı-Türk boyları da var olmuşlardır: Özellikle bunlardan çok yaygın birer Türk-Hristiyan toplulukları oluşturdukları da Anadolu tarihinin bir başka gerçek yanıdır ki, birazdan üstünde özellikle durulacaktır.

Helen-Grek kültürünün egemen olduğu Anadolu'ya Türkler Malazgirt yengisinden (1071) ok önce gelmişlerdir.

Mükrimin Halil Ynan'a göre Bulgar Türkleri İ.S. 530'da Fırat-Trabzon bölgesine, Avar Türkleri İ.S. 577'de Doğu Anadolu'ya yerleştirilirken, ayrıca Hazar, Fergana ve Peçenek Türkleri de Anadolu'da yerlerini almışlardır.¹⁵⁶

Ayrıca Bizans ordusunda bulunan Türk askerlerinin Rumeli'ye yerleştirildikleri de bir başka gerçek.¹⁵⁷

Gökoğuz Hristiyan Türklerinin de Anadolu kökenli oldukları ileri sürülen savlar arasındadır¹⁵⁸. Ancak bu konu üstünde daha sonra durulacaktır.

Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu toprakları üstünde

ve özellikle Anadolu'da yerlerini almış olan pek çok etnik küme, her ne kadar kendi dillerini ve kültürlerini kullanmışlarsa da, bunlar zamanla unutulduğundan özellikle Batı Anadolu'da Grek dili egemen olmuştur.¹⁵⁹

Grek dilinin Tüm Anadolu'ya özellikle Batı Anadolu'ya egemen olması sonucu dil-imparatorluk ikili geçeceğinden bir terim ortaya çıkmıştır ki bu da "Rum" sözcüğüdür.

"Rum" terimi genelde Haçlılar, İslam coğrafyacıları ve doğulularca kullanılır olup¹⁶⁰. Bunun sonucu "Rumeli", "Mevlanâ Celaleddin-i Rumi", "Rumi Takvim", "Karamanlı Rum", "Bacıyan-ı Rum" gibi türevleri ortaya çıkmıştır.

Anadolu'ya I. yüzyılda giren ve gelişen Hristiyanlık, İ.S. 4. yüzyılda çok yaygın durum gösterirken Anadolu'nun batı bölümü "Hellenize olmuş hristiyan bir Anadolu görünümü" sergiler¹⁶¹. Bunun da yanlış ve gerçek dışı toplumsal düşün ve kavram bütünlüğü sonucunda, Turanlı-Türk Hristiyan topluluklar, Helen-Grek kökenli gibi gösterilmeye çalışılır. Bunun için de "Rum" sözcüğü paravan olarak kullanılır olur.

Bu kavramın kökeni gerçekte "Hellenistik Anadolu Uygarlığı"na kadar gitmektedir. Çünkü "Hellenistik" denen Anadolu Uygarlığı, Küçük Asyalılarla (Batı Anadolu), sömürgeci Yunanlıların birleşimi sonucu oluşur.¹⁶² Anadolu'da, Hellen kültürü içinde bütünleşen etnik toplumların ve tarih süreci içinde yerleşen Turanlı Türk Hristiyan topluluklarının, genelde Orta Anadolu ve Pontus bölgelerinde yer aldıklarını görüyoruz.

Orta Anadolu Türk Hristiyanlarına geçmeden önce, Pontus bölgesi ve Doğu Anadolu Türk Hristiyanlığını ele alalım.

Fransız Akademisi üyelerinden Lebeau'ya göre, Pontus bölgesindeki halklar İranlılar, Yunanlılar ve Turanlılardır.

Aynı tarihçi, Pontus'ta oturan "Halibler"in de Turanlı olduklarını söylerken bu görüşü Dechelette ve Şemseddin Günlaltay da destekler.¹⁶⁴ Yine Pontus bölgesindeki önemli

halklardan olan "Kolhlar"ın kökeni de Turanlı-Türk'tür! "Amasya Tarihi" kitabının yazarı Hüseyin Hüsameddin'e göre Kolh'lar, bir Kuman (Türk) oymağıdır.

İslamların "Kıpçaklar" dedikleri ve kitabımızın 2. bölümünde ele aldığımız "Kuman" Türklerinden 220.000'in, Hristiyanlığı benimsedikleri bilinmektedir.¹⁶⁵

Bu Hristiyan Kuman Türklerinden bir bölümü, Müslüman Türklerin Anadolu'ya gelişlerinde onlara karışarak is- lamlaşmışlar, ancak birçokları da hristiyan olarak kalmışlar, Ancak hristiyan-ortodoks olmaları, ayrıca Yunanca da konuş- tukları için "Rum" olarak bilinmişler. Erzurum, Sivas ve Trabzon'un köylerinde oturan bu kişiler, gerçekten Kuman Türkleridirler.

Kolh-Kumanların Türk soyundan olduklarına ilişkin, Türk tarihçilerinden Rıza Nur da şunları söylüyor: "Kuman- lar Oğuz içindeki öz Türk uyruklarındandır... Kumanlar, daha Asurlular zamanında, İ.Ö. 1183-1093 yıllarında Anado- lu'nun Karadeniz kıyılarına kadar uzanan bölümünde otur- maktaydılar."¹⁶⁶

İşte Anadolu toprakları üstünde yaygın bir durum gösteren "Hristiyan Anadolu Ortodoks Türkleri", yaygın ve egemen olan Hellen kültürü içinde aynı soydanmış gibi gösterilip ve "Rum" deyiimiyle betimlenmeye çalışılmıştır her zaman için.¹⁶⁷ Bu durum yakın tarihimiz içinde birazdan ayrıca ele alınacaktır.

İlginçtir ki çoğu zaman Hristiyan Türkler, Müslüman Arapların baskısı sonucu İslamlaşmışlar öbür yandan da "Rum" terimiyle Hellenmiş gibi gösterilmeye çalışılmışlar- dır.¹⁶⁸

Oysa Orta Anadolu ve Karaman bölgesi Türkleri gibi, Doğu Karadeniz Türkleri de hristiyan olmuşlar ve İslamık daha yokken, buralarını anayurt edinmişlerdir. Ancak Müslümanlığın bu bölgelere girmesi sonucu bir kısmı müs- lüman olmuş, diğer kısmı da hristiyanlıklarını sürdürmüş- lerdir.¹⁶⁹

Ancak bu hristiyan-ortodoks Türkleri de bir başka yıkım bekliyordu, o da Yunanlılık sonucunda alacakları paydı.

Zaten Bizans İmparatorluğunun tarihe karışmasıyla, birbirlerinden bağımsız Ortodoks ulusal patrikler de ortaya çıkmaya başlamış olduğundan, birinci dünya savaşının gerilimi içinde olan Anadolu Hristiyan Ortodoks kiliseleri için de "Hellen" ve "Türk" yanlı çalkantılar başlamıştı.

Anadolu kökenli hristiyanlar, dinsel inançları yönünden Hristiyan Ortodoks olduklarını, ancak soyları yönünden hellen olmayıp Türk olduklarını, bundan dolayı kendileri için ayrı bir tinsel orun (ruhani makam) kurulmasının gerekli olduğunu ileri sürerek başvuruda bulundular.

11 Nisan 1921 tarihinde Vali S. Sami imzasıyla Kastamonu'dan Ankara'ya çekilen telgrafta:

"... öteki ilçelere ek olarak, Anadolu'da bir Türk Ortodoksluğunun kurulmasını isteyen Taşköprü Rumlarının dilekçeleri de sunuldu"

denmekteydi.

Yine bu konu kapsamı içinde "Kozmos" gazetesinin "Anadolu'daki Hristiyanlar" başlıklı yazısıyla, Anadolu'da "Türk Hristiyanları"nın bulunduğunu ileri süren "İkdam" gazetesinin sahibi Ahmed Cevdet Bey'in yazısına karşı tepki gösterdiğini ve yine o günlerde Anadolu Ajansının verdiği habere göre Trabzon Ortodoks Cemaatinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine bir telgraf çekerek Ankara'da bir Türk Ortodoks Patrikhanesinin kurulmasından yana olduğunu belirten haberlerini de Doç. Zeki Arıkan'ın kayıtlarından anlıyoruz.

Ayrıca Dr. Sabahattin Özel'in araştırma sonuçlarına göre Ocak 1922'de Maçka Rumları adına Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Hariciye, Dahiliye ve Adliye Vekaletlerine gönderilen yazıda şu ifadeler yer almaktaydı:

"... Anadolu'da tarihen dahi müspet olduğu üzere Rum Elenik namıyla hiçbir millet yoktur. Mevcut olan Rumlar yalnız asırlarca Türk Müslümanlarca birlikte yaşayan Türk Ortodoks Rumlardır".¹⁷⁰

Türk Hristiyanlar için ayrı kilise çalışmaları, aynı zamanda ve özellikle Orta Anadolu'da da başlamıştı. Bu çalışmalara önderlik eden kişi de "Romalıların hristiyanlaştırdığı Turani-Türk boylarından olan", Türk asıllı dinsel önder Baba Eftim'di.¹⁷¹

Kendisinin Keskin kazası metropolit vekili olduğunu¹⁷², Türk asıllı olduğunu¹⁷³, Anadolu'nun türlü yerlerinde barınan Türk Hristiyanlarla iletişim içinde olduğunu¹⁷⁴, kendisinin her zaman için bir "Türk Ortodoks Patrikhane-sinin kurulmasından yana görüş ve çalışmalar içinde olduğunu da tarihsel kayıtlardan anlıyoruz."¹⁷⁵

Bu konuyla ilgili çalışmalar içinde Kayseri'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Adliye Bakanlığından izin alınarak (176) kongrenin toplanmasına karar verilir. Kongre, Konya Metropolit Prokobios, Gümüşhane episkoposu Yervasyos, ve Antalya episkoposu Meletiosün başkanlığında ayrıca Anadolu ve Trakya'daki 72 tinsel orunların katılımlarıyla, 21 Eylül 1922'de toplanır ve "Türk Ortodoks Patrikliği"nin temeli atılmış olur. Alınan kararların tutanağının altına da önderlik eden üç episkoposun ve Baba Eftim'in imzaları yer alır.

Zübeyir Kars'ın saptamalarına göre bu toplantıda Mutasarrıf Muammer Bey, Mevki Kumandanı ve Kalem Reisi Miralay Abdullah Bey, ayrıca bazı daire başkanlarıyla, daha sonraları mecliste Türk Ortodoks asıllı ve Eskişehir milletvekili olacak olan, Türk Ortodoks Kongresi azasından Umumi kâtip Bodrumi İstimaad Zihni Özdamar Efendi de hazır olmuşlardır.¹⁷⁷

Dinsel etkinliğe başlayan "Kayseri Türk Ortodoks Patrikliği", dinsel özyapılı etkinlikleri yanında ulusal etkinliğini de

her zaman göstermiştir. Bunu doğal ve olanaklı kılan etkenlerden biri de Hristiyanlığın laik bir inanç olduğudur.

Hristiyanlık inancı göksel kökenli olup, ona adını veren İsa'nın göksel kökeniyle açıklanır. İsa, yeryüzünde yaşadığı süre içinde salt Göksel Baba olarak tanımladığı varlığın, ölümsüz canlar amacına yönelik planını uyguladı ve hiçbir siyasal amaca önderlik etmedi. Çünkü kendi egemenliğinin göksel olduğunubildiriyordu.¹⁷⁸

Bu nedenle kendisi laikliğin temeli olan "Sezarın hakkını Sezara, Tanrının hakkını da Tanrıya verin" tümcesini vermişti izleyenlerine.¹⁷⁹ Bu kurala uyarlıkla davranan erken çağ Hristiyanlık önderleri de, İncil'i oluşturan kitaplar içine buna koşut (paralel) bölümleri koymakta gecikmediler. Örneğin Tarsuslu Eren Pavlus İncil'de yer alan Romalılara yazdığı mektubunda, şu göksel esinli sözlerle yer veriyor:

"Herkes başta bulunan yetkelere bağımlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yetke yoktur. Var olanları da Tanrı atamıştır. Bu nedenle yetkeye karşı direnen, Tanrı'nın düzenine karşı direnmiş olur. Direnenler de kendilerine yaraşan yargıyı giyeceklerdir. Çünkü iyi iş yapanların, yöneticilerden korkusu yoktur, kötü iş yapanlar korkarlar. Yetkeden korkmamak ister misin? Öyleyse iyi iş yap, onun övgüsünü kazanırsın. Çünkü o senin yararına Tanrı'ya hizmet etmektedir. Ama kötü iş yaparsan kork, çünkü yetke kılıcı boş yere kuşanmamıştır. Kötü iş yapana gerekli yargıyı saptamak için Tanrı'ya hizmet etmektedir. Bu nedenle, baştaki yetkelere bağımlı olmak zorunludur, salt yargılanma korkusundan değil, bulunç (vicdan) bakımından da. Vergi ödemenizin nedeni de budur. Çünkü yöneticiler, atandıkları işi yerine getirirken, Tanrı'nın görevlileri olarak çalışırlar.

Herkese ne gerekiyorsa onu verin: Vergi toplayana vergi, gümrük kesene gümrük, saygı gösterilmesi gerekene saygı, onur yaraşana da onur."

İncil, Romalılar 13:1-7

Yine aynı elçi, İncil'in Titus mektubunda şunları söylüyor:

"Başkanlara ve. yetkelere bağımlı olmalarını, onları dinlemelerini, her iyi işe hazır olmalarını topluluğa anımsat".

İncil, Titus 3:1

Ve yine aynı elçinin bu kez, öğrencisi Timoteos'a doğrulttuğu ve İncil'in I. Timoteos mektubunda yer alan şu sözleri de çok önem taşımaktadır:

"Öyleyse, her şeyden önce şunu öğütlerim: Tanrı'ya tüm insanları içeren dilekler, dualar, içten istekler, teşekkürler sunulsun. Bunlar, hükümler ve tüm başta bulunanları da içersin. Böylece tanrısayarlığa ve saygınlığa yaraşır gürültüsüz, patırtısız, sessiz sedasız bir yaşam sürelim. Kurtarıcımız Tanrı'nın önünde erdemli davranış, beğenilir tutum budur".

İncil, 2. Timoteos 2:1-3

Hristiyanlık kilise tarihi içinde bir erken çağ önderi olarak görünen Pavlus'un yanında, yine aynı düzeydeki önderlerden olan ve İlk Antakya gözetmeni olarak bilinen Elçi Petrus da, İncil'de yer alan birinci mektubunun içine şunları yazmıştı geçmişte:

"Rab saygısı adına: insanlarca kurulan her düzene bağımlı olun. Başta bulunan kişi olması nedeniyle devlet yöneticisine, suçluları tüze (adalet) karşısına çıkarmak ve iyilik yapanları övmek için onun tarafından görevlendirilen kişiler olmaları nedeniyle valilere.

Tanrı'nın istemi şudur: İyilik yaparak akılsız kişilerin bilgisizliğini susturun. Özgür kişiler olarak yaşayın. Özgürlüğü kötülük örtüsüne dönüştürmeyin. Bunun yerine Tanrı uşakları gibi davranın. Herkese değer verin. Kardeşlik birliğini sevin. Tanrı'dan korkun. Devlet Yöneticisine saygı gösterin".

İncil, I. Petrus 2:13-17

İşte hristiyanlığın temel inançlarının bir bölümü olan ve her hristiyana uygulama zorunluluğu getiren bu laik kurallar, her zaman için Hristiyan Ortodoks Türklerce yerine getirilmiş, tümü de Ulusal Mücadeleye katılarak, dinsel önderleri, ve sonradan İstiklal Madalyası hamili olan Baba Eftimle birlikte Büyük kurtarıcı Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında mücadele etmişlerdir.

Büyük Taarruzdan önce ilk Büyük Millet Meclisi yapısının bahçesinde ve halk önünde yapılan ulusal miting sırasında Mustafa Kemal'in önünde ve Meclis yapısının duvarı üstünde duran Türk-Ortodoks önder Baba Eftim, Kutsal Kitabın içinde yer alan "Davut ve Golyat" konusunu ele alarak ve:

"Düşmanlarımızın herşeyi var, ancak bizim silah ve cephane-miz yok. Fakat göğsümüzde imanımız var, mutlaka kazanacağız. Yaşasın muzaffer Türk Ordusu ve asil Türk Milleti"

diye haykırarak, Ulusal mücadeleyi desteklemiştir. Bu sözleri haykırdığı zaman sesi kısılan Baba Eftim için Atatürk şöyle bağırmıştı çevredekilere:

"Baba Eftim Efendiye su verin".¹⁸⁰

Ancak bu iyi ilişkiler böyle sürmemiş, bir süre sonra Anadolu Türk Ortodoks Hristiyanlığı için kara bulutlar görünmeye başlamıştır.

Ulusal mücadele kazanılmış, saltanat yıkılmış, Yüce Türk ulusu için ışıklı günler gözük müştür artık.

Bu arada Lozan Antlaşması görüşmeleri sonunda varılan, 30 Ocak 1923 günlü sözleşme ve protokol hükümleri çerçevesi içindeki anlaşmaya göre Anadolu'daki Hristiyan Ortodokslar, ırklarına ve kişisel isteklerine bakılmaksızın karşılıklı değişime tabi tutularak Yunanistan'a gönderildiler.¹⁸¹ Türk soyundan gelen bu hristiyan topluluğun, kendi öz top-

rağından koparılıp, yabancı ülke toprağına gönderilmelerinin kökeninde, sözleşmelerde ölçüt olarak "din" konusunun yer alması ve "ırk"tan söz edilmemesi yatıyordu.¹⁸²

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in yorumuna göre, Anadolu Türk Hristiyanlarının Yunanistan'a sürülmesi, "Atatürk'ün bir yanlışı ve tarihle gereğı kadar uğraşamamasıdır".

Prof. Eröz, Hamdullah Suphi'nin, bu gerçeğı Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmasında dile getirdiğı ve Atatürk'ün de "hata işledik" dediğini söylenti olarak, yapıtının son sözünde kaydeder.

Mahmut R. Kösemihal'sa, Anadolu Hristiyan Türklerinin zorunlu göçüne değinerek şunları söyler:

"Biz Anadolu'nun bir miktar Hristiyan Türk'ü ile Hristiyan Elen'ini ayıran farkları incelemeye vakit bulamadan, önce umumi harpten evvelki menfi. Yunanistan'dan gelen Elenizm propagandaları, sonra da mübadele, bir miktar Türk unsurunu (Ortodoksturlar diye) Yunanistan'a göçtürdü."¹⁸³

Bu acıklı konuyla ilgili olarak Tanrıöver, üçüncü Cumhurbaşkanımız Celal Bayar'la aralarında geçen şu konuşmaya, anılarında yer veriyor:

CELAL BAYAR-Bilir misin Hamdullah, Atatürk'ün son yıllarda en büyük üzüntüsü ne idi?

TANRIÖVER-Ne idi?, biliyorsunuz ben burada yoktum, lütfen anlatın, dinliyorum.

CELAL BAYAR-Anadolu'dan binlerce Hristiyan Türk'ü göndermiş olmasıydı.

Tanrıöver, bu anısını, Bayar,'ın şu sözleriyle bitiriyor:

"Paşam yapmayın, yollamayın, bunlar Özbeöz Türktür dedim, kendisine kitaplar gösterdim, fakat dinlemedi."

Sonuç hiç de iç açıcı değildi Hristiyan Anadolu Türkleri

için. Ulusal mücadeleye canla başla katılan bu vatanın çocukları başka bir ülke toprakları üstünde yaşamlarını sürdürürken, kendilerine "Turko Sporos" yani "Türk tohumu" denilecekti.¹⁸⁴

Anadolu Türk Ortodoks Patrikliği, bu birinci darbe sonucunda binlerce üyesini yitirdi. Türk Ortodokslar Anadolu'da değildiler artık. Yalnız Baba Eftim ve aile bireyleri zorunlu göçten ayrı tutuldular, ancak Anadolu'da- Hristiyan Türk Topluluğu kalmadığı ve bunun sonucunda da dinsel görev alanı kapandığı için İstanbul'a gelip yerleştiler.¹⁸⁵

İstanbul'daki Grek Ortodoks Patrikliğiyle olan olumlu ya da olumsuz girişim, ilişki ve gelişmeler, konumuzun dışında olduğundan Baba Eftim ve çevresinin "Türk Hristiyan" bileşimli gelişme ve oluşumlarına vereceğimiz dikkatimizi. O ana dek prezbiterlik dinsel aşamasına sahip olan Baba Eftim'in, 18 Mart 1926'da, Karaköy'deki Merkez Meryem Ana kilisesinde yapılan bir törenle, episkoposluk aşamasına eriştiğini görüyoruz. Baba Eftim'e el koyarak kutsayan ve aşamasını yükselten episkoposlar sırasıyla: Kayseri Metropolitisi Arnarsiyos, Erdek Metropolitisi Kirillos, ve Adalar Metropolitisi Agatangelos'turlar.¹⁸⁶

Kayseri'den İstanbul'a taşınan Türk Ortodoks Patrikliği, kendisine bağlı olan Baba Eftim aile çevresi ve Galata Merkez Grek Ortodoks topluluğunun katılımlarıyla kendisini toparlarken, bir başka dinamik Türk Ortodoks topluluğu da kilise bütünlüğü içinde yerini almakta gecikmedi. Bunu da gerçekleştiren kişi, tanınmış devlet adamlarımızdan ve Türk Ocakları'nın tanınmış hatibi Hamdullah Suphi Tanrıöver olacaktı.

Uzun yıllar (1931-1944) Romanya'da büyükelçilik görevini yürütmüş olan Hamdullah Suphi, bu görevi sırasında Romanya'nın birçok yerini gezerek, oradaki Türklerle yakından ilgilenmişti. Kendisi bir şair arkadaşına şu sözleri aynen söylemişti:

"İşte şu gördüğün dere bu kasabayı ikiye bölüyor. Bunlardan biri Müslüman, diğeri Hristiyan Söğütçesidir. Her ikisinde aynı iklim, aynı coğrafya, aynı ırk, aynı tabii imkânlar mevcuttur. Ayrıldıkları tek nokta dindir. Biri Müslüman, diğeri Hristiyanıdır."¹⁸⁷

Hamdullah Suphi'nin isteklerinden biri de Romanya'daki Hristiyan Türkleri, Marmara, yöresine yerleştirmekti, İkinci dünya savaşının çıkması sonucunda Basarabya'nın 1940'da, Dobruca'nın da 1944'de işgal edilmeleriyle bu istek gerçekleştirilemedi.¹⁸⁸

Ancak Hamdullah Suphi 1935 yılında onu kız toplam yetmiş genci Romanya'dan getirip, çeşitli okullara yerleştiriyor. Öğrenimlerini başarıyla sürdüren bu Türk Hristiyan gençleri için o zamanın Bakanlar Kurulu da Nüfus kayıtları yönünden 16 Eylül 1943'te karar alarak, bu konuyla ilgili İç İşleri Bakanlığının önerisini onaylıyor.

Buna göre Romanya'dan gelerek Türkiye vatandaşlığına geçmiş olan Hristiyan Türklerin nüfus cüzdanlarındaki din ve mezhep bölümlerine yazılan "Hristiyan Ortodoks" kaydının yerine kendilerinin Türk ırkından olduklarını ve öbür ırklardan olan Ortodoks vatandaşlardan ayrı olduklarını belirtmek için öncekinin yerine "Türk Ortodoks sözcüklerinin yazılması kararlaştırılıyor."¹⁸⁹

Bu olumlu gelişmeler ışığında okul ve kilise yaşamlarını sürdüren gençler her pazar günü kilise korosuna katılıp hristiyan tapınışlarını sürdürüp Türkçe tinsel ezgiler seslendiriyorlar. Baba Eftim'se onlara tinsel (ruhani) babalık görevini uygulamaktan geri kalmıyor.

Bunların tümü de okullarını bitirip iş aramaya koyulduklarında karşılıklarına onur kırıcı bir engel çıkıyor. O da hristiyan olmaları. Yaşam sorunuyla karşı karşıya kalan Türk Hristiyan gençlerini bekleyen acıklı durum da en kısa zamanda gerçekleşiyor. Yani yaşamlarını sürdürebilmek için İslamlaşıya yönelip, İslam kızlarla evlenmek...

Lozan Antlaşması gereği Türk Hristiyan binlerce Anadolu'yu yitiren Baba Eftim, bu ikinci darbeyi de yetmiş çocuğunun zorunlu islamlaşmasıyla yemiş oluyor.

Bunun sonucu Baba Eftim, Hamdullah Suphi'yi arıyor ve şu sözleri söylüyor ona:

"Hamdullah Bey, hani ya benim yetmiş kişilik cemaatim. Müslümanlığın defterinde yetmiş kişi mi eksikti?".¹⁹⁰

Tüm topluluğunu yitirerek bir tinsel anıtı andıran Türk Ortodoks Patrikliği için, tarihçi Barker:

"Bugün Türkiye'deki Türk Ortodoksların sayısı çeşitli nedenlerle sıfıra yaklaşmıştır".

Anlatımını kullanmaktadır.¹⁹¹

Anadolu Hristiyan Türklüğü içinde özel bir yer tutan "Karamanlılar'a ilişkin ayrıca durulması gerektiğine inandığımızdan, şimdi bu konuya geçiyoruz.

KARAMANLILAR

Şimdiye dek ele aldığımız Orta Asya, Kuzey Karadeniz, Doğu Avrupa ve bundan sonra ele alacağımız Gökoğuz, Türklerinin, Turanlı Türk kökenlilikleri ve Türk özyapısına ilişkin olumlu ve kuşku götürmeyen sonuçlar ayrıca Macar, Bulgar, Fin Ogor gibi Türk kökenli olup da, Türklük özyapılarını yitirmiş olan toplulukların yanında Karamanlılar özel bir yere sahiptirler. Şöyle ki Türklük ve Hellenlik kavramları arasında yerlerini bulabilmiş değildirler. Bu nedenle bunları Anadolu Türk Hristiyanlığı gerçeği içinde ayrı olarak incelemek gerekiyor.

Bu incelemeyi yapmadan önce bulundukları yerleri görmeliyiz. Lozan Antlaşmasının yürürlüğe girdiği, 1922 yılında dek Karamanlılar Anadolu'nun şu kentlerinde çoğun-

luktaydılar: Konya, Niğde, Nevşehir, Kayseri, Ankara, Trabzon, İzmir, İstanbul.¹⁹²

Tarih araştırmacısı Şoysü ise, onların 1924 yılına dek kendi öz topraklarında kaldıklarını ve önceki yerlere ek olarak Aksaray, İhlara Kayağı, Peristrama, Ürgüp, Göreme, Derinkuyu, Akşehir, Ereğli, Ermenek, İçel, Antalya, Fethiye'de yaşadıklarını yazmaktadır.¹⁹³

Ünlü Türk gezgincisi Evliya Çelebi de bu tür Hristiyanlara Alanya ve Antalya'da rasladığını yazmaktadır. Onun bu konudaki anlatımı şöyledir:

"Alanya-Kadim eyyamdan beru Urum(Rum) keferesi bir mahalledir... amma asla urum lisanı bilmeyub, batıl Türk lisanı bilirler.

"Antalya... ve dördü Urum Keferesi mahallesidir, amma keferesi asla urumca bilmezler. Batıl Türk lisanı üzre kelâmet ederler."¹⁹⁴

Karamanlı olarak bilinen bu Hristiyan Ortodoks toplumun ırksal kökenleri üstündeki düşüncelere geçmeden önce, tümünün de yalnız Türkçe okuyup yazdıklarını görüyoruz. Kullandıkları alfabenin de Grekçe olmasıysa, bu konuda belirtilecek salt (mutlak) görüşlere set çekiyor.

Gerçekten Türkçeden başka dil bilmeyen¹⁹⁵ Karamanlılara ilişkin veriler her zaman bulunmuştur. Evliya Çelebi'nin yanında şu önemli tarih yazarlarımız da, bu yönde tanıklıkta bulunmaktadır.

Avram Galanti, kendi yazdığı "Ankara Tarihi" yapıtında şunları söylüyor: "Antalya Rum halkı bundan seksen yıl önce (yani 1870'lerde) Yunanca bilmezdi. Bunu bundan elli yıl önce (yani 1900'lerde Rodos'ta bana Yunanca ders veren Nicolaidis söyledi. Nicolaidis, Antalya'da en evvel Yunanca okutan öğretmen oldu. Bu öğretmen bana: 'Antalya'ya geldiğim zaman Rumlar yunanca bir harf bilmezlerdi' dedi".¹⁹⁶

Karamanlıların çok iyi Türkçe konuştukları bilinen bir

gerçek. Bu konuda Hamdullah Suphi Tanrıöver anılarında, Antalya ve yöresinde bulunan ve "Hristiyan Türkler" olarak tanımladığı bu topluluktan bir çok sözcük öğrendiğini yazar. Kendisinin 1920'li yıllarda Antalya'da oturduğu evinin karşı evinde bulunan bir annenin, çocuğunu şu sözlerle uyuttuğunu yazar:

"Uyusun yavrucak ninni,
Uyusun has tomurcuk ninni".

Hamdullah Suphi bu temiz Türkçeyi över ve anısını şu tümceyle bitirir:

"İtiraf ederim ki, ben Antalya'nın bu ortodoks kadınlarından yüzlerce eski Türk kelimesi öğrendim".¹⁹⁷

Karamanlıların Türkçesiyle ilgili olarak, Cumhuriyet dönemi tanınmış devlet adamı ve tarihçilerimizden olan Abdülkadir Baykurt Cami de, yazılarında geniş yer ayırır. Onun kanısına göre İstanbulluların "Karamanlı Rum" diye öbürlerinden ayırt ettikleri bu Hristiyan topluluk, Yunan dilini hiç bilmediği gibi, katıksız, üstelik Müslüman Türklerden daha temiz bir Türkçe konuşmakta, kendilerine özgü kiliselerinde Türkçe dille tapmış sunmakta, kendilerine özgü dinsel kişilerin Türkçe dinsel tapınışlarını izlemektedirler. (198)

Ana dilleri Türkçe olan, Türkçe konuşup (üstelik Müslüman Türklerden daha temiz) yazan, Türkçe Hristiyanlık tapınışı sergileyen Karamanlıların ırksal kökeni üstündeki tartışmalar ve görüşlerse günümüze dek sürüp gitmektedir.

Bu düşünceler içinde Türk yanlısı ve Hellen yanlısı iki ayrı görüş çarpışmaktadır. Hellenist görüşe göre Karamanlılar "Türkleşmiş Rumlar"¹⁹⁹, "Türkçe konuşmak zorunda bırakılanlar"²⁰⁰dir. Kısacası bu topluluk Hellen ırkındandır ve Türkçe konuşmak zorunda bırakılmışlardır.

Yirmialtı yıllık araştırmalarımızda, Hellen kökenli dost-

larımıza yönelttiğimiz soruların tümüne de yanıt olarak Karamanlıların Hellen kökenli oldukları doğrultusunda yanıt aldık.

Bu konunun aydınlatılmasına yönelik düşünceleri sıralamadan önce Yorgi adında bir Karamanlı Ortodoksün, Türk Kurtuluş Savaşı sırasında, kendi oğluna yazdığı vasiyetnamesinden bazı kısa bölümleri burada sunuyoruz:

"...Ben Karamanlı öyle bir Rum idim ki, dünyada müslümanlar kadar kimseyi sevmezdim... O sırada köye bir Yunanlı geldi, gizli gizli Rum halka, ömrümüzde duymadığımız, bilmediğimiz şeyler söylüyordu. Bunlar bizim eski atalarımızın adlarıymış. ...Ah kör olsun beni başdan çıkaran o Yunanlı hınzır..."²⁰¹

Bu tarihsel kayda bakarak Karamanlı bir Rum'un, Yunanlıyı, yani kendi ırkını kötülediğini görüyoruz. Oysa bugüne dek ne görülmüş, ne duyulmuş ne de geçerli bir tarihsel kayıt bulunmuştur ki, Hellen kökenli biri Hellenliği kötülesin. Eğer bu kaydın doğruluğunu benimsersek, bu durumda Karamanlıların, en azından Hellen ırkından olmadıkları sonucu çıkmaktadır.

Karamanlıların Hellen ırkından olmadıkları görüşünü savunan bir belgeler topluluğu da, "Anadolu'da Ortodoksluk Sadası" adlı gazetedir.

1922-1923 yılları arasında ve yalnız 16 sayıyla yayın yaşamını sürdüren gazetenin "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine bağlı "Tüm Anadolu Türk Ortodoksları Kilise Kongresi"nin organı niteliğinde olduğu, Anadolu Rumlarının Yunanlılıkla ilgilerinin bulunmayıp, soyca (irken) Türk oldukları görüşünü savunduğu da, içeriklerinden anlaşılmaktadır.²⁰² Bu durum ışığında Karamanlıların, Türk soylu oldukları görüşü de, daha çok Türk asıllı düşünürlerce ileri sürülmektedir. "Daha çok" deyimini kullanıyoruz, çünkü Türk asıllı olmayan bazı düşünürler de, onların Türk kökenli olduklarında görüş birliği içindeler. Örneğin Prof. J.

Eckmann'a Karamanlılar, Hristiyanlığı benimsemiş Selçuklu Türkleridir.²⁰³

Yine bu konuda bir yetke sayılan Atanas Manof,:

"Gagauzların Türk-Oğuz kavminden hristiyanlar oldukları gibi, Karamanlıların da Türk kökenli ve Türkçe konuşan hristiyanlar oldukları"

görüşünü ileri sürmektedir.²⁰⁴

Bu ikinci görüşe göre Karamanlıların, Anadolu'ya ilk gelen Türk boylarından oldukları sonucu çıkmaktadır. Bu sonuca destek verici nitelikli kayıtlar arasında "Şeriye sicilleri" ve "Tahrir defterleri"nde görülen öz Türkçe özel adlar da katkı verir nitelikli birer doküman sayılabilirler.

Türk yanlı görüş kapsamında olarak yine Karamanlıların, Selçukluların Anadolu'yu ele geçirmelerinden önce, Bizans İmparatorluğu içinde yerlerini almış olan Peçenek Türkleri'nin ayrıca Selçuklularla birlikte Anadolu'ya gelen ve Şaman inancısını koruyarak yerli unsurlarla ilişkileri sonucunda, hristiyanlığı benimseyen Türk boylarının soyundan oldukları görüşü de bir sonuç yorumu olarak söz konusu edilebilmektedir.²⁰⁵

Anadolu Türk Hristiyanlığı üstünde en iyi araştırmayı yapıp, bir kitap olarak sunan Baykurt Cami'ye Karamanlıları ele aldığı anda, bunlara ilişkin antropolojik eksiksiz bir araştırmanın daha yapılmadığını söylemektedir.²⁰⁶

Onun "dil" ağırlıklı savlara bağlı kalarak Hellen yanlı görüşler sunmak isteyenlere karşı şöyle bir sonuç çıkardığını görüyoruz yaptında:

"Dil birliği tanıtını geçersiz kılmak isteyenler: 'Bu topluluk katıksız Yunanlılardır ve Türk egemenliğinin baskısı altında, ulusal dillerini unutmuşlardır' diyorlar. Oysa gerçek Hellad ülkesi de içinde olarak, tüm eski rumluk yüzyıllarca, aynı egemenlik altında ve aynı hükümet elinde kaldı. Böyle olduğu halde Anadolu'nun kıyı yörelerinde ve adalarda bir sözcük bile

Türkçe bilmeyen başka rum topluluklarının var olması, bu savı kökünden yıkmaktadır."²⁰⁷

Yine Cami'ye göre Karamanlılar, Selçuk Türkleri'nin Anadolu'ya girmelerinden çok önce var olup Rum (yani Bizanslı) idiler, fakat Hellen değillerdi... Bir Osmanlı İmparatorluğu vardı, fakat etnografya bilimine göre bir Osmanlı ırkı yoktu... Bir Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu vardı, fakat bir Bizans (Rum) ırkı yoktu.²⁰⁸

Bu düşünceler ışığında Karamanlılara "Hellen" diyebilmenin ne denli doğru ve yerinde olabileceği, bu konuda yetke olan kişilere bırakılmalıdır. Bu türdeki kişilerin görüşlerini, kendi beş ciltlik yapıtının bir yerinde bir geniş dipnot şeklinde eleştiren Avcıoğlu, şu türde bir açıklama getirir:

"Bazı tarihçilerimiz, konuştukları Türkçenin saflığını ileri sürerek bunların (Karamanlıların) Türk Hristiyanlar olduğunu, hatta Anadolu'nun en az dörtbin yıllık Turan halklarını barındırdığını yazmışlarsa da, bu konuda sağlam bir kanıt yoktur. Dilleri Türkçe, dinleri hristiyan olan bu grup, Cumhuriyetten sonra Rum sayılıp Yunanistan'a göçtürülmüşlerdir. Yalnızca hristiyan oldukları için Türklüğü kabul edilmeyen, fakat kendilerini de Yunanlı saymayanların değişimi tartışılmıştır."²⁰⁹

Dido Sotiriyu'dan Attila Tokatlı'nın çevirdiği "Benden Selam Söyle Anadolu'ya" romanı, bu dramı yansıtır.

Bernard Lewis, 1924-1930 karşılıklı değişimini, Türk-Grek değişimi değil, Grek Ortodoks-Osmanlı İslam değişimi sayar, "vatana kavuşma değil, gurbete sürgün" der. Kemal Karpat'sa, milliyetçiliğe yönelmiş laik Türkiye'de, dinin ölçü alınmasındaki çelişkiyi belirtir. Karpat'a göre, Slav kökenli ve Türkçe konuşmayan Pomak, Bosnalı, Hersekli, İslam olduğu için Türk kabul edilmiş; Hristiyan, fakat Türk kökenli Türkçe konuşan Gagauzlar Türk kabul edilmemiştir. Türkçe

konuşan Anadolu Hristiyanlarıysa, Yunanistan'a gönderilmişlerdir.²¹⁰

Yukarıdaki sonuçlara göre "Karamanlı Rum" olarak betimlenen toplum ve kişilerin üstündeki etnik tartışmaların sürmesi kaçınılmaz görülüyor. Öbür yandan "Karamanlı Rum" topluluğu bireyleri, etnik kökenleri sorulduğunda, ne "Türk" ne de "Hellen" karşılığını verirler.

Kendilerini betimleyen şu dörtlük bile onların ne kökenli olduklarını açıklamaya yeterli değildir:

"Gerçi Rum isek de, Rumca bilmez, Türkçe söyleriz.
Ne Türkçe yazar okuruz, ne de Rumca söyleriz,
Öyle bir mahludi hattı tarikatımız vardır,
Hurufumuz Yunanice, Türkçe meram eyleriz".²¹¹

Karamanlılar, Grek alfabesiyle yazılmış birçok yazınsal yapıtlar da bırakmışlardır. Bunlardan bazılarının adlarını ve yıllarını burada veriyoruz:

"Gülzar-ı iman-ı Mesîhi", Katekizm, İstanbul 1718
"Antalya'lı Serâfîm'in Pazar Vaazları", İstanbul 1756
"Aziz Apostolların Amelleri", İstanbul 1811
"Türkçe-Yunanca Sözlük", İstanbul 1805
"Tarih-i Osmani/N. Th. Sullides, 1874
"Seyreyle Dünyayı" Evangelinos Missailidis, 1871-1872 ve 1986

Ayrıca birçok gömüt (mezar) taşları ve kilise yazıtları.²¹² Karamanlıların ayrıca 1851-1914 yılları arasında "Gazeta-yı Anatoli" (Anadolu Gazetesi)'yi de, önce haftada iki, sonraları da üç gün yayınladıklarını biliyoruz.²¹³

4-GÜNÜMÜZ TÜRK HİRİSTİYANLIĞI GÖKOĞUZLAR (Gagauzlar)

Gökoğuz Türkleri, kökenleri Orta Asya'ya dayanan Türk Hıristiyanlığının günümüz gözde ardılları ve Hıristiyan Türk topluluğu kavramının baş tacıdır.

Büyük göçler sonunda ve yüzyıllar süresi içinde türlü adlarla büyük devletler kurmuş olan ve Karadeniz'in kuzeyiyle Anadolu'da uzun süre kalan Uz (Oğuz), Peçenek ve Kuman Türklerinin günümüzdeki artakalanlarıdır onlar.

Fahrettin Öztoprak, Gökoğuz Türklerini şu üç dörtlüğyle övmektedir:

"Ölüp alkanlara dahi boyandık
Üçyüz yıl rüyadan sonra uyandık
Galya'ya o yarım milyon dayandık,
Peçenek, Kumanla Gök Oğuzlarız.

Buda'nın yuğu da yedi yıl önce
Ondan da sekiz yıl sonrası nice?
Po ovası şaşkın Hunlar gelince,
Peçenek, Kumanla Gök Oğuzlarız.

Leke süren bile; o ki, akseder
Kurtuba zamanı oyun rakseder
Abdal kulu olup ozan iks'eder,
Peçenek, Kumanla Gökoğuzlarız.²¹⁴

Peçenek ve Kuman Türkleri'nin ardılları olarak, özellikle Doğu Avrupa'da toplu olarak günümüzde varlıklarını

sürdüren Gökoğuz Türkleri'nin yaşadıkları yerleri şöyle sıralayabiliriz: Romanya, Kuzey-Doğu Bulgaristan, Moldavya Ukrayna. ²¹⁵

Yaşadıkları yerlere ilişkin daha kapsamlı açıklamayı, Doç. Harun Güngör ve Yrd. Doç. Mustafa Argunşah yapmakta ve Gökoğuzların, Moldavya'nın Güneyinde Komrat, Çadirlunga, Kongaz, Taraklıya ve Vulkanesti kasabalarıyla, Ukrayna'nın güneyinde yer alan Zaporaje, Odessa bölgesinde, Rusya'nın Rostov bölgesinde, ayrıca Orta Asya'da Kokpekti, Zarma, Carsly, Urtzor kasabalarıyla, Kazakistan'ın Pavlador çevresinde, ayrıca Kırgızistan'ın Frunze ve Özbekistan'ın Taşkent şehrinde yaşamakla olduklarını söylemektedirler.

Aynı Türk Hristiyan topluluğunun, Bulgaristan'ın Provadya yakınında, Varna bölgesindeki köylerde, Dobruca ve Kavarna ile Bulgaristan'ın güneyinde yer alan Yanbol ve Topolovgrad çevresinde, ayrıca Romanya'nın bazı köylerinde yaşadıkları da sözü geçen kişilerce kaydedilmiştir. ²¹⁶ Gökoğuzların kendilerini Türk olarak hissettikleri ve herkesin de onları Türk soylu olarak bilmelerine rağmen, Karamanlıların benzerliğinde onlara da "Rum" (Hellen) damgasını vuranlar eksik olmamışlardır.

Gökoğuzların kökeninin Rum (Hellen) olduğunu savunanlar Yunanlı Amatos ve B. Lisof'turlar. Aynı görüşe katılanlar arasında St. Georgescu, F. Kanitz ve Romen asıllı N. Lorga'yı da koyabiliriz. ²¹⁷

Ancak Gökoğuzların, bu konuda olumlu ve onurlu bir yanları vardır. Onlar Karamanlılar gibi kendilerine "Rum" (Hellen) sözcüğünü yakıştırmayıp hiç kullanmamışlardır. Kendilerinin soyca Türk olduklarını ve Oğuz soyundan olduklarını da açıkça belirtmektedirler.

Moldavya, Komrat Devlet Üniversitesi öğretim üyelerinden Maria Maruneviç, kendi topluluğunun kökenine ilişkin olarak şunları söylemektedir:

"Gagauzlar, bize öğretilenlere göre, sanki daha önceleri yokmuş

gibi, sadece 18. yüzyılda tarih kaynaklarında anıldılar... Şimdi biliniyor ki gerçekten, milletimizin kendi topluluğu tarihi köken itibarıyla çok daha ilerden, eskilerden alınmakta... Tarihi kaynaklara baktığımız zaman görülmektedir ki, 13. yüzyılda Gagauzların bulunduğu Mera topraklarına Uzların ili derlermiş. Bu ad bizim, kendimizin şimdiye kadar olan varlığınıza dair bir delil olarak değerlendirilebilir.²¹⁸

Gökoğuzların etnik tarihiyle ilgili olarak da aynı bilimsel kişi şu görüşlere yer vermektedir:

"Gagauz etnik tarihinin çözüme ulaşacak birtakım problemleri var... Gagauzların evvelki etnik kaynaklarıyla daha çok Türk ulusuna mensup olanlar ilgilenmelidir. Türk Ordu hayatının bir parçası olan Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar, Gagauzların dağıldığı bölgeler ve Tuna yörelerinde çok bulunmuşlardır. Zaten hepsi de aynı soya mensuptur ve tarih onlardan bahsetmektedir. Bir irtibat rahatlıkla kurulabilir. M.S. bin yıllarına doğru gereken bilgiler var... O orduların içinde Gagauzların etnik tarihinde bir önem teşkil eden Oğuzlar bulunmaktaydı. İşte biz onların nesilleriyiz."²¹⁹

Bu açıklamalar ışığında Gökoğuzların, Türk-Oğuz ırkından geldikleri, etnik tümlüklerinin İ.S. onuncu yüzyıla dayandığını, Peçenek, Uz ve Kumanlar'la soydaş olduklarını apaçık görüyoruz.

Gökoğuzların 1064 yılından sonra Balkanlar'a göç eden bir Oğuz grubu kalıntısı olduğu, bunlardan bir bölümünün çok sonraları Tuna ötesine, Rusya'ya varıp, başka Türk unsurları ile kaynaşarak "Karakalpak" adıyla bir küme oluşturduklarını ve Ortodoks Hristiyanlığı benimsediklerini Türkolog V. A. Moşkov ileri sürmektedir.²²⁰

Yine bir Türkolog olan K. Jireck Gökoğuzları, Moğol akınından sonra Bulgaristan'a yerleşen Kumanların soyundan sayarken, Baskakov da onların Karadeniz'in kuzeyinden

gelen bir Oğuz kümesi oldukları görüşünü ileri sürmektedir.

Polonya asıllı Türkolog T. Kowalski'ye göre Gökoğuzlar, salt Karadeniz'in kuzeyinden gelerek Balkanlar'a yerleşen Peçenek, Oğuz, Kuman ve Karakalpaklar'ın torunları olmayıp bunlarla birlikte Anadolu Selçuklularının toplam sen-tezinden oluşan bir Türk topluluğudurlar.²²¹

Onların, Anadolu Selçuklu Türkleri'nin ardılları olduğu görüşünü savunan O. Turan, H. İncelik, K. Karpat, W. Zajaczkowski ve İstoyan Cansızof'a karşın, Z.V. Togan, A.N. Kurat, A. Manof, M. Ülküsal, H.N. Arkun, İ. Kafesoğlu, H. Tanyu, M. Ciachir, Kara Şemsi, T. Menzel ve B. Cami de Gökoğuzların, Oğuz Türklerinin Balkanlardaki ardılları olduğu görüşü üstünde duruyorlar.²²² Karamanlılara olsun Gökoğuzlar'a olsun "Hellen" damgasını vurma eğiliminde olan bazı Hellen kökenli tarihçilere koşturularak, bazı Bulgar asıllı tarihçiler de Gökoğuzlar için düşüncelerini belirtirlerken, onların Bulgar asıllı olup, Osmanlıların baskısı ve zulmü karşısında dillerini değiştirmek zorunda kalıp, dinlerini koruyan Bulgarlar savını da belirtmekten geri kalmıyorlar.²²³

Oysa Müstecip Ülküsal'a göre ve yerinde bir gerçek olarak "Gagauzlar temiz ve halis Türktürler. İddia olunduğu gibi ne dilini yitirmiş Rum, (Hellen) ne de Bulgardırlar".²²⁴

Gökoğuz Türklerine genelde "Gagauz" ya da "Gagavuz" denildiği bilinmektedir. Bu adın çıkışı ve anlamı üstünde de etimolojik ve tarihsel görüşler sunulmaktadır. Tarihsel görüşe göre "Gagauz" sözcüğü, Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus'a dayanmaktadır. Bulgar tarihçi G.D. Balasçev'e göre "Gagauz" terimi, "Keykavus"dan gelmektedir. Bu görüşü Wittek, Zajaczkowski, Karpat, İncelik, Turan da desteklemektedirler.

Tarihsel olmayan etimolojik görüşler içinde, Togan'ın "Gagauz" adının "Kaka-uz" ya da "Aga-uz" olabileceği görüşü yanında Orkun, Cami, Barkan, Nayır, Mladenov'sa bunun "Gök-uz"dan kaynaklandığı görüşündeler.

V. Hatiboğlu'na göre "Gagauz" sözcüğünün sonundaki

"uz" eki, "Oğuz" sözcüğünden değil, "Guz" sözcüğünden gelmiştir. Sözcüğün başındaki bölümse, "Kara/Gara" olabilir. Bu durumda Gagauz sözcüğü "Gara-Guz"dan gelmektedir.

Bir başka açıklama da şu sıralama ve bileşimle yapılmaktadır: "Gaga" sözcüğü Kıpçak-Kuman Türklerine verilen bir ad olup, Gagauz sözcüğü de Gaga+Uz=Kıpçak+Oğuz bileşiminden oluşmuştur. Buna göre sözcük "Kıpçak ülkesinden gelen Oğuzlar" anlamına gelmektedir. Bu durumda Uzlarla Kıpçakların karışması sonucu "Gaga+Uz" sözcüğü de ortaya çıkmış olmaktadır.²²⁵

Bu sözcüğün çıkışı üstüne birçok görüş ileri sürülmüştür. Ancak tümünün üstünde uzunca durmayıp, Gökoğuzlarm tarihçeleri üstüne olan düşüncelere yer vereceğiz.

Herşeyden önce kendilerinin tarihine ilişkin yeterli tarihsel çalışmanın bulunmadığını söylemekte yarar vardır.²²⁶

Kendi tarihlerine ilişkin şu gerçekleri bilmekteyiz:

Oğuz (Uz) Türkleri, Gagauz adıyla 1036 yılından başlayarak Dobruca'da yaşamaya başlamışlar. Onların bir aralık Kavarna ve Balçık yörelerinde yaşadıkları da görülüyor. Ayrıca 120 yıl süren (1263-1383) bağımsız bir devlet kurduklarını da tarihsel kayıtlardan anlıyoruz.

Onların II. yüzyılda Hristiyanlığı benimsediklerini, 18. yüzyılın sonuna dek Varna, Silistre, Rusçuk, Kavarna, Mangalya ve Balçık'ta kümeler durumunda yaşadıklarını, 1768-1774 yıllarındaki Türk-Rus savaşları sonunda çok dağıldıklarını ve rahatlarının kaçtığını da tarih sahnesi içinde görüyoruz. Dobruca'da Osmanlı Yönetiminin egemen olduğu zamanlarda iki olumsuz etken arasında kalarak çok ezilmişlerdir. Bu olumsuz etkenlerden biri olan Osmanlılardan gelen savsaklamaların (ihmal) kökünde kendi hristiyanlıkları yattığı gibi, öbür yandan da Türk oldukları için Hellen ve Bulgar Ortodoks dinsel orunlarca baskı görmüşlerdir.²²⁷

18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarında Dobruca'dan Basarabya'ya göç eden Gökoğuzların bugün yaşadıkları yerler şunlardır:

Tigina Sancağı: Avdarma, Bavurcu, Beşalma, Beşgöz, Gay-

dar, Çal-Tay, Düzgünce, Kaz-Ayak, Kiryetlung, Başköy, Komrat, Kongaz, Tüm-Ay, Uzun-çadır, Çok-Meydan.

İsmail Sancağı: Balibeki, Volkan-Eşti, Kurçi, Tabak, Çeşme-köy, Tuğlu, Yeniköy, Kara-Kurt, Taş-Pınar, Satar-Otroyan, Tabaki.

Ak-Kerman Sancağı: Satlık-Haci, Kubey, Dimitrovka, Bolgarlı, Tatar-Kıpçak. Yer adlarının pek çoğunun Türkçe olması Gökoğuzların Türklüklerinin bir başka kanıtı olarak gösterilmektedir Mütecip Ülküsal'ca.²²⁸

Tarihsel akış içinde 1878'de Bulgar Devletinin kurulması ve Gökoğuzların askere alınmalarının başlamasıyla kendilerinin İran, Yunanistan ve Osmanlı Devletine sığındıkları ve yine ülkelerine döndüklerini görüyoruz.

Daha sonra onların, Bulgarların ve Rusların da baskıları sonucunda büyük kütleler halinde Moldavya'ya göç edip yerleştiklerine tanık oluyoruz. Anayurt (Orta Asya) topraklarına göç eden Gökoğuzlar da pek çoktur. Şöyle ki onların bir bölümü 1909-1910 yıllarında Aktyubinsk (Turgay) bölgesine, 1925'te de Taşkent'e yerleşmişlerdir.²²⁹

2. Dünya savaşı sonrasında da belli bir bölümünün Arjantin ve Brezilya'ya giderek orada birkaç Gökoğuz köyü kurduklarını da biliyoruz.²³⁰

Gökoğuzların toplum olarak ve özyapıları (karakter) yönünden doğru, içtenli, açık ve temiz yürekli insanlar olduklarını, zaten ırkları olan "Uz" teriminin de "Doğru" anlamına geldiğini, onların dinsel önderi olmuş olan Mihail Çakır'dan anlıyoruz. Bu dinsel kişiye göre Gökoğuz topluluğunun aktöresel (ahlaki) şu yönleri vardır:

1- Dine saygı ve bağlılık.

2- Amire, hükümdara, memur ve komutanlara itaat.

3- Aile ocağında namus ve temizlik.²³¹

Kendileri için "Sorguç" ya da "Surguç" deyimini kullanan²³² Gökoğuzlar, Türkçe konuşup yazdıkları halde, yazı türü olarak içinde bulundukları kültürlerin alfabesini kullanmak zorunda kalmışlardır. Bunun sonucu olarak Romanyadaki-

ler Romen, Rusya ve Bulgaristandakiler Kirili, Yunanistan-dakiler Grek alfabesini kullanagelmışlerdir. Ancak günümüzde, öbür Türk Cumhuriyetlerde görüldüğü gibi, latin alfabesine dönmek için çaba vermekteler. Ayrıca Gözoğuzların bugünedek Türkçe eğitim ve öğretim sunan bir okulları da olmamıştır.²³³

Kullandıkları diller yönünden Gökoğuzlar, Bizans Yönetimi altında yaşadıklarında Grekçe, Bulgar Yönetimi altında Bulgarca, Romen Yönetimi altında Romence, Basa-rabya'nın Rus Yönetimine geçmesinden sonra da Rusça öğrenmek ve kullanmak zorunda bırakılmışlardır.²³⁴

Dinsel yönden çoğunluğu Ortodoks Bizans Riti Hristiyanı olan Gökoğuzlar, ne yazık ki topraklarında, Orto-doksluğun ana ilke ve görünümü olan ulusal kiliselerine hiçbir zaman sahip olamamışlar, kendi tapınış sundukları ki-liselerinde bile Bulgar, Romen, Rus asıllı dinsel kişilerin ken-dilerine özgü ve klasik (anlaşılmayan) dillerince sundukları dinsel tapınışlara katılmak zorunda kalmışlardır.

Anadolu Hristiyan Türklerinin Türkçe olarak tapınış ser-giledikleri ve "Türk Ortodoks" adı altında dinsel oruna sahip oldukları gibi, Gökoğuzların da böyle bir Türk özyapılı din-sel oruna sahip olabilmeleri istenmesi ve gerçekleşmesi gere-ken en doğal şeydir. Zaten kendilerince başlatılan ve son za-manlarda Türk Ortodoks Patrikliği ile ilişkili bazı çalışmalar sezinlenmektedir.

Gökoğuzların yazını (edebiyat) ve yazılı yapıtlarına gelin-ce onların ilk yayınladıkları yapıtın bir dua kitabı olan "Psal-terie" olduğunu biliyoruz. Bundan başka daha birçok dinsel içerikli kitapçığın da yayımlandığını öğreniyoruz.

Günümüzde "Ana Sözü" adlı gazetenin yayınlandığı ve latin alfabesine geçmek için büyük çaba harcadığı da ayrıca biliniyor.²³⁵

Gökoğuzların kullandıkları Türkçenin, Türkiyemiz Türkçesiyle çok yakınlık gösterdiğini, okuduğumuz yazınsal öğelerden anlıyoruz. Gökoğuzların yazınıyla ilgili bazı

örnekler, ayrıca ekte sunulmuştur.

GÜNÜMÜZDE GÖKOĞUZLAR

Sovyet İmparatorluğunun çökmesi sonucu onun içinde yer alan toplulukların da özgürlük çabaları güncelleşti. Her üye devletin, bu arada Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin de bağımsızlıklarını kazanarak günümüz dünyasında onurlu yerlerini almaları Gökoğuzlar için de kaçınılmazdı. Bunun sonucu olarak onlarda ulusal mücadeleye girdiler.²³⁶

Daha sonraki gelişmeler içinde Komrat yöresi milletvekillerinin "Gagauz Cumhuriyeti"nin kurulduğuna ilişkin haberler de yer aldı basınımızda.²³⁷

Bu arada Gökoğuzların tek Türkçe gazetesi olan "Ana Sözü"nün yazı işleri müdürü olan Todor Zanyet bir açıklama yaparak, ülkenin resmi dilinin Türkçe ve Rusça olduğunu, "Ana Sözü" gazetesinden başka çocuklar için de "Kırlangıç" adlı bir ek çıkarılacağını bildiriyordu. Ayrıca Gökoğuz parlamentosunun devletin kalkınması için bir Gökoğuz Devlet Bankası kurulmasına yönelik karar aldığı da ayrıca bildiriliyordu.²³⁸

Gökoğuz Türkleri, büyük atılımlar içine girmişlerdi. 1990 yılının Ekiminde seçimleri gerçekleştirerek ulusal meclislerine 50 milletvekili kazandıran Gökoğuzlar 1991'in Aralığında yaptıkları seçimde de yöneticilerini belirlemiş oldular.

Seçim sonucu Stefan Topal Mihailoğlu'nu Cumhurbaşkanlığına, Mihail Kendigelen'i Meclis Başkanlığına, Fodor Monolov'u da başbakanlığa getirdiler.²³⁹

Hristiyan Türk topluluğu olan Gökoğuzlar, gerçekte tam bir Türklük bilinci içinde olduklarını, Kırım'da düzenlenen İsmail Gaspiralı'nın 140. doğum yıldönümünü anma konferansına temsilcileri, Stefan Stepanoviç Kuraoğlu ile katılmakla gösterdiler.

Özel konuşmaları sırasında gazetecilere Gök Mavisi renkli ve üstünde kurt başı olan bayraklarını armağan olarak ver-

meleri, gazetecilerin dikkatlerinden kaçmadı. Gazetecilerin Kurt'a ilişkin soruları üstüne, kurdun Gökoğuz folklorunda şu adlarla anıldığını söylüyor Kuroğlu:

Canavar, Yabani, Kurt, Börü, Boz, Kaskır, Kudurca, Ağızkilitlice, Yıldız Canavar.

Ancak kurt başlı mavi bayrağın geçici bir Gökoğuz bayrağı olduğunu da ekliyor Kuroğlu. Çünkü Gökoğuzlar gerçekte yeni bir bayrak arayışı içindeler. Kuroğlu'na göre bu yeni bayrak üç renkli olmalı ve Gökoğuzların öncül soydaşları olan Peçenek, Kıpçak (Kuman) ve Karadeniz Oğuzlarını simgelemelidir. Doğal koşul olarak kurt ve doğan resimlerinin de bayrağın içine işlenmesi düşünülüyor.²⁴⁰

Özgürlük mücadelesi verdikleri günlerde Bozkurtlu bayraklarının kendileri için güç kaynağı oluşturduğunu söyleyen Hristiyan Gökoğuz Türklerinin gözde bilim adamlarından olan Maria Maruneviç, bu gerçeği şu sözleriyle dile getiriyor:

"Bozkurtlu bayraklarımızı binalarımızın tepelerinde kahpe rüzgârlara karşı dalgalandırdık."

Buna ek olarak aynı bilim adamının tüm dünyaya yönelik haklı ve olağan dileği de şöyledir:

"Gün gelecek, işte o gün Gagauz Cumhuriyetini dünyada tanıyacaklardır".²⁴¹

Türk Gökoğuz topluluğunun tüm dünyaya dağılmış Türk topluluklarınca daha yakından tanınıp, ilgi odakları olmalarının, kendileri için takdir ve sevinç nedeni olacağı konusunda söylediği aşağıda sunulan "Mustafa Kemal", "Din" ve "Laiklik" ağırlıklı sözleri, gerçekten ilgi çekicidirler:

"O zaman neler olacak, şimdilik pek fazla bir fikir ileri sürülemez. Çünkü gaibi bilmek gibidir. Orasını da Tengri Tek, Tengri-

de bolmuş Türk Bilge Kağan'dan başka kimse bilmez. Bilse bile ancak Mustafa Kemal Atatürk bilir. O'nun hatırası biz Gagauzlar için mukaddes addedilmiş, kendisi gönüllerimizde bir nevi taht kurmuş bir halde, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğine ışık tutmaktadır.

Yalnız bir isteğimi Gagauz kültüründen sorumlu bir makam olarak belirtmekten, daha doğrusu tekrar etmekten geçemeyeceğim: Lütfen *Türkiye ve diğer Türk dünyası ülkelerinden gelenler bizim dini inancımıza karışmasınlar...* dediklerim Laiklik icaplarındandır.²⁴²

Gökoğuz Türklerinin tüm Türk Dünyasıyla dayanışma içinde oldukları, son zamanlarda görülen etkinlikler zincirinden anlaşılmakta ve bizlere kıvanç vermektedir.

Cumhurbaşkanları Stefan Topal Mihailoğlunun, 1993 yılının Şubat ayı içinde Türk Dünyası araştırmaları Vakfı'nın çağrılısı olarak Türkiye'mize gelip, Süleymaniye Kültür Merkezinde gerçekleştirilen ortak alfabe ve başka konulardaki konferansa katılması, ayrıca yine Şubat ayı içinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde düzenlenen Kutay seminerine de katkısını getirmesi buna iki örnektir. Sayın Cumhurbaşkanı ile birlikte Gökoğuz Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler bakanı Sayın Pietra Bozacı'nın da Cumhurbaşkanı eşlik ettiğini kayıtlardan anlıyoruz.²⁴³

Kendilerinin tanınmış dinsel önderleri olan Mihail Çakır'ın deyimiyle "Eyi Hristiyan" ve "Ortodoks religiyeyi tutan" olarak tanımlanan Gökoğuzların²⁴⁴ tümünün de Ortodoks inançta olmadıkları, aralarında protestanlığın da etkili olduğunu anlıyoruz.

Kendileriyle iletişim içinde olduğumuz Adventist İncil öğretmeni Sayın Türker Ölçer'den aldığımız belge fotokopilerinden, Protestanlığın tanınmış bir kolu olan "Yedinci Gün Gelişçileri" (Seventh day adventists) kilisesine üye olduklarını öğreniyoruz.

Aynı kayıtlardan, Moldavya'nın Dizgince kasabasında bir

Gökoğuz-Adventist kilisesinin olduğunu, ayrıca Komrat'taki kilisede de Pastör Stefan Bayraktarca Hristiyan tapınışları sunulduğunu anlıyoruz.

Yine bize gelen belge fotokopilerinden, 1845-1868 yılları arasında yaşamış olan Vaiz İbrahim Halil'in büyük hizmetlerde bulunduğuna da tanık oluyoruz.

Boy ve toplum adı belirtmeksizin, tüm Türk Hristiyan toplulukları içinde tarihsel protestan kiliselerinin pek etkin ve egemen olmadıklarını görüyoruz.

Tanınmış Vatan şairlerimizden Tefik Fikret'in oğlu Haluk Fikret'in, bir protestan presbiteryan pastörü olarak görev yaptığını da ayrıca biliyoruz.

Genelde Protestan Türkler, çeşitli dua kümeleri ve "Özgür Kiliseler" (free church) durumunda varlıklarını sürdürdüklerinden, onlara ilişkin tam bir istatistik elde etmek de güçtür.

Bu resmi olmayan kümeleşmelerden dışarı çıkarak "organizm" niteliği yanında "organizasyon" niteliğini de alan toplulukların başında "Tünel Türk Protestan Kilisesi", Türkiye ve dünya Hristiyan kiliseleri yanında onur yerini almış bulunmaktadır.

Türk Hristiyanlık kavramının günümüz canlı kalıntıları olan Gökoğuz Türklerinin yazınsal (edebi) öz yapılarını da kısaca ele almakta yarar vardır.

Onların lehçeleri üstündeki çalışmaların 1930'larda başladığını, İkinci dünya savaşından sonra S.S.C.B. Bilimler Akademisinde de bir "Gagauz Bilimi Komisyonu'nun kurulduğunu kayıtlardan anlıyoruz.

Daha sonra Kışinev'de Moldovya Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Nİİ okullarında araştırmacılarca Gagauz alfabesi ve dil kurallarını belirleme çalışmaları yürütülmüştür.

Yazı dilinin uygulanmaya konulmasıyla şu yapıtların sırayla yayınlandıklarını görüyoruz:

Bucaktan Sesler-Edebi folklorik dergi,	1959
İlk Laf-Dimitri Karaçoban (şiiir)	1963
Yanıklık " " "	1968

Bayılmak " " "	1969
Persengeler"	1970
Alçak Saçak Altında-Dimitri Karaçoban (öykü)	1966
Çal Türküm-D.N. Tanasoğlu (şiir)	1966
Adamın İşleri-	1969
Hoşluk	1970
Bir Kucak Güneş-Stefan Kıvıoğlu (şiir)	1969
Gagauz Folkloru-N.J. Babaoğlu (öykü)	1969
Bucak Bucak-N. Tanasoğlu-(öykü)	1970
Doktora tezi niteliğinde yapılan çalışmalar da şöyle sıralanabilir:	
Gagauz dilinin çekim sistemi-B..G. Gafarov,	1951
Gagauzların Şiir Sanatı-L.A. Pokrovskaya,	1953
Gagauz Dialektindeki basit cümlelerde söz dizini-TG. Kalyakina	1955
v.b.	

Bunlara ek olarak şu yayınların da çıktığını görüyoruz:

Gagauz dilinin grameri, fonetik ve morfoloji

L.A. Pokrovskaya, 1964

Kazakistan ve Orta Asya Gagauz Lehçeleri

A. Amanjolov, R. Bigaev, P. Danilov, M. Umarov

Gagauz dilinin incelenmesine yönelik sözlük ağırlıklı çalışmalar içinde "Basarabya Gagauzlarının Sözlüğü" adlı yapıtın özel yeri bulunduğunu, ayrıca dinsel önder Mihail Çakır'ın yazdığı "Gagauzca-Romence Sözlük'ün değerini de ayrıca biliyoruz.

Yakın geçmişte Türk okuruna kazandırılan, Prof. Kaynak ve Prof. Doğru'ca Rusçadan dilimize aktarılan "Gagauz Türkçesinin Sözlüğü" adlı yapıt da bu konuda araştırmacılar için büyük ve değerli bir kaynaktır.²⁴⁵

Aynı çalışmalar zinciri içinde Dr. Nasrattınoğlu'nun "Gagauz Şiir Antolojisi"nin de yayınlanması sevinc vericidir.

Kişinev'de yayınlanmakta olan "Ana Sözü" gazetesinin

üstündeki "Ana Sözü ve Oğuzluk Yaşasın" tümcesiyle, 1991 yılında 3. kuruluş yıldönümü kutlanan gazetenin Genel Yayın Yönetmeni Todur Zanet'in sözlerini yazdığı "Gagauz Milli Marşı" da, öbür sevinç ve onur ögelerindendir.²⁴⁶

Başta ulusal Marş olarak, öykü ve şiir örneklerinden birkaçını "Ekler" bölümünde sunuyoruz.

kutupyıldızı

5- BAZI SAYIMSAL (İSTATİSTİKİ) BİLGİLER

Geçmişte ve günümüzde dünyada ne sayıda Hristiyan Türkler varolmuşlardır? ya da salt günümüzdeki Hristiyan Türklerin sayılarına ilişkin neler söylenebilir?

Her şeyden önce bilinmesi gereken şu gerçek vardır ki, bu konuda hiçbir zaman bilimsel ağırlıklı bir çalışma yapılmamıştır.

Burada bu konuyla ilgili olarak sunulan sayımsal veriler daha çok ortalama ve oranlamaya dayanan (tahmini) nitelikli olup, doğal olarak, az ya da çok gerçeklik paylarıyla, bizlere bilgi verebilmektedirler.

Aşağıda, günümüz Türk Hristiyan toplulukları adları, sayıları, kaynakları ve yılları, bir dizelge düzeni içinde sunulmuştur. Dizelgede görülen adlar ve yıllar, kaynakların adları ve sayım yıllarıdır. Önerinde Y.Y. yazılarının bulunduğu yıllarsa, sayım yılı olmayıp, sayıların bildirildiği yayının basım yıllarıdır.

GÖKOĞUZLAR:

173.000	kişi	(Jyrkankallio-1978)
1.000.000	"	(Nasrattinoğlu, Y.Y. 1992)
157.000	"	(Gaydarci-1970)
197.164	"	(Ülküsal, Y.Y. 1987)
173.000	"	(Güngör, T.D. Tarih Dergisi, Haziran 1988)
250.000	kişi	(Maruneviç, T.D. Tarih Dergisi, Şubat 1993)

TOPLAM ORTALAMASI: 307.370 kişi.

ÇUVAŞLAR:

1.751.000 kişi (Jyrkankallio-1979)

1.800.000 " (Bozkurt, Y.Y. 1992)

1.700.000 " (Çağatay, Y.Y. 1972)

TOPLAM ORTALAMASI: 1.750.333 kişi.

YAKUTLAR:

240.000 kişi (Jyrkankallio-1931)

328.000 " (Bozkurt, Y.Y. 1992)

TOPLAM ORTALAMASI: 284.000 kişi.

KRYAŞEN VE NOGAY BAKLARI:

112.685 kişi (Jyrkankallio-1926)

BELTİRLER:

12.000 kişi (Jyrkankallio-1920)

TUBALAR:

6.342 kişi (Jyrkankallio-1897)

TÜRK PROTESTANLAR:

1.000 kişi Adventistler

70 Tünel Türk protestan kilisesi

TOPLAM: 1070"

Hristiyanlıkla birlikte, içlerinde başka dinlerin de ege-
men olduğu Türk toplulukları da şunlardır:

ÇOLİMERLER:

11.125 kişi (Sünni, Şamanist ve Hristiyan karışımı)
(Jyrkankallio-1897)

TELENETLER:

1.000 kişi (Şamanist, Lamaist, Hristiyan karışımı)
(Jyrkankallio-1926)

ORTALAMA GENEL TOPLAM: (TAHMİNİ)

GÖKOĞUZLAR	307.370	kişi
ÇUVAŞLAR	1.750.333	"
YAKUTLAR	284.000	"
KRYAŞENLER VE NOGAY BAKLARI	112.685	"
BELTİLERLER	12.000	"
TUBALAR	6.342	"
PROTESTAN TÜRKLER	1.070	"

GENEL TOPLAM: 2.473.800 kişi.

Kitap yayına hazırlandığı sırada 20-23 Ekim 1994 günlerinde, İzmir'de toplanan *II. Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı*'nda söz alan Çuvaşistan Standartlar Enstitüsü Başkanı *Veçislav Timotiyev*; bugün dünyadaki Hristiyan Türklerin sayısının on milyon kadar olduğunu konuşmasında belirtmiştir.

Bu toplam sayının içine konamayan Hristiyan Türk nüfusuysa şöylece sıralanabilir:

I- ESKİ ANADOLU TÜRK ORTODOKSLARI ye KARAMANLILAR:

Buna neden olarak onların Yunanistan'daki nüfus sayımlarına ilişkin geçerli ve güvenilir kaynaklarla verilerin bulunmayışını gösterebiliriz. Bunlardan özellikle Anadolu

Türk Ortodokslarının, Celal Bayar'ın kayıtlarına göre 1922'de "Binlerce" olması nedeniyle, günümüzde hangi sayıya yükselebileceklerini, bu konuda yetke olan bilim adamlarına bırakıyoruz.

2- TÜRK KÖKENLİ TOPLULUKLARIN ELİNDE BULUNMAYAN TARİHSEL (Katolik, Ortodoks, Protestan) VE BAŞKA TOPLULUKLAR ADINA KURULMUŞ KİLİSELERDE ÜYE OLAN TÜRK HİRİSTİYANLAR:

Bunların sayılarına ilişkin de herhangi bir sayı söyleyebilmek olanak dışıdır.

3- TARİHSEL HİRİSTİYANLIK KİLİSELERİ ORGANİZASYON SİSTEMİNİ REDDEDEN ÖZGÜR KİLİSELERE (Free Churches) ÜYE OLAN HİRİSTİYAN TÜRKLER:

Bu türdeki hristiyanlar yurtiçi ve yurtdışı topluluklarda çokturlar. Genellikle "Hristiyan" sözcüğüyle çağırılmayıp, kendilerini "İnanlı" ya da "mümin" diye tanıtır. Ana ilke olarak "Elçisel", "İznik" ve "Athanaz" inanç açıklamalarını benimseyip, hiyerarşik tüm yetke aşamalarını reddederler.

Bu tür resmi olmayan dua kümelerine üye hristiyanların sayılarını da saptayabilmek güç olduğu kadar, olanaksızdır da.

Bu üç küme dışında BULGARLAR, MACARLAR ve FİN'leri de sayım dışı tutmak gerekmektedir. Çünkü bunlar da Türklük özyapılarını yitirmiş topluluklar olduklarından, bunları birer Türk Hristiyan topluluğu olarak tanımlayabilmek güçtür.

Türklerin Ana Yurdu olan Orta Asya'da 2. yüzyılda temelli atılan Hristiyanlıktan günümüze dek gelen, başta Kodeks Kumanikus'tan oluşan yazılardan bazı örnekleri de, kitabımızın ekler bölümünde bulacaksınız.

EKLER

CODEX CUMANICUS'A KISA BİR GİRİŞ

(Çağatay s. 111,112- Bozkurt s. 156,159 - Kurat s. 100,101
ve Grönbech s. VII-IX'den derlenmiştir.)

CODEX CUMANICUS olarak bilinen kodeksin aslı Venedik'te tanınmış hümanist Petrarca'nın kitapları arasında bulunmuş olup, Türkologlara göre, Türk dilinin "Divan-ı Lügatu't Türk'ten sonra, ikinci büyük yazınsal anıtı olma özelliğini taşımaktadır.

Yapıt şu anda Venedik'teki Saint Marcus kitaplığında saklanmakta olup, İ.S. 1303 tarihini taşımaktadır.

İçerdiği diller Latince, Farsça ve Kumanca olup, başlıca iki bölümden oluşmaktadır:

1- SÖZLÜK BÖLÜMÜ: Bu Bölüme "İtalyanca Kodeks"de denmektedir. Burada Kumancayla ilgili bazı dilbilgisi örnekleriyle, toplumsal yaşama ilişkin birçok sözcük yer almaktadır.

2- DUA VE TİNSEL EZGİLER (İLAHİLER) BÖLÜMÜ: Bu bölüm de Kumanca ezgiler ve 47 bilmece içeriyor. Ezgilerin, Alman misyonerlerince Kumancaya çevrildiği sanıldığından, bu bölüme de "Almanca Kodeks" denmektedir. Bu bölümde hiçbir Farsça sözcük bulunmamaktadır.

Yapıtın yazılış amaçlarından birincisinin, yabancılara Kıpçak-Kuman Türkçesini öğretmek, ikincisinin de Kumancalara Hristiyanlığı açıklamak olduğu, genellikle kabul edilmektedir.

Türk topluluğuna Hristiyanlığı benimsetenler, Fransis-

ken tarikatı mensupları olduğundan, Kıpçak Hanı Özbek, kendilerinin hizmetlerine karşılık olarak 1338'de onlara bir manastır armağan etmiştir.

Araştırmamızın bu ekler bölümünde, yer alan tinsel ezgilerin çağdaş Türkçe çevirilerini, Prof. Kemal Aytaç'ın dilimize çevirdiği K. Grönbech'in "Kuman Lehçesi Sözlüğü" verilerine göre yapmış bulunuyoruz. Aynı şekilde "İznik Konsili İnanç Açıklaması" ve "İsa'nın öğrettiği Dua"yı da aynı kaynak verilerine göre çevirdik.

CODEX CUMANICUS TİNSEL EZGİLERİ

AVE PORTA PARADİSİ - Cennetin Kapısına selam.
Codex Cumanicus, s. 186, Asıl nüsha, s. 137,
Çağatay, s. 1131

KUMANCA

ÇAĞDAŞ TÜRKÇE

BİR

Ave uçmakning kabağı
tirilikning ağacı
yemişing bizge teyirding
Yesus'nı kağan tuurdunng.

Selam cennetin kapağı
Diriliğin ağacı
Ürünü bize ulaştırdın
İsa'nı bize doğurdun.

İKİ

Ave Maria kim bizge
tuurdunng bu cehanda
anı kim tengri tuurur
psalmo neçik ayıp turur.

Selam Meryem ki bize
Bu dünyaya doğurdun
Onda ki Tanrı duruyor
Mezmurda önbildirilen.

ÜÇ

Ave kız kim küsenç öze
kıçkırıp sen tengrige
soyurgatıp işittirding
sözin tenge biriktirding.

Selam ey erden, ki isteğinle
Tanrı'ya seslendin
Acıyarak işittirdin
Sözünü özle birleştirdin.

DÖRT

Ave Maria canıngnı
yarıttı ata nurı
yüzününg yarıklılığından
bizge teyir onglık nişan.

Selam Meryem, senin canını
Baba'nın ışığı nurlandırdı
Yüzünün ışığından
Bize ulaştı kurtuluş simgesi.

BEŞ

Ave Tengrining sen övi
yazuklınıg sığınçı
ol kuttulur sanga kertlep
kim sığınır yek tuşmandan.

Selam sana ey Tanrı'nın evi
Günahlıların sığmağı
Sana içtenlikle yaklaşan kurtulur
Kötü düşmandan tüm sığınanlar.

ALTI

Ave Hristus'nıng anası
ağrıkımıznıng timarı
ağrıgımıznı ongaltıl
kaygımıznı sen targatıl.

Selam Mesih'in annesi
Ağrılarımızın tedavisi
Ağrılarımızı iyileştir
Kaygılarımızı sen dağıt

YEDİ

Ave Maria içrixing
tengri tintese hem boyıng
barçalardan artuk arı
seni tabuptur hem sili.
Çağatay, s. 115

Selam Meryem, içinde
Tanrı araştırıp ayrıca bedenini
Tümünden daha kutsal
Seni buldu ve an kıldı.

SEKİZ

Ave kız kimning oğulı
bizni tiley yarlı boldı
kökni yerni yarataçı
barçalarını erksindeçi.

Selam ey erden, senin oğlun
Bizi dinleyerek yoksul oldu
Gökü yeri yaratan
Herşeyin egemeniydi.

DOKUZ

Ave bizni çığarıpturgan
ölümning kabakından
Syonda biz kim turalım
öygünç irin saa ayttalım.

Selam, ey bizi çekip çıkaran
Ölümün kapağından
Sion'da yaşayalım
Sana övünç ezgileri söyleyelim.

ON

Ave arı tınnıng övi
kayda beymis Hristos kondı
yarlılarga andan bahmış
yarılgamakğa yöpsinmiş.

Selam ey Kutsal Ruh'un övgüsü
Orada ki beyimiz Mesih barındı
Yoksullara öyle acıdı ki
Acısını buyuruyordu.

ONBİR

Ave kimning sözlemeki
erür kümişning avazı
yetti otta çınığıpturgan
matellerni barça açgan.

Selam sen ki konuşan
Gümüşün sesinin
Yedi ateşte denendin
Gizemleri herkese açan.

ONİKİ

Ave kız kimning tугan
iç közimizning yarığı
erip azamrı kutkardı
ölümünde uyutmadı.

Selam erden, senin için
İçimizdeki gözün aydınlığıdır
O ki bizi kurtardı
Ölümünde uyutmadı.

Ave Maria kim bizge
uruh tuvrup sen asılığa
barçamış andan başka
teyşli edik tas bolmakğa.

Selam Meryem, sen ki bize
Çocuk doğurdun yararıma
Tümümüze, ondan başka
Belirlenmiş kayıplara.

ONDÖRT

Ave kimning termesinde
yalgız konuptur Misiha
aypsız anda kimni laldı
mengi tavga ağındırdı.

Selam senin kutsallığında
Yalnız oturan Mesih'e
O ki kusursuz kıldı
Sonsuz dağa çıkarttı.

Çağatay, s. 116 ONBEŞ

Ave kız kimning
kökden kelip haçka mindi
alay bizni illindirdi
sövmekligining tuzağı.

Selam, bizlerin kalıtı
Gökden gelip çarmıha çıktı
Öylece bizleri bağladı
Sevginin tuzağına.

(Bu tinsel ezgilerin tümü 77 dörtlük olup, kitabımıza salt 15 bölümünü koymuş olduk, İlgilenenler tümü için kaynakçaya başvurabilirler.)

JESU NOSTRA REDEMPTIO

İsa bizim kurtuluşumuzdur

Codex Cumanicus, sa. 206 Çağatay, sa. 123.

KUMANCA

ÇAĞDAŞ TÜRKÇE

BİR

Yesu bizim yulugnamız
söyüşlixning tuttrukamız
kökni yerni sen yaratting
song zamanada kişi bolding.

İsa bizim kurtulmalığımız
Karşılıklı sevgideki dayanağımız
Göğü yeri sen yarattın
Son zamanda insan oldun.

İKİ

Murvatinge sen yendirip
yazılımıznı kötirding
kattı ölümge kirip
ölimden bizni çıkarding.

Mürüvvetini sen yenip
Günahlarımızı götürdün
Kötü ölümle ölüp
Ölümden bizi kurtardın.

ÜÇ

Çağatay, sa. 124
Tamu kabakını buzup
tutgunlarını sen kutkarding
tuşmannı yendekçi bolup
atanga tengdeş olturdıng.

Cehennem kapısını kırıp
Tutsakları sen kurtardın
Düşmanını yenerek
Baba'na eşit oturdun.

DÖRT

oş ol rahminge köre
yamanımızın keçirgil
muradımızge teyire
yüzing körgüzüp toydırgıl.

Herkese acımana göre
Günahlarımızı bağışla
Muradımıza erdirip
Yüzünü gösterip aydınlat.

BEŞ

Asıl nüsha, sa. 145
Senden Yesus söünçimiz
bolsun kim sen karovımız
ol canda, mengilüke
koanalım dideringe.

Sendendir İsa, sevincimiz
Sen ol bizim arınışımız
O sonsuz yaşamda
Sevinelim yüzünün ışıǵıyla.

ALTI

Kökge agingan Yesus ge
övdü teydi tengri ata
sanga, anga, arı tınga
bir yügünç teysin siz üçövge.

Göke yükselen İsa'yı
Baba Tanrı övgüye ulaştırdı.
Sana, Ona, Kutsal Ruh'a
Övgümüz Üçleme'ye ulaşsın.

VERBUM CARO FACTUM EST-Tanrısal söz
(İsa) Meryem'den beden aldı. Codex Cumanicus, sa.207 Çağatay, sa. 124.

BİR

Söünç bizge bolupturur
dünyeye tirelik berilipturur
Hristus bizge toğupturur
arı kız Mariamdan.

Sevinç bize ulaştı
Dünyaya yaşam verüdi
İsa bizim için doğdu
Erden kız Meryem'den.

İKİ

Çohrah öz özinden
el üçün ahaturur
yazuhın buzadurur
arı kız Mariamdan.

Kaynak kendiliğinden
Başkaları için akar durur
Günahı yok eder,
Erden kız Meryem'den.

ÜÇ

Yulduz kuyaşnı togurdu
kuyaş tirelikni ketirdi
erdeng eksik bolmadı
arı kız mariamdan.

Yıldızı, güneşi doğurdu
Güneş yaşamı getirdi
Erden kızlığı yok olmadı,
Erden kız Meryem'in.

DÖRT

Çağatay, sa. 125
er yazuhın bilmein
bürlendi kuru çibuh
bitti algışlı oğul
arı kız Mariamdan.

Çiftleşme olmadan
Filizlendi kuru çubuk
Yetiştı kutsal Oğul
Erden kız Meryem'den.

BEŞ

adam yazuhı üçün
ölümluh bolduh edi
Hristus yarılğap medet etti
arı kız Mariamdan.

İnsanın günahı için
Ölümlü beden aldı
İsa acıyıp yardım etti
Erden kız Meryem'den.

ALTI

o el algışlı hatun
kimden beymiz toğdı
dünye yazuhın yuldı
arı kız Mariamdan.

Ey, kutsal kadın
Ondan ki Rab'bimiz doğdu
Dünyanın günahını yoketti,
Erden kız Meryem'den.

YEDİ

Bu beyimizni ögelim
sıy tabuhnı kılalım
bahadur sen degelim
arı kız Mariamdan.

Bu Rabbimizi övelim
O'na saygı gösterelim
Yiğit Sensin diyelim,
Erden kız Meryem'den.

SEKİZ

Hristusnıng algışlı kanı
yazuhımıznı yuldı
barçağa tanglançılı boldı.
Arı kız Mariamdan.

Mesih'in kutsal kanı
Günahlarımızı yoketti,
Tüm tansıklar oldu
Erden kız Meryem'den.

VEXİLLA ERGİS PRODEUNT

Han'ın sancakları ilerlesin. Esas nüsha, sa. 147 Çağatay, sa. 125

BLR

Hanning alamları çıksın
haçnıng yarıkı balkısın
tenin tenni kim yarattı
haçka temir mıh kadadı.

Kıralın bayraktan çıksın
Çarmıhın ışığı parlasın
Tüm tenleri yaratanı teni
Çarmıha demir çivilerle çakıldı.

İKİ

Sarp süngü kösün sançıp
su kan bile ağızdırdı
yuluv dep anlamı tögüp
yazıklarımızı yudı.

Sert süngü göğsünü delip
Suyla kanı akıttırdı
Kurtulmalık olarak döküp
Günahlarımızı yoketti.

ÜÇ

Çağatay, sa. 126

Tengri kim cinslerni bilsin
anlar angar kim tabunsın
tolsun Daud kopsağanı
ağaç bolgay dep sebebi.

Tanrı ulusları yönetsin
Onlar da O'na tapınsınlar
Davud'un ezgileri yerine gelsin
Ağaç (çarmıh) oldu bunun nedeni.

DÖRT

kutlu tüpden terek bitti
körki ingen-tur haybatlı
hanıng kanı çiçekleri
tengri-tur anıng yemişi.

Kutsal kökten ağaç bitti
İleri aşamada güzelliği
Kralın kanının çiçekleri
Tanrı'dır onun ürünü.

BEŞ

Haç algışlı kollarında
kör kimatsız ulu baha
dünye yetmez barca anga
kim layh bolgay utrusına.

Çarmıhın kutsal kollarında
Gör adının büyük değerini
Bütün dünya ona yetmez
Değerine eşit gelmeye.

ALTI

Tarazü dek bir başını
endirip birin kötürdi
Yesus alay bek tamuknı
buzup olca köp çığardı.

Terazi gibi bir başını
İndirip, öbürünü kaldırdı
İsa böylece güçlü cehennemi
yokedip, ganimeti dışarı çıkardı.

YEDİ

E haç eynek umunçımız
teysin sanga yüğüncimiz
bu kutlu kın çaklarında
boşov teysin yaşlı közge.

Ey tek çarmıhımız, umudumuz
Ulaşsın sana saygımız
Bu kutlu üzgü zamanlarında
Kurtuluş ulaşsın yaşlı göze.

SEKİZ

Üçlük sensen bir tengrimiz
öysin seni canlarımız
yulunganları haç öze
başlap yetkir menngülükke.
Amen

Ey Üçleme, sensin tek Tanrı'mız
Yüceltsin seni canlarımız
Kurtulanlara çarmıh aracıyla
Yol göster sonsuzlukta.
Amin.

REMİNİSCENS BEATİ SANGUİNİS

Mutlu kanını anımsayarak.

Codex Cumanicus, sa. 213, Asıl Nüsha, sa. 149, Çağatay, sa. 127

KUMANCA

ÇAĞDAŞ TÜRKÇE

BİR

Sağınsamen bahasız kanını
kim Hristoz töktü söüp kulunu
tıyalman yaşımını
kim unutgay munça yigilikni
kim içip tatlı çokrak suunu
toydırdı canını.

Düşünürsem yüce değerli kanını
Ki Mesih döktü, sevip kulunu
Gözyaşlarımı tutamıyorum.
Kim unuttur bunca büyük iyiliği
O ki içirip tatlı pınarın suyunu
Doydurdu canımı.

İKİ

Yezuz tatlı eç yamansız egeç
ne kıynarsen eç yazıksız egeç

Tatlı İsa hiç yanlışı olmayan
Ne üzgü verirsin, hiç günahı ol-
mayan

öz nezik boyungnı.
men karakçı sen kök hanı egeç
men yamanlı sen ayıpsız egeç
eltirsen haçımını.

Kendi nazik bedenine.
Ben dilenci, sen göklerin kiralı
Ben günahlı, sense kusursuz
Benim çarmıhımı taşıyorsun.

ÜÇ

eç bolmaçı nemege nek berding
munça ulu baha nek tölednig

e comart hangınam.
ançatay köp söümekden
esirding kim haça minmege

uyalmading e tattlı beyginem.

Böyle çok önemsiz birşey için
Niçin bu denli yüksek ödeme
yapıyorsun?
Ey eli açık kiralım.
Bu denli çok sevmekten
Sarhoş oldun, öyle ki çarmıha
çıkma
Utanmadın, ey tatlı Rab'bim.

DORT

Arıl nüsha. sa. 150
Minding haça kim bizde mineli

söüding bizni kim bizde söeli
dünyeni unutup,
kanıng töktüng kim biz yuunalı
emgek tarttıng kim bizler armalı
yazıklarını koyup.

Sen çarmıha çıkınca, bizde
çıkmalıyız
Bizi sevenleri bizde sevmeliyiz
Dünyayı unutup.
Arınmamız için kanını döktün
Biz de acılara katlanmalıyız
Günahlarımızı bırakarak.

BEŞ

Yürüp yügrüp armain yetmege
uçmaktağı elbek mengü toyga
boluş kim baralı. Amen.

Hızlı koşarak, amaca ulaşarak
Cennetteki zengin sonsuz şölene
Gitmemize yardım et. Amin.

A SOLİS ORTUS CARDİNE - Güneşin doğduğu yerden.
Codex Cumanicus, sa. 215, Asıl nüsha, sa. 151, Çağatay, sa. 128.

KUMANCA

ÇAĞDAŞ TÜRKÇE

BİR

Kün tuuşning buçgakından
batışdagı krivge dein
erkli Hristus'nı öveli
kız anadan dep töredi.

Güneşin doğduğu yerden
Batıda batışına değin
Gücüyeten İsa'yı yüceltelim
O ki erden anneden doğdu.

İKİ

Gabriel frişte ıdırı
Mariam'ga söünçledi
tengri seni soyurgadı
ovluma bol dep anası.

Melek Gabriel gelerek.
Meryem'e muştı verdi
Tanrı sana acıma eyledi
Oğlu'mun annesi ol diyerek.

ÜÇ

Mengü tengrining öz sözi
keydi kuluning tenini
ten tenbile kutkaruvsap
itlenmişlerni tabuvsap.

Sonsuz Tanrı'nın öz sözü
Kul bedeni giyindi
Bedeniyle insanları kurtarmak için
Yitik şeyleri bulmayı diledi.

DÖRT

Tuurdaçı kız köksüne
kökning çığı tüşüp kire.
tuurmagannı tuurdı
bilinmegenni bildirdi.

Doğuran erden, göğsüne
Gökten Tanrı'nın inmesiyle,
Doğacak olanı (İsa'yı) doğurdu
Bilinmeyeni bildirmiş oldu.

BEŞ

Sili oğlanning köüsü
boldı tengrining konuşı
erning yüzün heç körmegen
aylı boldı yalang sözden.

Günahsız erdenin göğsü
Oldu Tanrı'nın konutu
Er yüzünü hiç bilmeyen
Gebe kaldı yalın sözden.

ALTI

Anasında baklı Yohan
ulu söünç alıp andan
eki karın öte kördi
mengü yarahlık tengrini.

Annesinden arınmış Yahya
Ondan yüce sevinç alıp
İki karın arasında gördü
Sonsuz ışığın Tanrı'sını.

YEDİ

Utru beynip tabunmış
andan Elisabet aytmış
Çağatay, sa. 129
köp eğilik maa teymiş
ovlum beyni tanımış.

Karşılıklı dans ederken
Ondan Elizabet bildirdi
Çok iyiliklerin ulaştığını,
Oğlunun Rab'bi tanıdığını.

SEKİZ

Yüsüp kızninglaşmışı
sezdi ese saarga tüşti
almazlıkğa sağış etti
andan kelip frişte aytı.

Yusuf, erdeninin gebeliğini
Görünce çok utandı,
Ondan boşanmayı düşündü,
Melekse gelip bunu açıkladı.

DOKUZ

Korkmagıl Daud uruğı
arı tından aylı boldı
propet aytgançı kötürdi
kıs kız egeç Emanuel'ni.

Ey Davut oğlu korkma
O, Kutsal Ruh'tan gebe kaldı
Yalvaç haberi getirdi
Erden kıza, Emmanuel için.

ON

Anıñ dey tangış kim kördi
kuru çibuh yemiş berdi
kızdan atası töredi
töreteçi yengle tuvdi.

Böyle bir tansıǵı kim gördü?
Kuru çubuk ürün verdi
Erden'den Tanrı geldi
Yaratıcı, yengiyle doğdu.

ONBİR

Kökning nuri etiz keydi
kir yukturmay sazga tüşti
biz sasılarnı çıǵardı
öz yarkının eksitmedi.

Gökün ışığı beden aldı
Kendini kirletmeden bataklıkta
Biz, kir kokanları çıkardı,
Öz ışığım eksiltmedi.

ONİKİ

Kertek açmay eşikini
küyöv çıktı söñneli
biz barçalarnı ündetti
toyga yürüp yügürelı.

Gerdek açarak kapısında
Güvey çıkarak sevindi
Bit tümümüzü çağırdı,
Sonsuz şölene koşmaya.

ONÜÇ

TuurUr ataga öǵünç
tugan ovluna beyenç
arı tınga söñnç bolsun
teng tabuh üç tengdeşge teysin.

Baba'ya övgüler,
Doǵan Oǵul'a sevinç,
Kutsal Ruh'a da yücelik,
Saygıdaş Üçleme'ye olsun.

ONDÖRT

Hristus bizni algıslasın
töresine bütün etsin
köp egilikde yaşatsın
hürmet, duvlat daǵn
baht bersin, Amen

İsa bizi kutlu kılın
Töresine hazır etsin
Çok iyüikle yaşatsın
Saygı, yüce bahtlılık ve
saǵlık versin. Amin.

CODEX CUMANICUS'TAN İKİ DERLEME
I- NİKİA (İZNİK) KONSİLİ İNANÇ AÇIKLAMASI:

(Derleme tarafımızdan KUMAN SÖZLÜĞÜ verilerine göre yapılmıştır. Parantez içindeki sayılar; sözü geçen bölümleri içeren Kuman Sözlüğü yaparak numaralarını, ayrıca görülen 'K' yazısı da, o bölümün, Prof. Kurat'ın kitabında da yer aldığını belirtmektedirler).

KUMANCA

ÇAĞDAŞ TÜRKÇE

İnanur-men barçağa erkli bir
ata Tengrige.(33)
Kökni yerni barça körünür
körünmesni yarattı dey.
(227, K)
Dahi beymiz Yesus Hristusga,
(30, K)
Tengrining yalguz tугan oulu
dep. (57,216, K)
Kim barça zamanlardan burun
atadan tuvup - turur. (191, K).
Tengri Tengri'den, yaruh
yaruh
Tan, çin Tengri çin Tengri'den
etilmey, ataga tözdeş tuvup-turur.
(K)
Andan ulam bar barça bolgan
turur. (205,199,37, K)
Ki biz miskin azamlar üçün, dağı
bizim önimiz üçün.
(210,36, K)
Kökden enip, arı Tın'dan ulam
erdeng Mariam'dan tenalıp
kişi bolup turur.
(37, 63,64,101,104,205, K)

İnanırım bir Tanrı'ya, herşeye
gücü yeten Baba'ya.
Gökün ve yerin tüm görünen
ve görünmeyenlerin yaradanına.

Tek Rab İsa Mesih'e.

Tanrı'nın oğluna, tekdoğana.

Tüm çağlardan önce Baba'dan
doğana.
Işıktan ışık, gerçek Tanrı'dan
gerçek
Tanrı'ya, doğana, yaratılmayana,
Baba'yla özdeş olana.

Tüm şeylerin O'nunla
yaratıldığına.
Biz insanlar için ve kurtuluşumuz
için.

Göklerden aşağıya inene ve Kutsal
Ruh'la erden Meryem'den beden
alana ve insan olana.

Dagı bizim için

(54,210)

Pontus Pilatus zamana

(238)

Haçka gerilmiş. (99)

Km kör, kümülen. (102,117)

Bitüvler aytgança. (35)

Üçünçi künde tirilen, kökge

ağınmış, (210,128, 220)

Atasının sa ongında oturup

turur. (198,197,146)

Yene haybat büe kelmek

turur. (197,226)

Tirilerni, ölülerni yargulama.

(220,151)

Hanlıhının uçu bolmagay.

(204, 37)

Arı tın, kim Ata Ovuldan öne

durur, tirgiz giçi.

(151,189)

Ata Ovul bile mengüdeş, övünçlü

tabunmakımız kerek turur.

(133,98)

Bügülerden ulam ol sözlep

turur. (205)

Bir, arı, katolik dagı apostolik

klisea. (10)

Küner men yazıklarning

boşaltmağı bir baptisma. (23,128)

Köyüp turuptır men ölülerning

kopmaklıkın. (129,114)

Dagı mengü tirilik. Amen. (189)

Üstelik bizler için,

Pontus'lu Püatus çağında,

Çarmıha çakılana,

Acı çekene ve gömülene.

Kutsal yazılara göre,

Üçüncü gün dirilene, göklere

gidene.

Babası'nım sağında oturana.

Görkemle yine gelecek olana.

Dirileri ve ölüleri yargılamaya.

O'nun ki kırallığının sonu

olmayacaktır.

Kutsal Ruh'a, Rab'ba, yaşam

verene. Baba ve Oğul'dan çıkana.

Baba ve Oğulla birlikte tapılana

ve omırlandırılana.

Yalvaçlar aracılığıyla konuşmuş ola-
na.

Bir, kutsal, evrensel ve elçisel

kiliseye.

Onaylarım, günahların

bağışlanması için olan tek vaftizi.

Beklerim ölülerin dirilişini

Ve gelecek çağın yaşamını. Amin.

2- İSA'NIN ÖĞRETTİĞİ DUA "GÖKSEL BABA'MIZ"

(Parantez içindeki sayılar, Kuman Sözlüğü yaprak numaralarıdır.)

KUMANCA

Atamız kim kökte sen. (106)
Alğışlansın sening atın. (5, 162, 15)
Kelsin sening hanlığıng. (96)
Bolsun sening tilemeging neçik
kim kökte alay yerde. (139)
Küntegi ötmekimizni bizge bugün
bergil. (29)
Dagı yazuklarımızı bizge boşat
kılı, neçik biz boşatır biz bizge
yaman ethenlerge. (139)
Yekning sınamakına bizni
küvürmegil. (129)
Barça yamandan bizni kuthargıl. (217)

ÇAĞDAŞ TÜRKÇE

Göksel Baba'mız.
Adın kutsal olsun.
Kırallığın gelsin.
İsteğin gökte olduğu gibi,
yeryüzünde de olsun.
Günlük ekmeğimizi bugün
bize ver.
Bize karşı suç işleyenleri
bağışladığımız gibi,
sen de bağışla suçlarımızı.
Bizi denemeye bırakma.
Ancak kötülükten bizi kurtar.

GÖKOĞUZ YAZININDAN ÖRNEKLER:

GAGAUZ MİLLİ MARŞ

Geldi vakit, bayrağı kaldı:
Dalgalatsın rüzgâr onu.
Kavalları keskin çaldır,
Duar halkın aydın günü.

İnsana lazım Vatan
Halkına kalsın damar,
Canında dede sesi,
Uzaktan eve çeksin...
Bucak'ta dannar açık
Şanlı olsun kardaşlık.

Yeni yaşamaya
Benim paalı Ana Toprağım.
Temiz akar çeşmelerin
Tıkanmasın hiçbir zaman.

İnsana lazım Vatan
Halkına kalsın damar,
Kanında dede sesi
Uzaktan eve çeksin...
Bucak'ta açık adunar
Kalkmıyor gagoguzlar.

(Söz: Todur Zanet, beste: Mihail Kolsa)
Kaynak: Ana Sözü gazetesi, 25 Ceviz ay 1993

A N A M A

(Nasrattınoğlu, sa. 7)
Haydi ana, sofraya buyur,
Neyim varsa ikram olsun sana.
Durma yabancı, ya geç otur,
Rahat olsun yorgun ayaklarına.

Hoş geldin çok uzak yoldan
Daralan canımı yumuşattın,
Hem unutulmaz ev ekmeğinden
Küçüklüğümdeki gibi tattırdın.

Şükür Allah'tan büyük yardıma,
O senin duan ile karışık...
İçim yollandı soğuk sızlamağa,
Kaldım ak saçından sarmaşık.

Sona Adieva

GAGAUZ HALKIM

(Nasrattinoğlu, sa. 11,12)

Gagauz halkım
Hep sende aklım
Nasıl zor çektin,
Nasıl sıkıldın
Geçen yıllarda...
Sen o zamandan
Geçmiş senelerden
Getirdin dili
Ana dilini
Öz dilini
Hem de tertemiz
Geldi bu güne
Aktı nice dereler
İçip suyundan
Olalım adam
Hem yıkanalım
Sağlık alalım.
O bize güvence
Hem de bir öğüt:
Yapmayalım kabahat
Tutalım nasihat
Olsun daima pak.
Dua edelim
Selam verelim
Bu bizim dilde
Ana evinde...
Sade dilimiz
Gösterir ki biz
Değiliz köksüz
Ondan belli yüz
Ki biz Gagauz...

Nikolay

Baboğlu

TURGAY SESİ

(Nasrattınoğlu, sa. 29)
Te gene gün başlıyor toprağa
Yalpak elinden ısıtmağa.
Turgay sesi öter uzağa...
Bitir, millet, sıralamağa.

Sen kuşcağızım kesmeyesin
Kam ateşleyen türkünü.
Ko insanlar sevin sin,
Şanlayıp yeni günü.

Tarafımıza götür
Selam, kısmet, uzun ömür,
Yaşamak istiyoruz biz,
Olsun bu dünya cenksiz.

Valentina Karanfil

ORTODOKS-BİZANS TÖRESİNE GÖRE TAPINIŞ SERGİLEYEN HİRİSTİYAN TÜRKLERİN TAPINIŞLARINDAN DUA, YAKARIŞ VE ÖVGÜ ÖRNEKLERİ:

(İstanbul Patriği Eren Altınağızlı Yuhanna'nın SON
AKŞAM YEMEĞİ TÖRENİ kitabından çeviri alıntılar)
DİYAKOS - Kutlula ya buyurman.
PREZBİTEROS - Kutludur Baba'nın, Oğul'un ve Kutsal
Ruh'un kiralılığı, şimdi ve sürekli sonsuzlara dek.
PSALTİLER - Amin.
DİYAKOS - Barışla Rab'ba yalvaralım.
PSALTİLER - Ya Rab'acıma eyle.
DİYAKOS - Yukardan gelen barış ve canlarımızın kurtu-
luşu için, Rab'ba yalvaralım.

PSALTİLER - Ya Rab acıma eyle.

DİYAKOS - Bütün dünyanın barışı, Tanrı'nın Kutsal kileselerinin durluğu ve tüm insanların birlik içinde olması için, Rab'ba yalvaralım.

PSALTİLER - Ya Rab acıma eyle.

DİYAKOS - Bu kent ve yurdumuzdaki tüm kentler ve buralarda oturan yurttaşlar için, Rab'ba yalvaralım.

PSALTİLER - Ya Rab acıma eyle.

DİYAKOS - Devletimiz, Cumhurbaşkanımız, Başbakanımız, Meclisimiz ve Türk toplumumuzun tüm sivil yetkeleri, ayrıca tüm Silahlı Güçlerimiz için Rab'ba yalvaralım.

PSALTİLER - Ya Rab acıma eyle.

DİYAKOS - Havaların iyiliği, yeryüzü ürününün bolluğu ve barışlı çağlar için, Rab'ba yalvaralım.

PSALTİLER - Ya Rab acıma eyle.

DİYAKOS - Denizde, karada, havada, denizaltında, yeraltında, uzayda yolculuk edenler, hasta olanlar, üzgü çekenler, tutsak olanlar ve bunların kurtulmaları için, Rab'ba yalvaralım.

PSALTİLER - Ya Rab acıma eyle.

DİYAKOS - Her tür sıkıntı, öfke, tehlike ve gerekmeden korunmamız için, Rab'ba yalvaralım.

PSALTİLER - Ya Rab acıma eyle.

DİYAKOS - Ya Tanrı, senin kayranla bize yardım et, kurtar, koru ve acıma eyle.

PSALTİLER - Ya Rab acıma eyle.

DİYAKOS - Çok eren, lekesiz, çok kutlu ve ünlü bayanımız Tanrıdoğuran ve sürekli erden kalan Meryem'in dualarıyla, tüm erenlerle birlikte kendimizi ve birbirimizi anımsayarak, tüm yaşamımızı Mesih Tanrımıza verelim.

PSALTİLER - Sana ya Rab.

PSALTİLER - Amin. Bizler gizemli heruvimlere benzeyerek, yaşam veren Üçleme'ye üç kutsal'ı kapsayan ezgiyi seslendirelim. Tüm yersel kaygıları bırakalım ki herkesin Kralını kabul edebilelim.

PREZBİTEROS - Ten isteklerine ve eğlencelerine bağlı olanların hiçbirisi sana yaklaşıp kulluk etmeye yaraşık değildir, ey yüceliğin kiralı. Çünkü sana kulluk etmek göksel güçler için büyük ve korkunçtur.

Ancak senin insanlar için olan sözle anlatılamaz ve sınırsız sevginle, değişmeden insan oldun ve herşeyin buyurmanı olarak bizim üst rahibimiz biçiminde ad aldın ve bizlere bu kansasız sunuyu törenle sunma yetkisini verdin.

Sen ya Rab Tanrı'mız, tüm göklerde ve yerde egemensin. Sen ki heruvimlerin tahtı üstünde oturmaktasın, ayrıca Serafimlerin buyurmanı ve İsrail'in kralısın. Salt sen kutsalsın ve kutsal yerde barınıyorsun. Salt sen iyi ve bizleri duymaya hazır olduğun için sana yalvarıyorum. Ben günahlı ve değersiz kuluna bak. Ruhumu ve yüreğimi tüm kötü düşüncelerden arıt ve kutsal Ruh'unun gücüyle beni olanaklı kıl. Ben ki rahipsel kayrayı kuşanmış ve bu kutsal sunağın önünde durarak senin kutsal ve lekesiz ten ve değerli kanına kulluk etmekteyim.

Bunun için sana yaklaşıyor ve başımı eğerek yalvarıyorum. Yüzünü benden çevirme ve beni senin çocuklarının dışında sayma, ancak ben yaraşıksız, çok günahlı ve yoksul kulunun bu armağanlarını ona. Çünkü salt sen sunuyor ve sunuluyor, onayıp dağıtıyorsun. Ey Mesih Tanrı'mız sana yücelik sunuyoruz, senin sonsuzca yaşayan Baba'n ve senin çok kutsal, iyi ve yaşam veren Ruh'un-la. Şimdi ve sürekli sonsuzlara dek. Amin.

PREZBİTEROS - Ya Rab, sen ki seni kutsayanları ve sana umut bağlayanları kutsarsın. Topluluğunu kurtar ve kalıtını kutlu eyle. Kilisenin doluluğunu sakla, Sen'in evinin güzelliğini sevenleri kutsa, Sen'in Tanrısal gücünle onları yücelt ve ödüllendir ve Sana umut bağlayanları yüzüstü bırakma. Dünyaya, kiliselere, prezbiternlere, tüm sivil yetkelere, ordumuza ve tüm halkına esenliğini ver. Çünkü tüm iyi ve eksiksiz armağanlar, yukarıda olan Sen, ışıklar Baba'sından gelir.

Bu nedenle Sana yücelik, şükür ve tapınma yaraşır. Baba'ya, Oğul'a ve Kutsal Ruh'a, şimdi ve sürekli ve sonsuzlara dek.

PSALTİLER - Amin. Rab'bin adı şimdi ve sonsuzlara dek kutlu olsun.

PREZBİTEROS - Tanrı'mız Mesih, sen ki tinsel yasa ve yalvaçların tümlenişisin, sen ki Baba'nın tüm ereğini yerine getirdin. Yüreklerimizi sürekli olarak sevinç ve coşkuyla doldur.

Şimdi ve sürekli ve sonsuzlara dek, Amin.

DİYAKOS - Rab'ba yalvaralım.

PSALTİLER - Ya Rab acıma eyle.

(Kaynak: Son Akşam Yemeği - Töreni Çeviren, Derleyen: Hagop Minasyan, Müjde Yayıncılık, İst. 1993)

KAYNAKÇA

İ) KİTAPLAR

ABU'L FARAC TARİHİ Cilt: I, II

Gregory Abu'l Farac (Bar Hebraeus)

Süryaniceden İngilizceye çeviren: Ernest A. Wallis Budge

Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul

Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara 1987

BİLİNMEYEN İÇ ASYA

L. Ligeti

Macarcadan çeviren: Sadrettin Karatay

Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara 1986

BİR DÖNEMİN TANIKLIĞI

Müzehher Va - Nu

Cem Yayınevi - İstanbul

BENİ TOPRAĞIMA GÖMÜN

Ergun Hiçyılmaz

Altın Kitaplar - İstanbul 1993

BİZANS DEVLETİ TARİHİ

Georg Ostrogorsky

Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara 1991

ÇAĞDAŞ MOLDAVYA ŞİİRİ ANTOLOJİSİ

Dr. İrfan Ünver Nasrattınoğlu

Ankara -1992

DOBRUCA VE TÜRKLER

2. Baskı

Müstecip Ülküsal

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

Ankara -1987

FENER VE TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİ

Hikmet Yavuz Ercan

Ankara Üniversitesi Basımevi - 1970

FENER PATRİKHANESİ VE TÜRKİYE

Dr. M. Süreyya Şahin

Ötüken Neşriyat A.Ş.

İstanbul -1980

(Türk Ortodoks Patrikhanesi Bölümü)

GENEL TARİH-I

Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri

İsmet Parmaksızoğlu, Yaşar Çağlayan

Funda Yayınları, Ankara -1976

GAGAUZ TÜRKLERİ

Tarih - Dil - Folklor ve Halk Edebiyatı

Doç. Dr. Harun Güngör, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah

Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara -1991

GAGAUZ TÜRKÇESİNİN SÖZLÜĞÜ

G. A. Gaydarci, E. K. Koltza, L.A. Pokrovskaya, B.P. Tukan

Ruşçadan Aktaranlar: Prof. Dr. İsmail Kaynak

Prof. Dr. A. Mecit Doğru

Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara - 1991

GAGAUZ ŞİİR ANTOLOJİSİ

Dr. İrfan Ünver Nasrattınoğlu

Ankara-1992

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER VE ANILARI

Mustafa Baydar

Menteş Kitabevi, İstanbul -1968

HAZAR YÜKSELİRKEN

21. Yüzyıla Girerken Türk Dünyası

Cemal Anadol

Orkun Yayınevi-, İstanbul - 1992

HAZAR VE KARAY TÜRKLERİ

Doç. Dr. Şaban Kuzgun

Ankara -1993

HALİKARNAŞ BALIKÇISI - ANADOLU'NUN SESİ

Bilgi Yayınevi, Ankara -1984

HIRİSTİYANLAŞAN TÜRKLER

Prof. Dr. Mehmet Eröz

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara -1983

İSTİKLAL HARBİNDE TÜRK ORTODOKSLARI

Teoman Ergene

İ.P. Neşriyat Servisi, İstanbul -1951

İSLAM KAYNAKLARINA GÖRE MALAZGİRT SAVAŞI

Prof. Dr. Faruk Sümer, Prof. Dr. Ali Sevim

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara - 1988

İSLAMDA KARANLIĞIN BAŞLANGICI VE TÜRK-İSLAM SENTEZİ

Ali Nejat Ölçen

Ekin Yayınları, Ankara -1991

İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRK KÜLTÜR TARİHİ

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel,

Türk Tarih Kurumu, Ankara - 1991

KIPÇAKLAR

Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara -1992

(Ortodoks - Kıpçak Atabekler Hükümeti Bölümü)

KAVİMLER KAPISI -1

Hale Soysü

Kaynak Yayınları, İstanbul - 1992

(Gagauzlar ve Karamanlılar Bölümleri)

KUMAN LEHÇESİ SÖZLÜĞÜ

K. Grönbech

Codex Cumanicusün Türkçe Sözlük Dizini

Çeviren: Prof. Dr. Kemal Aytaç

Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara -1992

MİLLİ MÜCADELEDE KAYSERİ

Zübeyir Kars

Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara -1993

MİLLİ MÜCADELEDE TRABZON

Dr. Sabahattin Özel

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara - 1991

MÜTAREKE VE İŞGAL DÖNEMİ İZMİR BASINI

Doç. Dr. Zeki Arkan

Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.

O'NUN İZİNDE

Hristiyanlık ve Laiklik Tarihi

G. Barker, İstanbul -1985

ORTA ASYA TÜRK TARİHİ HAKKINDA DERSLER

V. V. Barthold

Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara -1975

ONÜÇÜNCÜ KABİLE

Arthur Koestler

Say Yayınları, İstanbul -1993

OSMANLI ÜLKESİNDE HİRİSTİYAN TÜRKLER

Hicret Yolları

(Baykurt Abdülkadir) Cami

İkinci Tabı

Sanayiinefise Matbaası, İstanbul -1932

PONTOS - Anadolu'nun Milli Devleti

Mahmut Goloğlu

Ankara -1973

TÜRKELİDE HİRİSTİYANLIK

Miladın 2. ci asrın sonundan itibaren intişarı

İkinci Türk Tarih Kongresi

Francis Psalty

Devlet Basımevi, İstanbul -1937

TÜRKLERİN DİLİ

Fuat Bozkurt

Cem Yayınevi, İstanbul -1992

TÜRK KAVİMLERİ VE DEVLETLERİ

(IV - XVIII yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki)

Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat

2. Baskı

Murat Kitabevi Yayınları, Ankara - 1992

TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI

P. Jyrkankallio - A.D. Bennigsen - G. Hazai - F. Wendt - *KM.* Menges

Çeviren: Prof. Dr. Kemal Aytaç

Gündoğan Yayınları, Ankara - 1992

TÜRK LEHÇELERİ ÖRNEKLERİ
VIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar
Prof. Dr. Saadet Çağatay
3. Baskı
Ankara - 1977

TÜRK LEHÇELERİ ÖRNEKLERİ - II
Yaşayan Ağız ve Lehçeler
Prof. Dr. Saadet Çağatay
Ankara - 1972

TÜRKLERİN TARİHİ
Beş Cilt
Doğan Avcıoğlu
Tekin Yayınevi, İstanbul - 1989

TARİHTE TÜRKLER
Prof. Dr. Erol Güngör
Ötüken Yayınları
İstanbul - 1990

TARİHTE TÜRKLÜK
2. Baskı
Prof. Dr. Laszlo Rasonyi
Ankara, 1988

TÜRK KÜLTÜR TARİHİ
Şerafettin Turan
Bilgi Yayınevi, Ankara - 1990

TÜRKİYE TARİHİ -1
Osmanlı Devletine kadar Türkler
Ü. Hassan, K. Berktaş, A. Ödekan
Cem Yayınevi, İstanbul - 1990

URFALI MATEOS VEKAYİNAMESİ VE PAPAZ GRİGORUN ZEYLİ
Türk Tarih Kurumu, Ankara - 1962

II) DERGİLER

TARİH KONUŞUYOR

Cilt: 8 Sayı: 52 Mayıs 1968

HAYAT TARİH MECMUASI

Sayı: 9 Eylül 1975

TÜRK DÜNYASI TARİH DERGİSİ

Sayı: 18 Haziran 1988

TÜRK DÜNYASI TARİH DERGİSİ

Sayı: 52 Nisan 1991

TÜRK DÜNYASI TARİH DERGİSİ

Sayı: 53 Mayıs 1991

TÜRK DÜNYASI TARİH DERGİSİ

Sayı: 74 Şubat 1993

TÜRK DÜNYASI TARİH DERGİSİ

Sayı: 75 Mart 1993

TARİH VE TOPLUM

Haziran 1989

TARİH VE TOPLUM

Şubat 1990

TARİH VE TOPLUM

Ağustos 1991

TARİH VE TOPLUM

Ekim 1992

TARİH ve TOPLUM

Ekim 1993

III) ANSİKLOPEDİLER

ANA BRİTANNİCA, Cilt: 9 Sah. 225,226 "Gagauzlar" konusu

ANA BRİTANNİCA, Cilt: 12 Sah. 589,590

"Karamanlıca" konusu

ANA BRİTANNİCA - Cilt: 3 sah. 475

"Abdülkadir Baykurt Cami" Konusu

ANA BRİTANNİCA - Cilt: 14 sah. 53

"Kumanlar" konusu

ANA BRİTANNİCA - Cilt: 17 sah. 481

"Peçenekler" konusu

BÜYÜK LAROUSSE, Cilt: 7 sah. 4358

"Gagauzlar" konusu

BÜYÜK LAROUSSE, Cilt: II sah. 6392

"Karamanlıca" konusu

BÜYÜK LAROUSSE, Cilt: 6 sah. 3762

"Erenerol Papa Eftim" konusu

HAYAT ANSİKLOPEDİSİ, Cilt: 2 sah. 813

"Çuvaşlar" konusu

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, Cilt: 5 sah. 397 - 408

"Hazarlar" konusu

MEYDAN LAROUSSE, Cilt: 3 sah. 316

"Çuvaşlar" konusu

IV) GAZETELER

GÜNAYDIN, 18 Nisan 1985

"Vikinger ve Peçenek Türkleri"

HÜRGÜN, 14 Ekim 1985 - 19 Ekim 1985

"Fener Patrikhanesine Karşı Bir Ortodoks"

MİLLİYET, 2 Ekim 1989

"Bağımsızlık Kavgası"

MİLLİYET, 13 Aralık 1978 - 15 Aralık 1989

"Yunanlı Gagauzlar"

MİLLİYET, 21 Ağustos 1990

"Gagauz Cumhuriyeti Kuruldu"

MİLLİYET, 22 Kasım 1990

"3. Türk Devleti"

MİLLİYET, 23 Kasım 1990

"Türkçe savaşı"

JAMANAK, 17 Aralık 1990

"Moldavya'da ateş eden süahlar"

GÜNEŞ, IX Aralık 1990

"Gagauz Türkleri Egemenlik ilan etti"

MİLLİYET, 23 Aralık 1990

"İsa'nın Peşindeki Türkler"

CUMHURİYET, 27 Mart 1991

"Gagauzlarla Kurt Sohbeti"

ZAMAN, 30 Nisan 1991
"Azerilere İncil Dağıttık"

MİLLİYET, 1 Haziran 1991
"Gagauzlar Türkçeyi Resmi Dil İlan Etti"

MİLLİYET, 11 Kasım 1992-19 Kasım 1992
"Almanya'da Hristiyanlaştırılan Türkler"

kutupyıldızı

DİPNOTLAR

- (1) Psalty Francis-Türkelide Hıristiyanlık, Miladın 2. asrın sonundan itibaren İntişarı, s.I
Tarih ve Toplum, Ekim 1993 s. 9
- (2) Aynı Yapıt s. 2
- (3) Mingana Alphonse-The Early Spread of Christianity in Central Asia and the far East, a new document, 1925
- (4) Aynı Yapıt
- (5) Livre des Rois, Süryani Patrolojisi, 11-607.
- (6) Bkz. Kutsal Kitap. Eski Antlaşmada, Yalvaç Hezekiel'in kitabının 38. ve 39. bölümlerine. Ayrıca Yeni Antlaşmadaki "Yuhanna'nın Açınlanması" kitabının 20:8 tümcesine.
- (7) Bozkurt Fuat-Türklerin dili, s. 32,33.
Eröz Mehmet Prof. Dr. -Hıristiyanlaşan Türkler, s. 1,2 Parmaksızoğlu-Genel Tarih-I s. 291.
- (8) Psalty, s. 3.
- (9) Chronica Minora in Corp. Scrip. Chris. Orient-s. 34,35.
- (10) Psalty, s.4.
- (11) Oriens Christianus, s. 308.
- (12) Lettre de Thomas de Marga, Liber Superiorum, s. 561-562.
- (13) Abu'l-Farac Tarihi, s. 303,588.
Oppert. G. Der Presbyter Johannes, s. 91,124.
- (14) Rahiplerden Yahbh-Allaha'ya ilişkin genişçe bilgi, 1928 Londra baskılı "Monks of Kublai Khan" adlı yapıtta bulunmaktadır.
- (15) Abu'l-Farac, s. 21.
- (16) Aynı Yapıt, s. 22.
- (17) Barthold V.V., Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, s.19.
- (18) Rodloft W. Chuastuanit, das Bussgebet der Manichaer.

- (19) Barthold, s. 74.
- (20) Aynı yapıt, s. 95.
- (21) Kazvini Zekeriya-Wüstenfeld yayını, 11-394
Biruni-Chronologie, Sachan Yayını, s. 264.
- (22) Biruni-Chronologie, s. 296.
- (23) Barthold-s. 141.
Enz. d. İsl. 11-974.
- (24) Sources Syriaques, 1909 basımı, s. 168.
- (25) Zur Aubstratung des Christendums No. I
des Abhenlungen de Pruss, Akad. di Viss. 1919.
- (26) Psalty, s. 5.
- (27) Adisho-Synodes Canoniques, bölüm: 15.
- (28) Timothe, s. 163.
- (29) Amr. de Patriar. Nest. Commentaria, s. 64.
- (30) Psalty, s. 5.
- (31) Pelliot. T'oung-Pao. II. seri, XV: (1914) s. 629.
- (32) Barthold, s. 172-173.
- (33) Bulletin de l'Acad. 1909, s. 778,
- (34) Aynı Yapıt, s. 789.
- (35) Aynı Yapıt. s. 789.
- (35) Müller F.W.K., Uigurica, s. 4.
- (36) A Thausand Years of the Tatars, s. 271.
- (37) Pagne-İnscriptions Sématiques, s. 181.
- (38) Blochet-İntroduction a l'histoire de Mongols, s. 181.
- (39) Acts Congrès des Orientalistes d'algler-Kısım:3 s. 28.
- (40) Psalty, s. 7.
- (41) Saoki-The Nestorian Monument in China, s. 281.
- (42) Psalty, .s.7.
- (43) Hayat Ansiklopedisi, s. 1148.
- (44) Cami Baykurt Abdülkadir-Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler,
s. 31.
- (45) Aynı Yapıt, s. 34.
- (46) Avcıoğlu Doğan-Türklerin Tarihi, cilt:2 s. 775. Cami-s.35.
- (47) Turan Şerafettin-Türk Kültür Tarihi, s. 107.
- (48) Cami, s. 36.

- (49) Aynı Yapıt, s. 41.
- (50) Aynı Yapıt s. 81.
- (51) Ana Britannica, cilt. 14 s. 53.
- (52) Avcıoğlu, Cilt 2. s. 958-959.
- (53) Aynı Yapıt, s. 959.
- (54) Ana Britannica, cilt. 14 s. 53.
- (55) Parmaksızoğlu İsmet, Yaşar Çağlayan-Genel Tarih-I s. 348.
- (56) Avcıoğlu, cilt 2. s. 958.
- (57) İslam Ansiklopedisi, cilt. 7 s. 633.
- (58) Avcıoğlu, cilt 2. s. 960.
- (59) Kırzioğlu M. Fahrettin-Prof. Dr. Kıpçaklar, Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükümeti, s. 114.
- (60) Kırzioğlu, s. 115.
- (61) Aynı Yapıt, s. 117.
- (62) Aynı Yapıt s. 118.
- (63) Aynı Yapıt s. 163.
Eröz., s. 43, 44.
- (64) Ana Britannica, cilt 14 s. 53.
Eröz, s. 15.
- (65) Avcıoğlu, cilt 2 s. 961.
- (66) Cami, s. 59.
Urfalı Mateos Vakayinamesi, s. 91.
- (67) Strahl-Rusl Devletleri Tarihi, s. 29.
- (68) Cami, s. 62.
- (69) Avcıoğlu, cilt. 2 s. 942.
- (70) Aynı yapıt, cilt 2, s. 944.
- (71) Ana Britannica, cilt 17, s. 481.
Cami, s. 96.
Eröz, s. II.
- (72) İslam Ansiklopedisi, Peçenekler maddesi.
- (73) Avcıoğlu, cilt 2, s. 945.
- (74) Aynı yapıt, cilt 2, s. 948.
Cami, s. III
Urfalı Mateos Vekayinamesi, s. 143.
Sümer Faruk-İslam Kaynaklarına göre Malazgirt Savaşı, s. 7,13,19,
51, 24.

- Halikarnas Balıkcısı- Anadolu'nun Sesi, s. 195.
- Ostrogorsky Georg-Bizans Devleti Tarihi, s. 318.
- (75) Hassan Ü. Berktaş, H. Ödekan A.-Türkiye Tarihi I, Osmanlı Devletine Kadar Türkler, s. 179-180.
- Eröz, s. 3,25.
- (76) Avcıoğlu, cilt 2, s. 950-951.
- Ana Britannica, cilt 17, s. 481.
- (77) Hayat Ansiklopedisi, cilt 2, s. 813.
- (78) Meydan Larousse Annsiklopedisi, cilt 3, s. 316.
- (79) Kurat A. N. Prof. - Türk Dünyası el kitabı, s. 750.
- (80) Avcıoğlu - cilt 2, s. 842.
- (81) Meydan Larousse, cilt 3, s. 316.
- Jyrkankallio , Bennigsen A.D., Nazai G., Wondt F., Menges K.H.
- Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, s. 13.
- (82) Meydan Larousse, s. 316.
- Türklerin Dili s. 434.
- (83) Jyrkankallio, s. 13.
- Türklerin Dili, s. 435.
- (84) Çağatay Saadet, Prof. Dr. - Türk Lehçeleri Örnekleri-II, s. 233.
- (85) Hayat Ansiklopedisi, cilt 2, s. 813.
- (86) Jyrkankallio, s. 13,14
- Çağatay, s. 240.
- (87) Türklerin Dili, s. 333.
- (88) Aynı Yapıt, s. 333.
- (89) Jyrkankallio, s. 100.
- (90) Avcıoğlu, cilt 4, s. 1878.
- (91) Ligeti L. - Bilinmeyen İç Asya, s. 296.
- (92) Aynı Yapıt, s. 298.
- (93) Aynı Yapıt, s. 299.
- (94) Aynı Yapıt, s. 300.
- Avcıoğlu, cilt 2, s. 999.
- (95) Avcıoğlu, cilt 4, s. 1880.
- (96) Jyrkankallio, s. II, 31.
- (97) Aynı Yapıt, s. 13.
- (98) Türklerin Dili, s. 426.

- (99) Jyrkankallio, s. 17.
- (100) Aynı Yapıt, s. 20.
- (101) Aynı Yapıt, s. 22.
- (102) Aynı Yapıt, s. 23.
- (103) Kurat Akdes Nimet, - Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 30.
- (104) Avcıoğlu, cilt 2, s. 844.
- (105) Turan Şerafettin- Türk Kültür Tarihi, s. 106.
- (106) Aynı Yapıt, s. 106.
- Koestler Arthur, 13. Kabile, s. 10.
- (107) Kurat, s. 30.
- (108) Parmaksızoğlu-Genel Tarih I, s. 345.
- Ögel Bahaeddin-İslamlıktan Önce Türk Kültür Tarihi, s. 229.
- (109) Rasonyi Laszlo, Prof. Dr.- Tarihte Türklük, s. 114.
- (110) İslam Ansiklopedisi, cilt 5, s. 397.
- Koestler, s. 18.
- (111) Rasonyi, s. 114.
- (112) Kurat, s. 35.
- Anadolu'nun Sesi, s. 196.
- Koestler, s. 53, 60.
- (113) Kurat, s. 35.
- Rasonyi, s. 115.
- Koestler, s. 51.
- (114) Kurat, s. 35.
- (115) Rasonyi, s. 116.
- (116) Kurat, s. 36.
- Kuzgun Şaban Doç. Dr. -Hazar ve Karay Türkleri, s. 124.
- (117) İslam Ansiklopedisi, cilt. 5, s. 398.
- (118) İslam Ansiklopedisi, cilt 5, s. 398.
- Kuzgun, s. 123.
- (119) İslam Ansiklopedisi, cilt 5, s. 400.
- (120) Avcıoğlu, cilt 2, s. 870-873.
- Koestler, s. 70.
- (121) Avcıoğlu, s. 873,874.
- Koestler, s. 74,75.
- (122) Avcıoğlu, s. 878, 879.

- (123) Aynı Yapıt, s. 880.
Koestler, s. 59.
- (124) İslam Ansiklopedisi, cilt 5, s. 407.
- (125) Aynı Yapıt, cilt 5, s. 401.
- (126) Avcıoğlu, cilt 2, s. 900.
- (127) Aynı yapıt, cilt 2, s. 923.
Koestler, s. 163.
- (128) Parmaksızoğlu, s. 346.
Rasonyi, s. 118.
- (129) Rasonyi, s. 118.
- (130) Parmaksızoğlu, s. 346.
Rasonyi, s. 119.
- (131) Parmaksızoğlu, s. 346.
Rasonyi, s. 119.
- (132) Rasonyi, s. 212.
- (133) Kurat, s. 46.
- (134) Aynı Yapıt, s. 47.
- (135) Rasonyi, s. 122,123.
Anadolu'nun Sesi, s. 200
- (136) Rasonyi, s. 123.
- (137) Kurat, s. 98.
- (138) Aynı Yapıt, s. 108.
Anadolunun Sesi, s. 199.
Eröz, s. 4,5.
- (139) Kurat, s. 108-109.
Ögel, s. 239.
Eröz, s. 5.
- (140) Avcıoğlu, cilt 2, s. 779.
- (141) Parmaksızoğlu, s. 343.
Ögel, s. 256.
- (142) Parmaksızoğlu, s. 344,345.
- (143) Avcıoğlu, cilt 2, s. 812.
- (144) Beşevliev V. - Proto Bulgar Dini, Belleten 34, s. 215.
- (145) Avcıoğlu, cilt 2, s. 815.
Ostrogorsky, s. 215, 219.

- (146) Hayat Ansiklopedisi, s. 392.
- (147) Rasonyi, s. 9.
Ögel, s. 7,26
- (148) Rasonyi, s. 95.
- (149) Aynı Yapıt, s. 102.
- (150) Kurat, s. 8.
- (151) Kurat, s. 32.
- (152) Aynı Yapıt, s. 74.
- (153) Aynı Yapıt s. 190.
- (154) Soysü Hale-Kavimler Kapısı I, s. 9.
- (155) Barker-O'nun İzinde, s.
- (156) Avcıoğlu-cilt I, s. 142.
Eröz, s. 17.
- (157) Aynı Yapıt, s. 143.
- (158) Aynı Yapıt s. 143.
- (159) Aynı Yapıt s. 143.
- (160) Aynı Yapıt s. 129,140.
Urfalı Mateos, s. 171.
Sümer Faruk, s. 43.
- (161) Avcıoğlu, s. 144.
- (162) Goloğlu Mahmut-Anadolu'nun Milli Devleti Pontus, s. 44.
- (163) Aynı Yapıt, s. 78.
- (164) Aynı Yapıt s. 83.
- (165) Avcıoğlu, cilt 2, s. 955.
- (166) Türk Tarihi, I, s. 58.
- (167) Goloğlu, s. 120.
- (168) Goloğlu, s. 125
- (169) Goloğlu, S. 230.
Tarih ve Toplum, Ekim 1992 s. 21.
- (170) Goloğlu, s. 252
Arıkan Zeki-Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, s. 114 Özel
Dr. Sabahattin-Milli Mücadelede Trabzon, s. 238.
- (171) Tarih Konuşuyor, cilt, 8 sayı 52 s. 3690.
- (172) Ergene Teoman-İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları, s. 6.
- (173) Aynı Yapıt, s., 7.

- (174) Aynı Yapıt s. 15.
- (175) Aynı Yapıt s. 18.
- (176) Aynı Yapıt s. 27.
- (177) Ercan Hikmet Yavuz-Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi, 420-422 Kars Zübeyir-Milli Mücadelede Kayseri, s. 117.
- (178) Yuhanna 18: 36.
- (179) Matta 22:21
- (180) Tarih Konuşuyor, s. 3689.
Ercan H. Yavuz, s. 431
Hiçyılmaz Ergun-Beni Toprağıma Gömün, s. 167.
- (181) Şahin Dr. M. Süreyya-Fener Patrikhanesi ve Türkiye, s. 192.
Soysü, s. 184.
- (182) Soysü, s. 185.
- (183) Baydar Mustafa-Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, s. 160
Eröz, s. 65.
- (184) Aynı yapıt, s. 161.
- (185) Şahin Süreyya, s. 192.
- (186) Aynı yapıt, s. 199.
- (187) Baydar, s. 170.
- (188) Aynı yapıt, s. 159.
- (189) Aynı yapıt, s. 160.
- (190) Balcıgil Osman, Hürgün, 17-10-1985 s. 10.
- (191) Barker G. -O'nun İzinde, Hristiyanlık ve Laiklik Tarihi, s. 256.
- (192) Büyük Larousse, cilt. II s. 9392.
Tarih ve Toplum, Ağustos 1991, s. 61.
- (193) Soysü, s. 176.
- (194) Avcıoğlu, cilt. I s. 159,160.
Hiçyılmaz, s. 131.
Eröz, s. 33.
- (195) Soysü, s. 176.
Tarih ve Toplum, Şubat 1990 s. 18.
- (196) Galanti Avram-Ankara Tarihi, s. 115.
Eröz, s. 33.
- (197) Baydar, s. 219
Dağyolu, cilt. I s. 181.

- (198) Cami, s. 5,6
Hiçyılmaz, s. 131.
- (199) Büyük Larousse, cilt. II s. 6392.
Ana Britannica, cilt. 12 s. 589.
- (200) Soysü, s. 176
Hiçyılmaz, s. 131
Tarih ve Toplum, Şubat 1990 s. 18.
- (201) Şahin, s. 186..
- (202) Şahin, s. 201
Kars, s. 117.
- (203) Büyük Larousse, cilt, II s. 6392
Tarih ve Toplum, Şubat 1990 s. 18
Eröz, s. 32.
- (204) Manof Atanas I. Gagauzlar, s. 35.
- (205) Soysü, s. 178.
- (206) Cami, s. 7,8.
- (207) Aynı Yapıt, s. 8.
- (208) " "s. 9.
- (209) Nayır Yaşar Nabi -Balkanlar ve Türklük, Barkan - Ülkü Dergisi,
Mart 1937.
- (210) Avcıoğlu, cilt. I s. 159-160
Tarih ve Toplum, Ağustos 1991, s. 61
Kars, s. 119
Ayrıca, An inquiry into the Social Foundations of Nationalism in
the Ottoman State, Princeton 1973.
- (211) Soysü, s. 179
Eröz, s. 42.
- (212) Büyük Larousse, cilt. II s. 6392
Ana Britannica, cilt. 12 s. 590.
- (213) Soysü, s. 184.
- (214) Türk Dünyası Tarih Dergisi, Şubat 1993 s. 36.
- (215) Ana Britannica, cilt. 9 s. 225
Büyük Larousse, cilt. 7 s. 4358.
- (216) Güngör Harun Doç. Dr. Argunşah Mustafa Yrd. Doç. Dr.
Gagauz Türkleri, s. I.

- (217) Aynı Yapıt, s. 2.
- (218) Türk Dünyası, Şubat 1993, s. 41.
- (219) Aynı Dergi, s. 45.
- (220) Soysü, s. 157.
- (221) Aynı.Yapıt, s. 159.
- (222) Güngör, s. 3.
- (223) Soysü, s. 159.
- (224) Ülkusal Müstecip - Dobruca ve Türkler, s. 73.
- (225) Güngör, s. 4-7.
- (226) Türk Dünyası, Şubat 1993 s. I.
- (227) Ülkusal, s. 73.
- (228) Aynı Yapıt, s. 74.
- (229) Güngör, s. 14.
- (230) Aynı yapıt, s. 15.
- (231) Ülkusal, s. 75.
- (232) Soysü, s. 161.
- (233) Ülkusal, s. 75.
- (234) Soysü, s. 165.
- (235) Güngör, s. 16,17.
- (236) Milliyet Gazetesi, 2 Ekim 1989
- (237) " " , 21 Ağustos 1990
- (238) " " , 1 Haziran 1991
- (239) Türk Dünyası Tarih Dergisi, Şubat 1993 s. 40
Güneş Gazetesi, II Aralık 1990.
- (240) Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mart 1991.
- (241) Türk Dünyası Tarih Dergisi, Şubat 1993, s. 41.
- (242) Aynı Dergi, s. 50.
- (243) Türk Dünyası Tarih Dergisi, Mart 1993, s. 2,3.
- (244) " " " " , Haziran 1988, s. 45.
- (245) Gagauz Türkçesinin Sözlüğü, Müelliflerin Önsözü s VII-IX.
- (246) Nasrattınoğlu Dr. İrfan Ünver - Gagauz Şiir Antolojisi, s. 5.

*ANADOLU- TÜRK ORTODOKS
PATRİKLİĞİNİN AMBLEMİ
VE KAPI YAZITI*

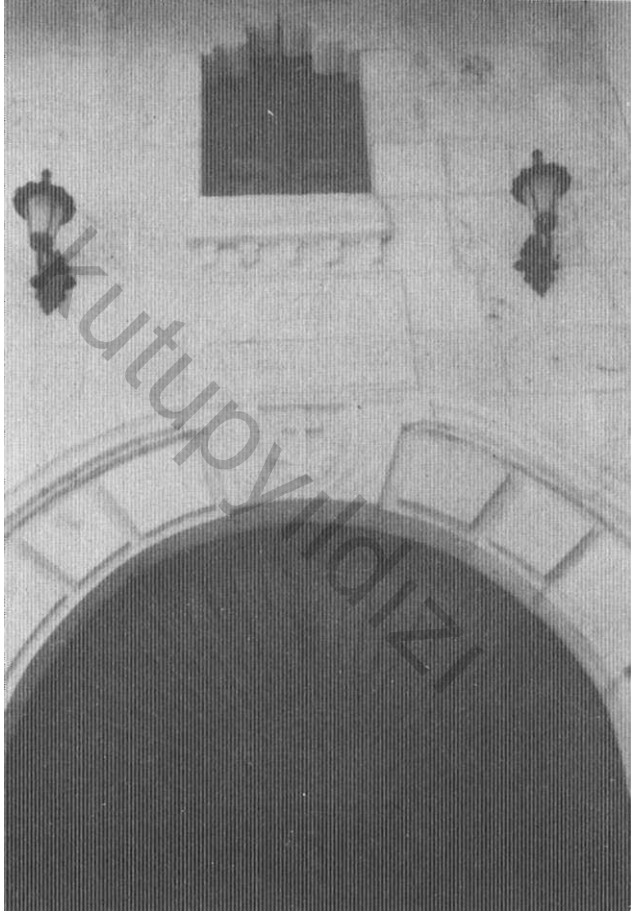

*TÜRK PROTESTAN KİLİSESİ
TÜNEL - İSTANBUL
1986*

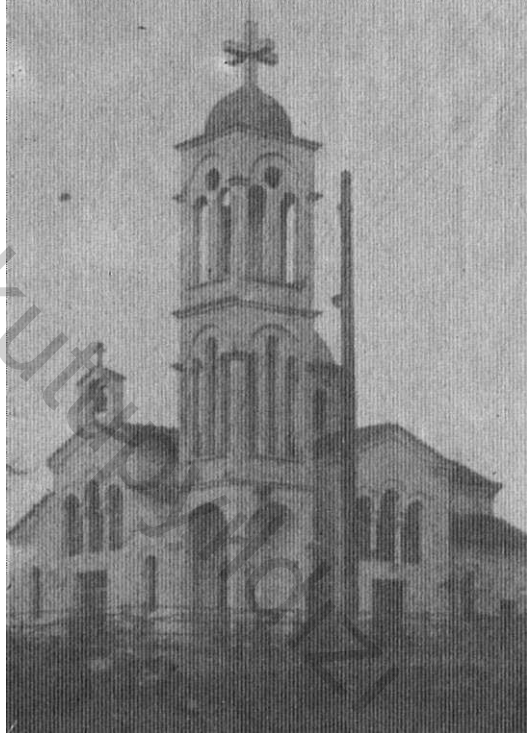
*TÜNEL TÜRK PROTESTAN
KİLİSESİNİN AMBLEMİ*

ALTINÖZÜ ORTODOKS KİLİSESİ'NİN
KAPI YAZITI
HATAY

ANTAKYA KATOLİK KİLİSESİNİN GİRİŞİ ve KAPI YAZITI
"Türk Katolik Kilisesi"

**HACIMUSTAFAKÖY (Yunanistan) GÖKOĞUZ
TÜRK ORTODOKS KİLİSESİ**

ANADOLU TÜRK ORTODOKS KİLİSESİ
DİNSEL ÖNDERİ
BABA EFTİM ERENEROL

**TÜRK ORTODOKS DİNSEL ÖNDERİ
BABA EFTİM, MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
VE ERKÂNI ÖNÜNDE, TÜRK HALKINA
ULUSAL SÖYLEVDE BULUNURKEN.
YER; İLK T.B.M.M. BİNASI ÖNÜ ANKARA**

YÜCE ATATÜRK'ÜN, BABA EFTİM İÇİN SÖYLEDİĞİ SÖZ:

"Baba Eftim

Bu memlekete bir ordu kadar

hizmet etmiştir".

Gömütünün alınlığında yazılıdır.

**GÖKOGUZ TÜRK ORTODOKSLARININ
"BABA EFTİMİ,
PROFESÖR, EPİSKOPOS
MİHAİL ÇAKIR**

**GÖKOĞUZ HİRİSTİYAN ADVENTİST
VAİZ, İBRAHİM HALİL**

**GÖKOĞUZ HİRİSTİYAN ADVENTİST
PASTÖR, STEFAN BAYRAKTAR VE AİLESİ
-KOMRAT-**

*GOKOĞUZ HIRİSTİYAN
ADVENTİST KİLİSESİNİN İÇİ
DİZGİNCE*

**GÖKOĞUZ ADVENTİST İNANLILAR,
İNCİL ÖĞÜTÇENİ TÜRKER ÖLÇERLE BİRLİKTE**

Spinele nu trebuie să aibă "Ani Săbi" ca și cum
sunt toate celelalte, unele pot să aibă și
"Ani Săbi" și să nu aibă nici o problemă
cu asta. Dacă ai o problemă cu asta, atunci
nu trebuie să aibă "Ani Săbi" și să nu aibă
nici o problemă cu asta.

11 (252)

For more information, please contact:

[illegible]

İÇİNDEKİLER

SUNU.....	5
ÖNSÖZ.....	7
TÜRK HİRİSTİYAN TOPLULUKLAR.....	11
1. ORTA ASYA TÜRK HİRİSTİYANLIĞI.....	12
OĞUZLAR.....	17
2. GÖÇ YOLLARI YA DA KAFKAS	
DOĞU AVRUPA HİRİSTİYANLIĞI.....	22
HUNLAR.....	23
KUMANLAR.....	25
PEÇENEKLER.....	28
ÇUVAŞLAR.....	31
YAKUTLAR.....	32
TATARLAR.....	32
HAZARLAR.....	35
MACARLAR.....	40
BULGARLAR.....	43
FİN-OGORLAR.....	46
3- ANADOLU TÜRK HİRİSTİYANLIĞI.....	48
KARAMANLILAR.....	62
4- GÜNÜMÜZ TÜRK HİRİSTİYANLIĞI	
(GAGAUZLAR).....	69
GÜNÜMÜZDE GÖKOĞUZLAR (GAGAUZLAR).....	76
5- BAZI SAYIMSAL (İSTATİSTİKİ) BİLGİLER.....	82
EKLER	
CODEX CUMANİCUS'A KISA BİR GİRİŞ.....	86
GÖKOĞUZ (GAGAUZ) YAZININDAN ÖRNEKLER.....	102
KAYNAKÇA.....	109
RESİMLER.....	129

BAGIMSIZ TÜRK ORTODOKS PATRIKHANESİ

İSTANBUL BAŞ EPİSKOPOSLUĞU
ANADOLU ORTODOKS
KİLİSESİ
KURULUŞ TARİHİ 21. 9. 1922

1250007